

159348

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

SİYASİ AÇIDAN III VE IV. DÖNEM İNÖNÜ HÜKÜMETLERİ
(1925 – 1930)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sedat KÖSE

Tez Danışmanı
Yrdc.Doç.Dr.Mustafa EKİNCİKLİ

Ankara – 2005

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

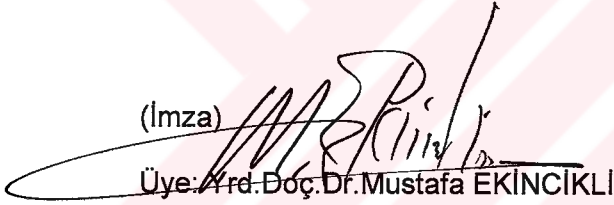
Sedat KÖSE'ye ait "Siyasi Açıdan III ve IV. Dönem İnönü Hükümetleri (1925 – 1930)" adlı çalışma, jürimiz tarafından tarih anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan : Prof.Dr. Mustafa TURAN

(İmza)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

(Danışman)

(İmza)

Üye Doç. Dr. Selma YEL

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi yapısının doğru şekilde anlaşılabilmesi için Cumhuriyetin ilk yıllarına ait siyasi gelişmelerin, dönemin şartları da dikkate alınarak tarafsız bir yaklaşımla ortaya konulması gereklidir. Bu durum günümüz Türkiye'sinin toplumsal ve siyasi yapısını anlamamıza, bu yapının karşılaştığı sorunlara çözüm üretebilmemize de katkıda bulunacaktır.

“Siyasi açıdan III ve IV. dönem İnönü Hükümetleri” hakkındaki tez konum ile ilgili çalışmamızda öncelikle siyaset ve siyasi kavramlara ilişkin genel bir bilgi vermenin, konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı düşüncesinden hareketle başlangıçta ana hatlarıyla siyasetin tanımı, kapsamı ve siyasi kavramlara değinilmiştir.

Giriş bölümünde; siyasete ilişkin hususların ardından, Türkiye'deki siyasi sistemin gelişimi ve 1925 itibarıyla Türkiye'nin genel siyasi durumu incelenmiştir. Müteakiben hükümetlerin her biri ayrı bölümler halinde incelenmiş ve sonuç bölümüyle çalışma sonlandırılmıştır.

Taşıdığı anlam itibarıyla çok geniş bir yelpazeyi kapsayan siyaset bilimi temelinde yaptığımız tez çalışmasında, zaman ve ulaşabildiğimiz kaynakların sağladığı imkân nispetinde teferruatlı bir çalışma yapmaya gayret ettim. Çalışmalarımızda TBMM Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Milli Kütüphane, ATASE, Devlet İstatistik Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu, Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi kütüphanelerindeki kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışmalar sırasında; öncelikle sağladıkları uygun çalışma ortamı, verdikleri manevi destekten ve boş zamanlarımı onlarla birlikte geçiremediğim için gösterdikleri fedakârlıktan dolayı eşim Sevgi KÖSE ve oğlum Berkay'a, kaynaklara ulaşmamda, tasnif etmemde beni destekleyen tüm mesai arkadaşlarıma, her müracaatımda vakit ayırarak beni yönlendiren ve fikir veren tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.Mustafa EKİNCİKLİ'ye sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR CETVELİ	VI
GİRİŞ	1
SİYASET VE SİYASİ KAVRAMLAR	1
BİRİNCİ BÖLÜM	28
III. İNÖNÜ HÜKÜMETİ (04 MART 1925 – 01 KASIM 1927).....	28
1. KURULUŞU,.....	28
2. PROGRAMI,.....	30
3. BAŞBAKAN VE BAKANLARIN BİYOGRAFİLERİ.....	33
4. SİYASİ AÇIDAN III. İNÖNÜ HÜKÜMETİ.....	55
<i>a. Hükümet Döneminde Meydana Gelen Siyasi Olaylar;.....</i>	<i>55</i>
<i>b. Siyasi Boyutlu Kanun, Tüzük, Karar ve Yönetmelikler;</i>	<i>58</i>
<i>c. Hükümetin Dış Siyaseti ve Uluslararası İlişkileri</i>	<i>70</i>
<i>d. Hükümetin Eğitim, Kültür ve İç Siyaseti</i>	<i>79</i>
<i>e. Hükümet ve Basın.....</i>	<i>97</i>
<i>f. Hükümetin Ekonomi, Tarım, Ulaşım, Enerji ve Sağlık Politikaları</i>	<i>101</i>
5. HÜKÜMETİN İSTİFASI.....	115
İKİNCİ BÖLÜM.....	116
IV. İNÖNÜ HÜKÜMETİ (02 KASIM 1927 – 25 EYLÜL 1930).....	116
1. KURULUŞU,.....	116
2. PROGRAMI,.....	117
3. BAŞBAKAN VE BAKANLARIN BİYOGRAFİLERİ.....	122
4. SİYASİ AÇIDAN IV. İNÖNÜ HÜKÜMETİ.....	133
<i>a. Hükümet Döneminde Meydana Gelen Siyasi Olaylar;.....</i>	<i>133</i>
<i>b. Siyasi Boyutlu Kanun, Tüzük, Karar ve Yönetmelikler.....</i>	<i>134</i>
<i>c. Hükümetin Dış Siyaseti ve Uluslararası İlişkileri</i>	<i>142</i>
<i>d. Hükümetin Eğitim, Kültür ve İç Siyaseti</i>	<i>150</i>
<i>e. Hükümet ve Basın.....</i>	<i>160</i>
<i>f. Hükümetin Ekonomi, Tarım, Ulaşım, Enerji ve Sağlık Politikaları</i>	<i>161</i>
5. HÜKÜMETİN İSTİFASI.....	169

SONUÇ	171
ÖZET	178
SUMMARY	180
KAYNAKÇA.....	182
EKLER	187

KISALTMALAR CETVELİ

ATASE	: Askeri Tarih Araştırma ve Strateji Etüt Başkanlığı
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
Bşk.	: Başkan
C.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	: Çeviren
D.	: Dönem
Der.	: Derleyen
Gnkur.Bşk.	: Genelkurmay Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMMZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Vek.	: Vekili

GİRİŞ

SIYASET VE SİYASİ KAVRAMLAR

Türkiye Cumhuriyetinin devlet başkanı sıfatıyla iç ve dış siyasette belirleyici bir rolü bulunan Mustafa Kemal'in şu sözleri 1925 – 1930 döneminin siyasi felsefesini açıkça ortaya koymaktadır.¹

“Her halde âlemde bir hak vardır. Hak da kuvvetin fevkindedir. Yalnız milletin haklarına müdrik olup muhafaza ve müdafaası icap ettiği zaman her türlü fedakârlığa müheyya olduğuna dair karşı tarafa bir kanaat vermek lazımdır. Her dîmağa mefkûre-i âli siyasi besleyebilir, hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz. Ancak bu münasebetle şunu arz edeyim ki; büyük hayaller peşinde koşan yapamayacağımız şeyleri yaparız diyen sahtekârlar zümresine dâhil olmamalıyız. Biz şimdiye kadar gerek dâhilde, gerek hariçte bu sahtekâr siyasetten çok çektik. Efendiler bundan böyle haddi tabiimize, haddi meşruumuza dönelim. Milli siyaset derken kastettiğim mana ve medlul şudur; hududu millimiz dâhilinde yalnız kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet etmektir. Millet ve memleketin ümrânına çalışmaktır. Herhalde türlü emeller peşinde milleti işgal ve israf etmemek ve medeni cihanda medeni ve insanlara yakışır muameleye mütekabil dostluğa intizar etmektir.”

Aşağıdaki genel tanımlardan da anlaşılacağı üzere günlük yaşamdaki hemen hemen her olayın bizzat kendisi veya ortaya çıkardığı neticeleri, dolaylı ya da doğrudan siyasetle bağdaştırılabilir. Bu durumda tezin içinden çıkılmaz ve anlaşılmaz bir hal alması ihtimal dâhilindedir. İşte böyle bir karmaşadan kurtulabilmek ve siyaset biliminin genel kabul gören kuramları çerçevesinde araştırma yapabilmek amacıyla girişte siyaset ve siyasi kavramların tanımı, kapsamı, sınırları hakkındaki bilimsel görüşlere yer vermenin uygun olacağını değerlendiriyorum.

¹ Tahsin ÜNAL, *Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1958 , s.282.

Norman P.Barry tarafından “Siyaset bilimine girişin başlıca zorluğu bununla uğraşanlar arasında konunun ne olduğu hakkında pek uzlaşma olmamasıdır.”² Şeklinde ifade edildiği üzere tüm sosyal bilim dallarında olduğu gibi siyaset biliminde de siyasetin tanımı ve sınırları konusunda farklı görüşler ortaya atılmış, üzerinde tam bir mutabakat sağlanamamıştır.

Bülent DAVER “Siyasi bilime giriş” adlı kitabında siyasetin *hem bir sanat, hem de bir bilim olduğunu* savunmuştur. Geçmişte Hristiyan âlemindeki kilise görevlileri devleti ve onunla ilgili olarak siyaseti “*şeytani bir kurum*” olarak görmüşler, Eflatun siyasetin “*insanları rızaları ile yönetmek sanatı*” olduğunu belirtmiş, Bismark politikayı “*mümkün olanın sanatı*” diye tanımlamıştır. Nizamülmülk Siyasetname adlı eserinde *başarılı siyasetin adalete ve bilgiye dayanan yönetim biçimi* olduğunu savunmuştur.

Siyaset Arapça bir kelimedir. Kökü itibariyle, at talimi, at eğitimi, at bakıcılığı anlamlarına gelmektedir. (seyis sözcüğü de bununla ilgilidir.)³

“Siyaset biliminde siyaset terimi kısaca; “*ülke, devlet, insan yönetimi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Dilimizde siyaset sözcüğü yerine bazen “*politika*” sözcüğü kullanılmaktadır. Bu iki terim arasında, anlam bakımından hiçbir fark yoktur. Siyaset terimi Arapçadan, politika terimi ise batı dillerinden dilimize geçmiştir.”⁴

² Norman P BARRY, **Modern Siyaset Teorisi**, Çev.Mustafa ERDOĞAN, Ankara 1995, s.13.

³ Bülent DAVER, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993, s.3. “...Eski Mısır’da siyaset, devlet yönetimi ile ilgili bir kavram olarak kullanılmıştır. Eski Mısır’a ait taş kabartmalarda firavunların (en yüksek siyasi yöneticilerin) bir ellerinde kamçı, diğer ellerinde dizgin tutar biçimde gösterilmişlerdir. Buradan da siyaset teriminin anlamının Araplara eski Mısırlılardan geçmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurabiliriz.”

“Doğu Türk İslam imparatorluklarında ise siyaset uzun süre “ceza” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda siyaset sözcüğünün hükümdarın ülke idaresi ve politika zarureti ile verdiği cezaları, özellikle idam cezasını gösterdiği bilinmektedir.” Zamanımızda siyasetin artık ceza ve idam cezası şeklindeki kullanımına pek rastlanmamaktadır. Günlük halk dilinde siyaset denilince daha çok işbilirlik, kurnazlık, manevra kabiliyeti kastedilmektedir.”

⁴ Bülent DAVER, **Siyaset Bilimine Giriş**, “... Politika asıl kökü itibariyle Yunanca bir kelimedir. Eski Yunan’da “Politika” denilince polis’e yani şehir devlet’e, siteye ait işler anlaşılıyordu. Politika kelimesi ile ilgili eski Yunanca kelimeler şunlardır;

Polis : Devlet

Politeria : Devlet, Anayasa yahut Cumhuriyet

“Siyaset terimi ile genellikle vurgulanmak istenen şey belli bir alanda izlenmesi gereken ya da izlenen yoldur. Hemen akla gelebileceği gibi belli bir alanda geliştirilen önlemler dizisi tek değildir. Aynı alana, aynı konuya ilişkin farklı önlemler dizisi ortaya konulabilir. İşte bu farklı görüşlerin kendi arasındaki yarışlarına siyaset denir. Yarış bazen amaçlar, bazen çıkarlar, bazen de farklı felsefeler veya dünya görüşleri arasında cereyan edebilir.”⁵

Mümtaz'er Türköne'nin “Siyaset” adlı eserinde, siyaset şu şekilde tarif edilmiştir; *“İnsanlık tarihi kadar eski bir gerçek, insanlar eşit değiller, bir arada yaşayabilmek için ortak kurallar geliştirmeye ve bu kuralları uygulayacak bir otoriteye ihtiyaçları var. Öyleyse ortaya bir iktidar çıkıyor. Bu iktidar halkın rızasına dayanabilir, bir despotun keyfi yönetimine dönüşebilir. İktidar sahipleri iktidarlarını sürmek için onun gücünden emin yaşamak veya onu çıkarları için etkilemek üzere bir dizi faaliyete girer. İşte bu faaliyetlere siyaset adını veriyoruz.”⁶*

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı gibi siyaset konusunda çok geniş tanımlamalar yapılmaktadır. Mümtaz'er TÜRKÖNE siyasete dair kavramlaştırmaları şu başlıklar altında toplamıştır;

- Hükümet etme sanatı olarak siyaset,
- Kamusal hayat olarak siyaset,
- Uzlaşma ve uyum olarak siyaset,
- Gücün ve kaynakların dağıtımı olarak siyaset,

Siyasetin genel anlamda *“izlenen yol”* olduğundan hareketle hayatın her alanı için geçerli olabileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak siyaset Bilimi; temelde

<i>Politike</i>	: <i>Siyaset sanatı</i>
<i>Politika</i>	: <i>Siyasi işler, siyasi şeyler</i>
<i>Politis</i>	: <i>Vatandaş</i>

⁵ Cemil OKTAY, **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, Alfa Basım Yayım, 1.baskı, Ağustos 2003, s.2.

⁶ Mümtaz'er TÜRKÖNE, **Siyaset**, Lotus Yayınevi, İstanbul, 2003, s.4.

meşru kurumlar ve liderler tarafından uygulanan ve kullanılan “*iktidar*” veya “*yönetim mekanizması*”, kamu yönetimi gibi alanlarla ilgilidir.”⁷

İktidar ve yönetim mekanizması halk kitlelerinden aldığı destek ölçüsünde halkla bütünleşebilir ve meşrulaşabilir. Bu durumda halk kitleleri için sayısal çokluk, ancak bilinçli ve örgütlü olduğunda toplumsal ve siyasi bir güce dönüşür.

Bir toplumun içerisinde eğer herkes, amaçlar ve bu amaçlara açılan yollar hakkında tam bir anlaşmaya varacak olursa, o toplumdaki bir kimse diğer bir kimsenin ne türlü hareket ettiğine, nasıl davranması gerektiğine karışma, etkileme gereğini duymayacaktır. Böylelikle o toplumda iktidar ve etkileme ilişkileri oluşmayacaktır. Bunun sonucu olarak da bir hakem, meşru baskı örgütü ya da egemen sınıfların aracı olarak nitelenen devletin ve siyasi sistemin böyle bir ortamda var olamayacağını iddia edebiliriz. Fakat diyelim ki o toplumun bir bölümü, bir diğer grubun çıkarlarını engellemeye kalkmış olsun, işte o zaman o toplum siyaset alanına girmiştir. Çatışmanın başladığı yerde siyaset başlar. Bu çatışma ortamının değiştirilmesi, yumuşatılması kontrol altında tutulması ve hatta ezilerek ortadan kaldırılması o toplumdaki üst yapı kuruluşlarına düşen bir görevdir.⁸

Her siyasi sistem, aynı zamanda çatışmayı ve uzlaşmayı içerir. Açık ya da kapalı, yumuşak ya da sert, çatışmanın olmadığı yerde uzlaşmadan söz edilemez. Her uzlaşma mutlaka bir çatışmanın ürünü olduğu gibi, her çatışma da çok katı ve acımasız bir görünüm altında olsa bile mutlaka gelecekteki uzlaşmanın tohumlarını taşır. En katı baskı rejimleri bile, belirli bir “en az” düzeyde uzlaşmaya dayanırlar.⁹

⁷ Ahmet N.YÜCEKÖK, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.3.

⁸ YÜCEKÖK, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s.11.

⁹ Ahmet Taner KİŞLALİ, **Siyasi Sistemler**, İmge Kitabevi, IV ncü Baskı, Ankara 1991, s.11.

Her toplum değişik sosyo-ekonomik yapıları nedeniyle kendine özgü davranış kalıplarına sahiptir. Siyasi kültür bir toplumda var olan inançlar sistemini içerir.”¹⁰

Siyasi faaliyetlerle ilgili değerlendirmeler ahlaki ölçüler çerçevesinde yapılır. Buradaki ahlaki ölçü siyasetin düzenlenmesine ilişkin kıymet hükümleridir. Kıymet hükümleri siyasetin düzenlenmesinde değer içeren bakış açılarını meydana getirir. Buna siyaset bilinci denmektedir. Siyasi kültür veya siyasi zihniyet ifadeleriyle bu bilinç anlatılmaktadır. Siyaset sadece fiili olarak yaşanan veya olan bir gerçeklik zeminini ifade etmiyor. Aynı zamanda bu zeminin nasıl olması gerektiği sorusunu cevaplayan savlar içeriyor. Bu son anlamda adına ideoloji denilen farklı söylemler ortaya çıkıyor ve siyaset alan olarak onların da çatışması gibi tezahür ediyor.

Siyaset bir toplumda meşru otoriteye dayanmak suretiyle yapılan varlık ve değer dağıtma kabiliyetidir. Meşruiyet; Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*yasaya, dine veya kamu vicdanına uygun olan*” şeklinde tanımlanmıştır.

Siyasi eylemi, siyasi olmayandan ayıran en önemli unsur otorite kavramıdır. Siyaset, toplumun tümünü ilgilendiren veya toplumu oluşturan birimler arasındaki ilişkileri son aşamada meşru zora dayanarak düzenleyen eylemler bütünüdür.¹¹

Siyasi yaşamda özellikleri, etkileri, süreklilikleri farklı olabilen çeşitli güçler vardır. Bu güçlerin başında özellikle sınırlı zaman kesimlerinde siyasi yaşama rengini veren, siyasi hareketlerin lider kadrolarını oluşturan bireyler gelmektedir. Ancak bireysel güçler bireyi aşan sosyal-siyasi güçlerden çıkmakta ve bunlara dayanarak temsil etme işlemini yüklenmektedir. Bireyi bünyesi içinde çerçeveleyen ve aşan siyasi güçler dağınık ve örgütlenmemiş olabilecekleri gibi kuvvetli bir biçimde örgütlenmiş bir görünüme de sahip olabilirler. Birinci grubu oluşturan siyasi güçlere örnek olarak seçmenler

¹⁰ YÜCEKÖK, *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, s.17.

¹¹ Esat ÇAM, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.23-30.

kitleleri, kamuoyu ve sosyal gruplar gösterilebilir. Örgütlenmiş siyasi güçlerin ise çağımızda en yaygın ve en etkili olanları siyasi partiler ve baskı gruplarıdır.

Siyasi parti; iktidara ulaşmak amacıyla ülke çapında örgütü olan, toplumda siyasi dayanak arayan, bu amaçla çalışmalar yapan bir örgüttür.

İktidarı ele geçirmek ya da onun yürütülmesine katılmak amacıyla aynı siyasi düşünceyi benimsemiş ve örgütlenmiş insan toplulukları siyasi parti görünümündedir. Siyasi partilerin siyasi yaşama katılması demokratik fikirlerin yayılmasının kitle eğitiminin ve endüstri devriminin sonucudur. Bugün siyasi partiler halk oyunun biçimlenmesinde, siyasi kararların uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Asli görevleri her vatandaşın siyasi sorumluluğunu yüklenebilmesi için siyasi olarak eğitmektir.

Siyasi partileri, iktidarı ele geçirmeyi gözetlemeyen ve fakat siyasi oyunu canlandıran çıkar ve baskı grupları vb. kurumlardan ayrı tutmak gerekir. Ülke çapında örgütlenen ancak iktidarı ele geçirmeyi amaçlamayan siyasi oluşumlar siyasi parti niteliği taşımazlar

Her siyasi rejimin iki belirleyici çerçevesi vardır. Rejim bir fiziki çerçeve içindedir. Rejim tarihsel bir çerçeve içinde bir evrim sonucu oluşmuştur.

Coğrafi Çevre; eski zamandan beri ülkenin genişliği ile siyasi rejimi arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Ülke genişledikçe nüfusun daha az türdeş oluşu bunun bir kanıtıdır.

Tarihsel Çevre; geçmişin kurumlar üzerinde etkisi neden sonuç ilişkileri açısından göz ardı edilemez bir gerçektir. Kurumları tarihsel çerçeveleri içerisinde değerlendirmek gerekir. Özellikle bir önceki rejimin yıkılmasına yol açan etkenler önemlidir. Çünkü yeni kurumlar eskilerinin eksikliklerini tamamlamaya veya sosyo-ekonomik yapıya uygun yeni görünümeler yaratmaya yöneliktir.

Rejimler genellikle güçler arasında bir denge ya da uyuma dayandığından güçler arası ilişkilerin incelenmesi ve belirlenmesi yararlı olur.

Yöneten – yönetilen ilişkisine göre; siyasi rejimi belirleyen iki temel faktör olan yöneten ve yönetilen arasındaki ayrımı belirleyen biçim iki türlü ortaya çıkmaktadır. Bunlar; yönetenlerin otoritesini yönetilenlerin özgürlüğü lehine sınırlandırmasına *liberal (Demokratik) siyasi rejimler*, tersi durumda ise yani yönetenlerin otoritelerini yönetilenler aleyhine sınırlandırmasına *otoriter rejim* denmektedir.

Yönetenlerin seçilme yöntemlerine göre; yönetenlerin seçilme biçimi, siyasi rejimin niteliğini belirleyen en önemli etkenlerden biridir. Yönetenler genel olarak iki yöntemle belirlenir. Bunlar; *demokratik yöntemler*, bu yöntemin esası yönetenlerin seçilmesinin yönetilenlere bırakmasıdır. Diğerisi ise *otokratik yöntemlerdir*. Bu yöntemin esası da yönetenlerin seçimine yönetilenlerin hiç karışmamasıdır.

Ayrıca bu iki yöntemin arasında yer alan karma nitelikte yöntemler de vardır.

Siyasi rejimler şu şekilde sınıflandırılmıştır; Yönetenlerin yapısına göre siyasi rejimler; yönetenlerin yapısına göre siyasi rejimlerin incelenmesi yönetim organlarının içyapısının niteliğinin incelenmesi demektir. Böyle bir incelemede özellikle hükümet organlarının yapısı ve tipleri söz konusudur.

Hükümet organları iki kategoriye ayrılarak incelenebilir. Bunlardan birincisini meclisler oluşturur. Diğerisi ise tek kişiden ya da küçük bir komiteden veya her ikisinin birlikte oluşturdukları organları kapsar.

Meclisler her siyasi rejimde bulunmayabilir. Ancak hükümet organları her rejimde vardır. Hükümet organlarının yapısına göre siyasi rejimler üç gruba ayrılır. Bunlar;

Monokratik rejim; kral, diktatör, imparator vb. bir kişinin tek başına oluşturduğu, iktidarın tek elde toplandığı siyasi rejim tipidir.

Direktuar rejim; yönetimin iki temel özellik taşıyan küçük bir grup insana bırakıldığı siyasi rejim tipidir. İki temel özellik; grup içinde hiyerarşinin olmadığı eşitlik ilkesi ve oy birliğiyle karar alınması olan beraberlik ilkesidir.

Dualist rejim; bağımsız bir devlet başkanının yanında, devlet başkanının atadığı kolektif bir organ “*bakanlar kurulu*”nun bulunduğu siyasi rejimdir.

Yönetenlerin yapısına göre siyasi rejimleri bir de yönetenler arasındaki görev bölümünü ölçü olarak sınıflandırmak mümkündür. Bu görev bölümü klasik güçler ayrımı ilkesidir. Bu ilkeye göre yönetim üç çeşit güçten oluşmaktadır. Bunlar; yasama gücü, yürütme gücü ve yargı gücüdür.

Kısacası her iki ilke ya da bunların karışımı bir durumu göz önüne aldığımızda siyasi rejimleri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar; parlamenter rejim, güçler birliği rejimi ve başkanlık rejimidir.

Parlamenter rejim; meclis önünde sorumlu bir kabine yönetimidir.

Güçler birliği rejimi; uygulamada iki biçimde görülmektedir. Bunlar; güçlerin mutlak birliği ya da kaynaşması (eski monarşik krallık rejimleri böyledir.) güçlerin göreceli birliği; hükümet organları sıkı ve güçlü bir biçimde birbirine bağlı olup, aralarında sadece biri bütün kararları alma yetkisiyle donatılmıştır. (Faşist İtalya ve Nazi Almanyası bu rejime birer örnek oluşturmaktadır.)

Başkanlık rejimi; güçler ayrımının en keskin biçimde uygulandığı yönetim biçimidir. Bu rejimde yasama meclise, yürütme başkana aittir.

19 uncu yy.a kadar siyaset bilimi sadece devlet ve yasaların ortaya koyduğu kurumlara ilgilenmekteydi, siyasetin iktidar mücadelesi olarak tanımlanması ve toplumsal güçlerin de bu çerçeveye dâhil edilmesiyle siyaset biliminin alanı da genişlemiş oldu. Bu durumda siyaset biliminin alanının belirlenmesi için siyasi olanla toplumsal olanın ayrılması gerekti. Devlet kavramı yetersiz, iktidarsa çok genişti. Siyaset biliminin kapsadığı temel konuların belirlenmesi noktasında UNESCO’nun 1948 yılında Paris’te düzenlediği bir toplantıda siyaset bilimi uzmanları bu bilim dalının kapsamını dört temel konu ile sınırlandırmışlardır. Bunlar;

Siyaset teorisi (Siyaset teorisi ve siyasi düşünceler tarihi)

Siyasi Kurumlar (Anayasa, Merkezi hükümet, bölgesel ve yerel yönetimler, kamu yönetimi/ldare, devletin ekonomik ve toplumsal görevleri, karşılaştırmalı siyasi kurumlar)

Siyasi Güçler, Toplumsal Katmanlar (siyasi partiler, siyasi birlikler ve dernekler, vatandaşların devlet ve hükümet yönetimine katılması, kamuoyu)

Uluslar arası ilişkiler (Uluslar arası siyaset, Uluslar arası örgütlenme ve kurumlar, uluslar arası hukuk)¹²

Siyasi iktidar bir ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan bir iktidardır. Yani özel gruplarda ve örgütlerde ortaya çıkan bir iktidar değil, toplumun genelinde, ortaya çıkan bir iktidardır. Mesela bir sendika liderinin iktidarı sendika ölçeğinde, öğrenci derneği başkanının iktidarı öğrenci derneği ölçeğinde ortaya çıkmaktadır ve o düzeyde sınırlıdır. Oysaki siyasi iktidar tüm toplum düzeyinde ortaya çıkan bir iktidardır. Tanımından anlaşıldığı üzere siyasi iktidar diğer iktidarlardan farklı olarak tüm ülkeyi, toplumunun tamamını kapsamına almaktadır.

Siyasi iktidarın temel nitelikleri; en üstün iktidar oluşu (başka iktidarlardan emir almaması, yasal sınırlar çerçevesinde kendisinden üstün bir iktidarın bulunmayışı), zor kullanma tekeline sahip olması, rızaya ve itaate dayalı olmasıdır.

Siyasi iktidarı sınırlandıran faktörler;

Ekonomik yapı; Ekonomik yapı özellikleriyle siyasi iktidar biçimleri arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Mesela demokratik toplumlardaki serbest piyasa ekonomisinin bir sonucu olarak sermaye sahipleri iktidar üzerinde daha etkin olurlarken, ekonomik bakımdan geri ve kaynakları sınırlı olan toplumlarda otoriter sistemler ayakta durabilmektedir. Dolayısıyla toplumun ekonomik yapısı, toplumun siyasi iktidarı üzerinde sınırlandırıcı veya güçlendirici bir etkiye sahiptir.

¹² Davut DURSUN, **Siyaset Bilimi**, Beta Basım, İstanbul 2002, s.70.

Teknolojik düzey; toplumların teknolojik gelişmişlik düzeyi siyasi iktidarları sınırlandıran diğer bir faktördür. Az gelişmiş, kaynakları kıt, sanayisi yeterince gelişmemiş, ulaşım ve haberleşme imkânları sınırlı, milli gelir düzeyi düşük toplumlarda siyasi iktidarı sınırlandırmak zordur. Bu durumda siyasi iktidar tüm bu sorunları aşmak amacıyla daha fazla müdahaleci bir tavır sergilemektedir. Reform projelerinin gerçekleştirilebilmesi için iktidarlar çoğu kez halka rağmen tutum takınmaktadırlar. Toplumsal dönüşümlerin gerçekleştirilebilmesi için güçlü siyasi iktidarlara ihtiyaç vardır.

Siyasi partilerin en önemli işlevlerinden biri; toplumdaki dağınık düşüncelere ve eğilimlere açıklık kazandırmaktır.¹³ Siyasi partiler aynı zamanda birbirine yakın görüşlere uzlaşma ve ortak hareket ederek güçlerini birleştirebilme imkânı sağlamaktadır.

Siyasi iktidarlar çok partili veya tek partili olmak üzere iki grupta tasnif edilebilmektedir. Tez konum itibarıyla burada sadece tek parti sistemine değinilecektir.

Tek parti sistemi; bir ülkede birden çok partinin bulunmadığı yahut yönetimin tek bir partinin tekelinde olduğu, rekabet ve yarışmadan yoksun parti sistemini anlatır. Bu sistemde üç farklı parti sistemi söz konusu olabilir. Bunlar; ülkede sadece tek bir parti var ve o parti dışında hiçbir partiye yer verilmiyorsa bu "*Mutlak Tek Parti*" sistemi olarak ifade edilebilir. Diğer, birden çok parti var fakat bunlardan biri sisteme egemen durumda olup, diğerleri bir tür uydu konumundadırlar gerçek bir rekabet veya yarışma söz konusu olmayıp, iktidarın el değiştirmesinin mümkün olmadığı bu sisteme "*Egemen Tek Parti*" sistemi denir. Üçüncüsü; birden çok parti vardır fakat her seçimde sadece biri seçimleri kazanmakta olup, iktidar ve muhalefet değişmemektedir buna "*Hâkim Tek Parti*" sistemi denir.

¹³ Erdoğan TEZİÇ, 100 soruda Siyasi Partiler, Gerçek yayınevi, İstanbul 1976, s.20.

Siyasi partiler modern siyasi sistemlerin en önemli unsurlarından biridir. Birden çok siyasi partinin varlığı nasıl modern demokrasinin ^(*)vazgeçilmez şartı ise tek parti de modern totaliter rejimlerin ayrılmaz bir parçasını meydana getirir.¹⁴

Tek parti sistemini ideolojik ve yönetim anlayışı bakımından üç farklı tipe ayırmak mümkündür. Tek parti eğer toplumun bütün alanlarını kapsayan, herkesi zorlayan ve başka hiçbir partinin varlığına izin vermeyen ideolojinin gereklerine göre yeni bir toplum inşa etmeye yönelmiş yapıda ise bu Totaliter Tek Parti, tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip olmamakla birlikte ulusal bütünleşmeyi sağlama, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı gerçekleştirme, siyasi modernleşmeyi hızlandırma gibi hedefleri gerçekleştirmek amacıyla otoriter bir yönetim uyguluyorsa bu Otoriter Tek Parti, ideolojik önceliklerden çok pragmatik uygulamalara önem veren bir parti ise bu da Pragmatik Tek Parti sistemi olarak adlandırılır.

Tez konum itibariyle incelemesini yaptığım 1925 – 1930 dönemi siyasi rejimini, yönetim anlayışı bakımından; “*otoriter tek parti yönetimi*”, yönetenlerin yapısına göre “*parlamentar rejim*” kategorisine yerleştirmek mümkündür. Ancak bu otoriter yapıyı ülke menfaatleri aleyhinde, şahsi çıkarları doğrultusunda keyfi uygulamalara dayanan, ülkenin gelişmesine engel teşkil eden bir anlayış şeklinde değerlendirmek mümkün değildir.

Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devletinin içinde bulunduğu askeri, sosyal, siyasi ve ekonomik şartlar dikkate alındığında, bir zorunluluk olarak ortaya çıkan ve modern demokratik sisteme geçiş için Münci KAPANI'nın de ifade ettiği gibi “*Demokrasiye Geçiş Süreci*”nde uygulanan geçici bir siyasi rejim

^(*)Robert Dahl *Modern Demokrasinin varlığı için asgari usulî şartlar* adını verdiği bir liste sunmuştur. Buna göre; seçilmiş görevliler, özgür ve adil seçimler, kapsayıcı seçme hakkı, mevki için yarışma hakkı, ifade özgürlüğü, alternatif enformasyon (medya), örgütsel özerklik vazgeçilmez şartlardır (Robert Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. Levent KÖKER, TDV Yayınları, Ankara 1993, s.281.)

¹⁴ Ergun ÖZBUDUN, *Siyasi Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1977, s.1.

şeklinde yorumlamalıyız. Nitekim bu geçicilik vasfı, 1945'lerden itibaren çok partili sisteme geçilerek gerçekleştirilmiştir.

Siyasi açıdan hükümetleri incelemeden önce Türkiye'deki siyasal sürecin genel hatlarıyla ortaya konulmasında fayda görülmektedir. Türkiye'de siyasi temsil olgusu Cumhuriyetin ilanından öncelere uzanan bir geçmişten kaynaklanan bir niteliktedir. II Mahmut yönetimiyle birlikte başlayan ve Tanzimatla (1839) hızlanan bir süreç olan kitlesel siyaset, siyasi hayatta bireyin bir değer ve eylem birimi olarak çıkmasıyla birlikte oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca kitleselleşen siyasetin, 1850'lerden itibaren kendi kurumlarını oluşturmaya hız vermesiyle birlikte yerel meclisler, Kanuni Esasi (Anayasa) ve bir meclis (Meclisi Mebusan) kurulmuştur. Bu gelişmelerin 1877-1908 arasında bir süre durdurulmuş olması, yeraltında da olsa geniş çaplı kitle örgütlenmelerinin oluşmasını durduramamıştır. 1908 sonrasındaki kısa süren özgürlük ve çoğulculuk ortamı ilk kez yasal siyasi partilerin kurulmasına fırsat tanırken, Meclisi Mebusan'ın da yeniden işlerlik kazanmasına imkan vermiştir. Böylece kitlesel siyasi hayatın kurum ve süreçleri olan siyasi çatışma, baskı grupları, siyasi partiler ve yasama meclislerinin olağanlık ve meşruluk kazanması söz konusu olmuştur. Bireyin kulluktan vatandaşlığa doğru evrim gösterdiği bu ortamda, vatandaş siyasi hayatın temel öğelerinden birisi haline gelmiştir.¹⁵

Mustafa ÇALIK Türk siyasetinin gelişim sürecine ilişkin şu tespitleri yapmıştır; *“Batılılaşma yolundaki her yeni anlayış ve her radikal teşebbüs hemen hemen, daima siyasi veyahut askeri bir bunalımın tahriki neticesinde gündeme gelmiştir. Yani fiili durum her zaman katalizör rolü oynamıştır.”*

1876'dan bu yana kesintilerle, 1920'den sonra kesintisiz olarak Türkiye'de parlamenter bir sistem mevcuttur. Türk toplumu, Parlamantonun

¹⁵ Ersin KALAYCIOĞLU; “Türkiye’de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, **Bilanço 1923-1998**, c.I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.94-95.

ilk oluşumunda, sanayi devriminin yarattığı modern toplum anlayışının gerisinde, siyasi anlamda yeterli bilince sahip olmayan bir yapıya sahipti.

Parlamentonun 1920'de tekrar tesis edilmesi, yine toplumun ihtiyacı olan bir siyasi kurum olduğu için değil, yüce bir misyonu yerine getirmek amacıyla.

1908 hareketine kadar, Türkiye'de gerçek anlamda siyasi partilere rastlanmamaktadır.¹⁶ Bu döneme kadar kurulan siyasi örgütler, bugünkü anlamıyla parti olmaktan hayli uzaktadırlar. Örgütlü ilk siyasi faaliyetleri yapanlar 19.yy.başlarında ve Balkanlardaki milliyetçilik akımının destekleyicisi olan ve imparatorluk sınırları için gizli eylemler yapan azınlık kuruluşları olmuştur.¹⁷

23 Temmuz 1908'de meşrutiyetin ilanı ile geniş bir siyasi faaliyet dönemi başlamıştır. 1908-1918 döneminde üzerinde durulması gereken siyasi kuruluşlardan en önemlisi, daha sonra parti niteliği kazanacak olan İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Cemiyet, 1908 yılının ilk iki kabinesini etkisi altında bulundurmaya çalışmış, yedi kabineyi doğrudan doğruya oluşturmuş ve bu şekilde 1908'den 1918'e kadar on yıla yakın bir süre Türk siyasi yaşamını yönlendirmiştir.

2. Meşrutiyet döneminde üç büyük partileşme eğilimi olmuştur. Bunlar İslamcı görüş İttihad-ı Muhammedi adı altında örgütlenmiş fakat siyasi parti olamamıştır. Prens Sabahattin'in temsil ettiği ademi merkezîyetçi görüş önce Ahrar Fırkası olarak ortaya çıkmış daha sonra Hürriyet ve İtilaf çatısı altında birleşmiştir. Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkezîyetçi görüş bunların içinde en eskisi ve en güçlüsü olarak İttihat ve Terakki cemiyetidir. Bu dönem partilerinin hiçbirisi yığın partisi niteliğinde olamamışlardır. Bunları bir ölçüde komite veya kadro partileri olarak nitelendirmek daha doğru olur.¹⁸

¹⁶ Tank Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s.77.

¹⁷ TEZİÇ, *100 Soruda ...*, s.172.

¹⁸ TEZİÇ, *100 Soruda ...*, s.208.

Mütareke dönemi siyasi partilerin ve siyasetle ilgilenen kuruluşların en fazla olduğu dönemdir. Tunaya bu dönemde kurulan bazı derneklerin de üstlendikleri görevler nedeniyle siyasi partilerle birlikte incelenmesi gerektiği düşüncesindedir.¹⁹

Milli Mücadele içinde başlayan yeni eğilimler, kitlesel siyasi hayatın temel niteliklerinde önemli bazı değişmelere yol açmaya devam etmiştir. Yabancı işgali kadar padişah ve İstanbul hükümetleriyle mücadele etmek zorunda kalan Mustafa Kemal liderliğindeki Müdafaa-i Milli üyeleri için siyasi yönetimin, iktidarın hakça ve adil olarak algılanması için temel oluşturacak, saltanatın kullandığı kalıplarla sınırlı olmayan yeni bir meşruluk temeli gerekli olmuştur. Bu temeli ulusal egemenlik olarak tanımlarken, hem saltanatın dayandığı siyasi egemenlik reddedilmiş, hem de çağdaş bir ulus devlet oluşturmanın gereklerinden biri yerine getirilmiştir. Egemenliğin hiçbir kayıt ve koşula bağlanmaksızın ulusta olduğunu kabul ve ilan etmek suretiyle temsili hükümeti meşru siyasi yaşantının odağına yerleştiren Müdafaa-i Hukukçular, işgal edilen ve kapatılan Osmanlı meclisinin yerine, ulusu temsilen yeni bir meclis kurmanın da yolunu açmış oldular. 23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan BMM, Siyasi iktidarın meşruluğunun temelini oluşturan tek kurum ve düzenleme olarak hem ulusu temsil ederken, hem de Milli Mücadele boyunca tüm devlet işlerini yerine getiren siyasi erk odağı olmuştur. Cumhuriyetin kurulması ve 1924 Anayasasının kabul edilmesiyle birlikte de, BMM siyasi iktidarın meşruluk temelini oluşturma tekeli elinde bulunduran kurum olma özelliğini sürdürmüştür.²⁰

TBMM, 1921 Anayasasını yapması, Kurtuluş savaşı dönemindeki siyasi gücü elinde bulundurması ve nihayet Türkiye olgusunun ortaya çıkmasına ortam hazırlayan ulusal egemenlik ilkesini siyasi hayatta gerçekleştirmek üzere kurulan siyasi yapı olması dolayısıyla çok özel bir niteliktedir. 1921 ve

¹⁹ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s.403.

²⁰ KALAYCIOĞLU; "Türkiye'de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", *Bilanço 1923-1998*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.96.

1924 anayasalarına göre milleti meşru olarak yönetme hakkının (Siyasi otoritenin) tekeli ve kaynağı, seçilmek suretiyle milleti temsil etme yetkisine sahip olan temsilciler heyetinden oluşan TBMM'ne aittir.

Osmanlı siyasi düzenini, önce kısmen ikinci meşrutiyetle ittihatçılar, daha sonra da Mustafa Kemal önderliğindeki Cumhuriyet yöneticileri köklü olarak değiştirmişlerdir. Gerçekleştirilen inkılaplar, siyasi bir güç olarak halkın taleplerine dayanmıyordu. Geleneksel anlayıştan kaynaklanan devletin, meşruiyetin yegâne kaynağı olarak algılandığı bir ortamda, hakla bütünleşen cumhuriyet yöneticileri Milli Mücadele ruhunun toplumda oluşturduğu kaynaşma ile yeni bir meşruiyet anlayışı yerleştirme gayreti içerisindeydiler. Osmanlı yöneticilerinin bilincine varamadıkları ancak modern devlet anlayışının en temel faktörü olan ve Mustafa Kemal önderliğindeki aydın kesimin farkına vararak uygulamaya koyduğu siyasi merkez ile halk arasındaki diyalogun artırılması ve halkın yönetime katılacak biçimde bilinçlendirilerek harekete geçirilmesi stratejisi inkılâpların kabulünü ve uygulanmasını kolaylaştıran bir rol oynuyordu.

Osmanlı Devletinin yapısı, ideolojisi ve değerler sistemi devlet seçkinleri ile güçlerini Pazar ekonomisinden alan seçkin gruplar arasında devlet menfaatlerine dönük yakınlaşmaya ve uyuma engel olmuştu. Ancak yeni oluşan siyasi güç içerisinde taşra eşrafı, toprak sahipleri ve aydınların bulunması, 20. yüzyılın devletlerarası sisteminin şartlarında, mümkün olduğunca yaygınlaşmış toplumsal kuruluşun siyasi bağımsızlığını sürdürebilecek bir modern devlet kurma imkânı vermiştir.

Cumhuriyetin temelini oluşturan unsurların birçoğunun ilk izleri Osmanlının son döneminde aydın kesiminde tartışılmıştır.

Tarık Zafer TUNAYA Mustafa Kemal'in Türk inkılâbına ilişkin görüşlerini şu şekilde değerlendirmiştir; *"Mustafa Kemal'e göre Türk inkılâbı ile meşrutiyet inkılâbı arasındaki fark; meşrutiyette, hürriyetin çok uluslu ve egemenliğine tümüyle sahip olamayan bir ülke içinde elde edilmek istenmesi, Türk devrimindeyse özgürlüklerin, istiklal ve hâkimiyeti millîye ile birleşerek*

gerçekleştirilmesidir.” Değerlendirmesine Mustafa Kemal’in şu sözlerini dayanak olarak göstermiştir;

“Bu iki inkılâp arasındaki fark tarif olunamayacak derecede büyüktür zannederim. Birincisi (Meşrutiyet) milletin tabiaten aradığı hürriyet havasını içine çektiğini zannettiren bir harekettir. Fakat ikincisi, milletin hürriyet ve hâkimiyetini fiilen ve somut olarak saptayan ve ilan eden bir İnkılab-ı Mes’uttur (Mutlu devrimdir) ve şüphe yok ki yalnız Türkiye’de değil bütün cihanda önemle ele alınmaya değer bir yeniliktir.”²¹

Mustafa Kemal modern bir devlet kurmaya çalışmıştır. Bunu yaparken Geçmiş sistemdeki aksaklık ve eksiklikleri doğru tespit etmiş ve ülkenin gelişmesine engel teşkil eden, akılcılıktan uzak, devlet ve millet menfaatleri yerine kendi iktidar hırslarını ön planda tutan, Osmanlı’nın kuruluş ve yükseliş devirlerindeki anlayıştan uzaklaşmış ve yozlaştırılmış geleneksel yönetim anlayışından kurtulmak gerektiğine inanmıştır.

Mustafa Kemal’in sıyrılmak istediği eski sistem ve geleneklerin neler olduğu konusundaki açıklamalarını 17 Şubat 1923’deki İzmir İktisat Kongresi açış konuşmasında bulabiliriz.

“Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün mesai, milletin arzusu, âmâlî ve ihtiyacat-ı hakikiyesi nokta-i nazarından değil, belki şunun, bunun amal-i mahsusatını tatmin nokta-i nazarından vuku bulmuştur. Arkadaşlar bütün bu etvar ve harekât, tahkik olunursa, görülür ki; bu azametli, kudretli padişahlar takip ettikleri siyaset-i hariciyede kendi emelleri, hırsları ve arzularına istinat etmişlerdir. Arkadaşlar, saltanatı şahsiye’de her havsa tacidarların arzusu, iradesi ve emeli hâkimdir. Birde tacidarların etrafını alan menfaatperestan vardır. Onlar da padişahların zihniyetleri ile zihniyetlenirler ve padişahın bu zihniyetini, bu arzusunu bir lazime-i semaviye ve lazime-i Kur’an’iye gibi herkese telkin ederlerdi.”

²¹ Tanık Zafer TUNAYA; Türkiye’de Siyasal Partiler, s.223.

Mustafa Kemal'in en çok vurguladığı noktalardan biri, Osmanlı Devletinin bir *saltanat-ı şahsiye'den* başka bir şey olmadığıdır. Mustafa Kemal bu yaklaşımı ile Osmanlının kişisel yönetim biçimi ile yönetildiğini ifade etmekteydi.

Mustafa Kemal 14 Ekim 1925'de İzmir'de bazı memurlara yaptığı bir konuşmada, Osmanlı'nın kişisel yönetim biçiminin sonucunu şöyle açıklamıştır;

"Yalnız hükümet başka bir vaziyette kalmış, millet de hükümete bigane ve ondan müteneffir bir vaziyette kalmıştır. İşte bunun için çok felaketler oldu. Fakat bunların tecelliyat-ı maddiyesi devlet, hükümet teşkilatı üzerinde oldu. Mahvolan devlet idi ve devlet ölmüştü."

Mustafa Kemal'e göre Osmanlının gerilemesi ve sonunda özgürlüğünü yitirmesi, yönetim ile halk arasındaki bağın zayıflaması ve şahsi iktidar hırslarıyla hareket eden yöneticilerin, devletin otoritesini halk nazarında yitirmesi sonucudur.²²

Yukarıdaki nedenlerden Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Milli Mücadeleden hemen sonra geçmişten gelen tecrübelerin de etkisiyle gücünü halktan alan ve tam bağımsız güçlü bir devletin meydana getirilmesi amacına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Kurulacak devletin kurumsallaşması ve siyasi iradesini halkın menfaatleri doğrultusunda kullanmasını sağlayacak tedbirler geliştirilmiştir.

Mustafa Kemal 13 Ağustos 1923 tarihinde TBMM dönem toplantısını açarken yaptığı konuşmada; "Yeni Türk devleti, bir halk devletidir, halkın devletidir. Müessesat-ı Maziye ise bir şahıs devleti idi, eşhasın devleti idi" ifadeleriyle yeni kurulan devletin niteliğini açıkça ortaya koyuyordu.

²² TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul 1952, s.245-246

Mustafa Kemal'in iktisadi bağımsızlığı siyasi bağımsızlığın temeli sayan anlayışı çerçevesinde atılımlar başlatılmıştır. Bu konuda önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Milli Mücadele sonrası Cumhuriyet Türkiye'sinin misyonu iki temel boyutu içermekteydi, bunlar; tam bağımsızlık ve ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyine²³ getirmektir. Bu yüzden TBMM ve tüm seçkinlerin görevi toplumu aydınlatmak, yenilik yolunda ilerlemesini sağlamak olmuştur. Siyaset, halktan gelen tüm taleplerin karşılanması yoluyla değil, bu talepler de dikkate alınarak çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak amacıyla devlet ve millet menfaatleri için en doğrunun ortaya çıkarılması ile saptanıyordu. Mustafa Kemal 06 Temmuz 1922'de şöyle diyordu;

*"TBMM ve hükümeti, memleketin bütün vicdanlı ve namuskâr münevveranı millete ve memlekete karşı, evvela bu millet ve memleketin birer evladı olmak itibarıyla, saniyen mensup oldukları heyet-i içtimaiyenin cihan-ı medeniyetle kadr ve menziletini yükselttikçe bunun kendileri için ne derece mücib-i şeref ve bahtiyari olacağını düşünmekle kendilerine müteveccih vazifenin memleketi ve milleti medeniyet-i haziranın ve icabat-ı insaniyenin zaruri kıldığı mertebe-i tekâmüle getirmek için bütün mevcudiyetleri ile her türlü şuaat-ı mesaide en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun en doğru olduğunu millete anlatmakla beraber üzerinde geniş hutvelerle (adımlar) yürümeyi ve bütün milleti yürütmeyi temin etmektir."*²⁴

²³ Çağdaşlaşmak olarak da tanımlanabilecek bu ifade; Türk Dil Kurumu sözlüğünde muasırlaşmak olarak tanımlanmış, Tuncer AŞKAN tarafından Öğretmen Dünyası adlı dergide ise; tam bağımsızlık, ekonomik ve endüstriyel gelişme, bilimsel verilerin ve düşüncenin toplum yönetimine hâkim olması, bilim, sanat ve düşünce özgürlüğünün yaygınlaştırılması, etkin ve dürüst bir kamu yönetiminin gerçekleştirilmesi, demokrasi kültürünün ileri düzeyde kazandırılması olarak tanımlanmıştır. (AŞKAN, Tuncer, "Öğretim Birliği Yasası Tevhidi Tedrisat Kanunu", *Öğretmen Dünyası Dergisi*, S.231, Mart 1999, s.43.)

Mete TUNÇAY Çağdaşlaşmayı şu şekilde izah etmiştir; "Ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda geleneksel yaşam biçimlerinin aşılması anlamında kullanılan "Modernleşme" terimi Latince modernus'tan (Hemen şimdi'den) gelmektedir. Biz bugün "Çağdaş" ve "Çağdaşlaşma" sözcüklerini "Modern" ve "Modernizasyon" karşılığı olarak kullanıyoruz.(Mete TUNÇAY, "75 yılda ne kadar çağdaşlaştık", *Bilanço 1923-1998*, c.I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.5.)

²⁴ TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s.246.

Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreçte öncelikli hedef ülke topraklarının işgalden kurtarılarak bağımsızlığın elde edilmesi olduğundan siyasi anlamda da halkın büyük bölümü bu hedef üzerinde birleşmiştir. Lozan Barış Anlaşmasının imzalanması ve Türkiye'nin yeni yönetim biçiminin Cumhuriyet olarak belirlenmesinden sonra siyasi birliğin geliştirilerek sürdürülebilmesi amacıyla ülkenin yeniden imarı, sosyal ve ekonomik geri kalmışlığın giderilmesi, toplumun çağdaş uygarlık bilincine eriştirilmesi hedeflerine yönelinilmiştir. Tüm bunlarda belirleyici unsur Mustafa Kemal'in önderliğindeki kadro olmuştur.

Türkiye'de demokratikleşme yolundaki önemli sorunlardan biri de toplumun siyasi iradeye katılımının başlangıçta sadece elit bir grup düzeyinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bunda toplumun eğitim düzeyinin düşük olması ve örgütlenme bilincinin yeterince gelişmemesi temel faktörlerdendir.

Yüzyıllardır süregelen geleneksel yönetim biçiminin de etkisiyle halkın devlet yönetimine katkısı ve siyasi anlamda bir güç olarak varlığı yok denecek kadar düşük seviyede kalmıştır. Oysa çağdaş toplumlarda halk, siyasi açıdan devlet yönetiminin belirleyici temel unsuruydu. Türk toplumunun geleneksel teba anlayışından kurtararak, siyasi bir varlık haline dönüştürülebilmesi için ise zamana ihtiyaç vardı. Ancak bu geçiş sürecinde yönetim işlevini yerine getirecek unsurların yani hükümetlerin uzun süren savaşlardan çıkmış bir ülkenin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmesi ve aynı zamanda halkın, demokrasinin gerektirdiği şekilde siyasi bilincini geliştirmesi gerekiyordu.

Münci KAPANI'nın Kamu Hürriyetleri adlı eserinde (Shf.98) "*Demokrasiye Hazırlık Dönemi*" olarak isimlendirdiği bu dönemde, belirlenen amaca ulaşabilmek için demokratik teamüller de göz önünde bulundurularak Mustafa Kemal ve arkadaşları, "*halk için fakat halka rağmen*" anlayışıyla hareket etmiştir.

Cumhuriyet mevzuatında, halkın siyasi bir güç olarak ortaya çıkmasında ve baskı unsuru olarak örgütlenmesinde önemli bir aşama olan dernek

kurulması hakkında 1924 anayasası ile her türlü hürriyet kabul edilmiştir. Cemiyet kurulması hakkındaki özel hükümleri içeren 03 Ağustos 1325 tarihli Cemiyetler Kanunu küçük bir tadil ve tezyil ile 1938 senesine kadar muhafaza edilmiştir.²⁵

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da toplanan birinci Büyük Millet Meclisi'nde siyasi bir parti mevcut değildi ancak meclis üyeleri arasında Mustafa Kemal'in başkanlığını yaptığı, devrimci, batı modernizmini benimseyen, Türkçü birinci grup ile bu gruba muhalif, gelenekçi ikinci grup olarak adlandırılan gruplar mevcuttu.

Nisan 1923'te yenilenen meclis seçimlerinde ikinci grup mensupları Mustafa Kemal ve arkadaşlarının izledikleri politika sonucu meclise girememiş, girebilenler ise Mustafa Kemal'in izni ile girmişlerdir. İkinci meclis, birinci grup taraftarlarından oluşturulmuştur. Birinci meclisteki muhalif grubun ikinci meclise girmemiş olması ikinci meclisin sadece söylenenleri yapan kukla bir meclis olduğu anlamı taşımamaktadır. Sadece Osmanlı yönetimin geleneklerinden gelen ve değişime açık olmayan, gelenekçiler tasfiye edilmiş, böylece Türk siyasi sisteminin kurulması ve geliştirilmesi için gerekli ortam oluşturulmuştur.

Bunun sonucunda tek parti yönetiminin yolu açılmış ve 1923'te Halk Fırkası adıyla Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisine dönüşmüştür.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sonunu bildiren 9 maddelik bir beyanname ilan edilmiş, seçim sonucu 07 Ağustos 1923'te toplanan mebuslar 11 Eylül'e kadar yaptıkları toplantılarda Halk Fırkası nizamnamesini müzakere ve kabul etmişlerdir. Partinin kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923 tarihinde sunulmuş ve partinin eski İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakası bulunmadığı Gazi Mustafa Kemal tarafından açıklıkla belirtilmiştir.

²⁵ TUNAYA, Türkiye'de Siyasal Partiler, s.547.

Fırka 10 Kasım 1924 tarihli fırka grubu umumi heyetinde “*Cumhuriyet Halk Fırkası*” olarak isimlendirilmiştir.²⁶

Halk fırkası²⁷ özellikle örgüt yapısı açısından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin devamıdır. Cemiyetin amacı; Milli Mücadelenin kazanılması olduğundan, partiye dönüşümle beraber bu amaç da değişmiş, daha doğrusu varlık sebebi ortadan kalkan cemiyetin yeni biçimine geçişi zorunlu hale gelmiştir. Cemiyetin özellikle mecliste bir grubu oluştuktan sonra bir siyasi parti görünümü kazanmasına rağmen halk fırkasına dönüşmesinin temel etkenlerinden biri; cemiyetin, Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra işlevini tamamlaması varlığı sürdürmesi için yeni bir program ve tüzüğe ihtiyaç duymasıdır. İkincisi, Mustafa Kemal’in Milli Mücadelenin başından beri tasarladığı, yeni reformların ve ülkenin iktisaden kurtarılması konusundaki düşüncelerini hayata geçirilmesi isteği, siyasi partiye bir araç olarak bakılmasına sebep olmasıydı. Diğer önemli bir sebep de oldukça farklı kimliklere sahip insanlardan meydana gelen ve belli bir programa sahip olmayan bir cemiyete göre, yeni bir partinin getireceği daha fazla disiplin ve homojenliğin sağlayacağı avantajların cazibesidir.²⁸

Münci KAPANI tarafından, ılımlı tek parti sistemi olarak adlandırılan CHF tek parti yönetimi, sürekli ve değişmez bir düzen olarak değil, fakat çok partili demokratik düzene geçişi hazırlayan bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu siyasi yapı oldukça esnek bir yapıya sahiptir ve katı bir doktrinleri yoktur. Kendi içlerinde değişik siyasi eğilimlere ve tartışmalara yer

²⁶ TUNAYA, *Türkiye’de ...*, s.559.

²⁷ Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, Ankara 1995, s.477. (*Nutuk’ta Mustafa Kemal CHF’nin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır; “Muhterem efendiler, her yerde siyasi fırka teşkil hakkında halk ile uzun hasbihallerde bulundum. 07 Kanunuevvel 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayanan ve “Halk Fırkası” adıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanseverlerin ve ilim erbabının görüşlerine müracaat etmiştim.*

Gerek bu zevattan aldığım tahriri mütaleattan ve gerek halk ile müdavele-i ifkardan çok istifade ettim. Nihayet 08 Nisan 1923 tarihinde nokta-inazarlarını dokuz umde halindetespit ettim. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi intihabı sırasında neşir ve ilan ettiğim bu program fırkanın teşekkülüne esas olmuştur.)

²⁸ Esat ÖZ, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasi Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s.81-88.

verirler. Bu tip ılımlı tek partilerin, politik ortamın gelişmesi ve halkın aktif bir katılmaya hazır hale gelmesiyle ortaya çıkacak başka partilerin çekirdeklerini kendi içlerinde taşımakta oldukları söylenebilir.²⁹ Nitekim Kasım 1924'te CHF'ndan ayrılanların da yer aldığı TCF kurulmuştur.

Milli Mücadelenin başarıyla tamamlanması, müteakiben Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu ve daha sonraki birçok önemli gelişmenin önderliğini yapan kadronun 1905 – 1910 tarihleri arasında harp akademilerinde öğrenim görmüş olması ortak noktasından hareketle, bahse konu dönemdeki eğitim kadrosunun, Osmanlı Devletinin son dönemi ve Türk toplumunun siyasi hayatındaki doğrudan veya dolaylı etkileri dikkat çekicidir. İsmet İnönü'nün hayatını anlattığı “İsmet İnönü Hatıralar” (Sabahattin SELEK, Bilgi Yayınevi, Ankara Ekim 1968, S.19) adlı eserindeki “Bizim erkanı harbiye sınıfları, üstümüzdeki birkaç sene ile, altımızdaki seneler meslek tarihinde dikkat çekmiş olan sınıflardır.” ifadeleri de bu tespiti desteklemektedir.

İttihat ve Terakki'nin genç subayları için Aydemir “Bir nesil hazırlanıyor” ifadesini kullanmakta ve İnönü'den şu alıntıyı aktarmaktadır.

“Subay arkadaşlarımızla toplandığımız zaman vaziyeti tetkik ederdik. Sanki devletin müdafaasını ve yüksek siyasetini ilgilendiren bu konuların mesulüymüşüz ve çareleri bizim elimizdeymiş gibi meşgul olurduk.”³⁰

Cumhuriyet yöneticileri tarihten gerekli dersleri çıkarmış, kazanılan hürriyetin istikbalini garantiye almak için çalışmalara başlamışlardır. Ancak 1925 itibarıyla ülke yöneticilerinin önlerindeki en önemli sorun Türkiye'nin iktisadi durumundaki geri kalmışlık ve bozukluktur. Çünkü bu yıllarda;

✓ Nüfusun çok büyük bir bölümü (özellikle verimli işgücünü oluşturan kesimi) savaşlar ve hastalıklar nedeniyle, ya yok olmuş ya da sakat kalarak işgücü olma vasfını yitirmiştir.

²⁹ Münci KAPANI, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara Üniv.Huk.Fak.Yayınları, Ankara 1981, s.162-163.

³⁰ Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam*, Remzi Kitapevi, 1.C., İstanbul 2001, s.44.

- ✓ Mevcut nüfusun % 75'inden fazlası tarım kesiminde olup, tarımda verim çok düşük, teknoloji ilkelidir.
- ✓ Dış borç yükü çok ağır, birikmiş sermaye yetersizdir.
- ✓ Vasıflı işgücü kıt, vasıfsız olanlar ise işsizdir.
- ✓ Müteşebbis yetersiz, özellikle Türk müteşebbisi yok denecek kadar azdır.
- ✓ Milli gelir ve fert başına milli gelir çok düşüktür.
- ✓ Milli gelir ve fert başına düşen gelirin düşük olması nedeniyle tasarruflar yetersiz, yatırım hacmi düşüktür.
- ✓ İthalat eğilimi yüksek olup, ithalat – ihracat dengesi, ithalat lehine bozuktur. Bunun sonucu olarak da ödemeler dengesi açık vermektedir.
- ✓ Tarım kesimi piyasa ekonomisi şartlarından çok uzakta olup, ürettiğini tüketen niteliktedir.
- ✓ Nakdi tasarrufları yatırıma dönüştürecek kurumsal bir yapılanma mevcut değildir.
- ✓ İktisadi hayatta yabancı unsurların ağırlığı hâkimdir.

Tüm bu olumsuz tabloya rağmen, ülkenin; Türk devletini ve milletini topyekûn kalkındırarak çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmayı hedef olarak benimsemiş, hâkimiyetin milli ekonominin güçlendirilmesiyle sürdürülebileceğine inanmış bir kadroya sahip olması şüphesiz gelecek için ümit verici bir gelişme idi.

Yeni seçilen meclisin³¹ çalışmalarına başlamasını müteakip 29 Ekim 1923 tarihinde Çorum Milletvekili İsmet (Eker) Beyin Başkanlığında 159 Milletvekili ile birlikte ittifakla şu karar alınmıştır; "*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.*" Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı için yapılan oylamaya 158 kişi katılmış ve

³¹ Meclis seçimleri için 1877 (1293) tarihli İntihabı Mebusan Kanunu, bazı tadillerle 1940'lı yıllara kadar kullanılmaya devam edilmiştir.

Cumhurbaşkanlığına oy birliği ile Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.

Tunaya, siyasi açıdan hükümetleri; *“TBMM’nin açılışından Cumhuriyetin ilanına kadar Meclis Hükümeti Rejimi, Cumhuriyetin ilanı ile Vekiller Heyeti rejimi”* şeklinde tasnif etmiştir.³² Cumhuriyetin ilanından hemen sonra Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen İsmet Paşanın oluşturduğu vekiller heyeti 30 Ekim 1923 tarihinde meclisten güvenoyu alarak görevine başlamıştır.

03 Mart 1924 tarihinde I.İsmet Paşa kabinesi istifa etmiş, 06 Mart 1924’te İsmet Paşa II.Hükümeti kurmak üzere görevlendirilmiştir

İsmet Paşa meclisteki yoğun gensorulardaki güvenoyunu yetersiz bularak ve sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 22 Kasım 1924’te istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyetin III.hükümetini kurmak üzere Ali Fethi (OKYAR) Bey görevlendirilmiştir.

Hükümetlerin kuruluşu ile birlikte yeni devletin önündeki siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki sorunların çözümü ve çağdaşlaşma hedefine ulaşmak maksadıyla devrim niteliğindeki inkılaplara başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk hükümetinden 1925 yılına gelinceye kadar ki hükümetler döneminde Cumhuriyet ilan edilmiş, hilafet kaldırılmış, Şeriye ve Evkaf Bakanlığı ile Erkan-ı Harbiye bakanlığı kaldırılarak dinin ve askerin siyasetten uzaklaştırılması sağlanmış, Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitim birliği sağlanmış, Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı halkın büyük bölümünde memnuniyetle karşılanırken, İstanbul basınının bir bölümü cumhuriyet, TBMM ve siyasi otorite aleyhinde muhalif sesler çıkarmaya başlamıştır. ATASE tarafından çıkarılan *“Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar”* adlı eserde, Cumhuriyetin

³² TUNAYA, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, İstanbul 1952, s.545.

ilanına ilk karşı gelenler arasında Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından Rauf (ORBAY) Bey'in bulunduğu belirtilmiştir.³³

İstanbul basınının da etkisiyle meclisteki muhalefet sayıca çoğalmış ve nihayet Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) içerisinde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan milletvekilleri de yer almıştır.

Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ile ilgili gelişmeler, Kazım Karabekir'in Nasturi ayaklanmasının önlenmesi sırasında yürütülen harekâtın Musul istikametinde devam edeceği endişesiyle görüşlerini İsmet paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya bildirerek *"Neticenin felaket olacağını"* söylemiş, alternatif bir siyasi parti kurma düşüncesi de bu vesileyle gündeme gelmiştir. Kazım Karabekir Paşa anılarında; *"harp felaketinin önüne ancak Büyük Millet Meclisinde bir blok halinde görülebilirsek durabiliriz. Esasen cumhuriyetin kökleşmesi için icabında bir parti halinde çıkmaya da karar vermiş bulunuyorduk."* İfadeleriyle partinin kuruluş aşamasını açıklamıştır.³⁴ Kazım Karabekir Paşa'nın, ifadesindeki *"harp felaketi"* ile; ayaklanmanın bastırılması amacıyla sürdürülen harekâtın Musul istikametinde devam ettirilmesi durumunda İngilizlerle yaşanabilecek muhtemel bir çatışmanın harbe dönüşmesi tehlikesini kastettiği değerlendirilmektedir.

TCF'nin kurulmasında, o sırada memlekette hem ekonomik bunalım, hem de bazı hükümet işlerindeki yolsuzluklardan ötürü kamuoyunda rahatsızlık duyulması, buna karşılık mecliste bu işleri eleştirecek muhalefet partinin bulunmamasının getirdiği ihtiyaç da etkili olmuştur.³⁵

Mustafa Kemal Paşa partinin kuruluşunu; "Cumhuriyet sözcüğünü bile söylemekten çekinenlerin, Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin

³³ Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, ATASE Yayınları, Ankara, 1973, s.13.

³⁴ Uğur MUMCU, Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s.143.

³⁵ Mahmut GOLOĞLU, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Turhan Kitapevi Ankara 1974, s.21.

kurdukları partiye Cumhuriyet hem de İlerici Cumhuriyet adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne kerte içtenlikli bir davranış sayılabilir” şeklinde değerlendirmişti.³⁶

TCF'nin programında mutedil liberalizm tesisi, halk hâkimiyetinin temini, amele haklarının himayesi, kalkınmayı hızlandırmak için yabancı sermayenin duhulüne kolaylık göstermek, dine hürmetkâr olmak gibi esaslar vardı.³⁷ Yeni partiyi kuranlar Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi Milli Mücadelenin kahramanları idi. Programlarındaki hedeflerinde samimi oldukları kuvvetle muhtemeldir. Ancak etraflarında toplananlara bakıldığında (Saltanatçı, hilafetçi, yeni yönetimden memnun olmayanların sayısı gittikçe artmakta ve inkılâp önünde gittikçe güçlenen bir direnç oluşturmaktaydı) eski ittihatçılardan İsmail Canpolat, Kara Vasıf bey, Müceddit partisi kurucularından Lütfi Fikri ve arkadaşları, Kürt Teali Cemiyeti mensupları, saltanat ve hilafeti isteyen Velid Ebuziya ve Refet Paşa partiye dahil olmuşlardır. Ayrıca Hüseyin Cahit, Ahmet Emin Yalman, Eşref Edip beyler de gazeteleri Tanin, Vatan ve Sebilürreşat ile TCF'yi desteklemektedirler.

İktidar partisi CHF ile TCF arasındaki başlıca görüş ayrılıkları olarak; CHF'nin kuvvetler birliğine dayanan bir meclis hükümeti görüşüne ve bu partinin laiklik konusunda gittikçe artan bir oranda devlete yükümlülükler tanınmasına karşılık, TCF ılımlı bir kuvvetler ayrılığı sistemini benimsiyor, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı görevinin bir kişide birleşmemesini ve seçimlerin iki dereceli olması yerine doğrudan yapılmasını istiyor, dini efkar ve itikada hürmetkar ibaresini koyarak dini inançlarda hoşgörölü, daha ödöncü davranılmasını öneriyordu.³⁸ Dönemin şartları dikkate alındığında bu maddenin, dini siyasete alet etmek isteyenler tarafından suistimal edilmesi ihtimali bulunmaktadır. CHF'nin de bu ihtimali göz önünde bulundurduğu değerlendirilmektedir.

³⁶ Semih KALKANOĞLU, *İsmet İnönü, Din ve laiklik*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.68.

³⁷ Tahsin ÜNAL, *Türk Siyasi Tarihi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1958, s.277.

³⁸ Suna KILI, *1940-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Çağlayan Matbaası, İstanbul 1976, s.76.

Geçmişteki hükümetlerin uygulamaları halkın sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmekte yeterli olmamış bunun sonucunda da muhalefet güçlenmiştir.

TCF'nin kurulmasıyla başlayan gelişmeler, doğuda bir isyanın başlamasıyla yeni bir boyut kazanır. 13 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'de, Şeyh Sait'in başını çektiği ayaklanma şark vilayetlerinde kısa sürede geniş bir alana sıçramıştır. İsyen, dini ve şeriatı korumak ve kurtarmak ve halifeliliği yeniden getirmek gibi sloganlarla başlamış ve gelişmiştir. Mecliste ve CHF içerisinde yapılan tartışmalarda ayaklanmanın kısa sürede genişlemesine etken olarak hükümetin sert tedbirler almaması gösterilmiştir. Daha sert önlemler alınmasını isteyen Recep (PEKER) Bey ve Mahmut Esat (BOZKURT) Bey hükümetten çekilmişlerdir.³⁹ Önceden beri hükümetin sert önlemler almasını isteyen CHF içindeki grubun talepleri isyanın büyümesi ile haklılık kazanmış ve u grubun verdiği önerge sonucunda yapılan güven oylamasında hükümete güvensizlik beyan edilmiştir. Fethi Bey hükümeti 03 Mart 1925 tarihinde istifa etmek zorunda kalmıştır.

³⁹ Esat ÖZ, Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasi Katılma 1923-1945, Yetkin Yayınları, Ankara 1996, s.70.

BİRİNCİ BÖLÜM

III. İNÖNÜ HÜKÜMETİ (04 MART 1925 – 01 KASIM 1927)

1. KURULUŞU,

Fethi (OKYAR) bey hükümeti, uygulamalarıyla hem parti içinde, hem ülkede Halk Fırkası aleyhinde oluşan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bünyesinde birleşen muhalefetin de etkisiyle giderek zayıflamıştır. Nihayet Şeyh Sait ayaklanmasıyla gelişen hadiseler karşısında sert tedbirler alınmaması nedeniyle had safhaya ulaşan hükümet krizi sonucu Fethi Bey istifa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa istifayı kabul etmiş ve müteakiben İsmet Bey (İnönü)'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Hükümet listesi 04 Mart 1925'te meclise sunulmuştur.⁴⁰

⁴⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.127. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından meclise gönderilen tezkerede Başvekâlete İsmet Paşa'nın görevlendirildiği ve kabine listesi belirtilmiştir.

"Teşkilatı Esasiye Kanununun maddei mahsusası mucibince Başvekâlete Malatya mebusu İsmet Paşa Hazretleri intihap olunmuştur. Müşarünileyhin intihap eylediği diğer vekillerin esamisi beveçhiatidir. Heyeti umumiyesi Meclisi Âlinin tasvibine arz olunur efendim.

Türkiye Reisicumhuru

Gazi Mustafa Kemal

Başvekil	: İsmet Paşa Hazretleri
Dahiliye Vekili	: Tekfurdağı (Tekirdağ) Mebusu Cemil Beyefendi,
Hariciye Vekili	: İzmir Mebusu Tevfik Rüştü Beyefendi
Müdafai Milliye Vekili	: Kütahya Mebusu Recep Beyefendi
Adliye Vekili	: İzmir Mebusu Mahmut Esat Beyefendi
Nafia Vekili	: İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Beyefendi

Kabine listesi, güven oylaması sonucu 2 çekimser, 23 red ve 153 kabul oyuyla güvenoyu almıştır.⁴¹

Kabine değişikliğinin sebebine ilişkin 03 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesi başyazısında; *"Fethi bey efendi de pek ala bir fırka hükümeti olarak işleri idare etmekte idi, binaenaleyh tebdilin saikini Genç isyanı ile tahsil eden yeni vaziyetin mütalaası neticesindeki fikir ve nazar ihtilaflarının mahsulünde aramak lazımdır. Esasta hiçbir farklı ve ihtilaf bulunmadığı meydandadır. Fakat tatbik olunacak usullerin seçiminde her zaman göze çarpabilecek olan, fırka önümüzdeki irtica ve isyan hadisesi vesilesiyle fazla bir ehemmiyet iktisab etmiş (görmüş) olduğu bütün vuzuh (Açıklık) ve serahati ile görülüyor."*⁴² Başyazıdan da anlaşıldığı üzere isyana karşı daha güçlü tedbirler alınmasını temin etmek amacıyla parti içinden bu tedbirleri alabilecek yeni bir hükümet kurulması kararlaştırılmıştır.⁴³

Maliye Vekili	: Trabzon Mebusu Hasan Beyefendi
Ticaret Vekili	: Gaziantep Mebusu Ali Cenani Beyefendi
Sıhhiye Vekili	: İstanbul Mebusu Dr.Refik Beyefendi
Bahriye Vekili	: Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu İhsan Beyefendi
Maarif Vekili	: İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Beyefendi
Ziraat Vekili	: Saruhan Mebusu Sabri Beyefendi

⁴¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV s.129.

Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam** adlı eserinde Fethi beyin Şeyh Said isyanının bastırılmasına ilişkin alınacak tedbirler konusunda 02 Mart 1925 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasındaki bir konuşmasında Dâhiliye Vekili Recep Bey için Fethi Bey'in; *"Yazık ki idaresizliği ile Kürdistan meselesini çıkaran bir insan, burada beni tenkit ediyor. Aldığımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyayamam."* İfadelerine yer vermiştir. (İstanbul, Remzi Kitabevi, 11.basım Eylül 2001, s.207.)

⁴² Cumhuriyet, 03 Mart 1925, s.1.

⁴³ 08 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinin "Takrir-i Sükun Kanunu niçin çıktı?" başlıklı başyazısında (s.2, Sütun 3-4); Fethi bey hükümeti ile İnönü hükümetlerinin arasındaki farka ilişkin olarak; *"Yeni kabine ile eski kabine arasındaki siyaset-i dahiliye nokta-i nazarından tebaruz eden fark, esasta değildir. Bu ihtilaf teferuata ve tatbikata mahsusdur. İsmet Paşa bunu da nutuklarında işaret etmişlerdir. Diyorlar ki; siyaseti dahiliyede her şeyden evvel hadisat-ı ahirenin sürat ve şiddetle iftisi ve memleketin maddeten ve manen ifsaddan (fitne, fesat) ve gayesi, umumi huzur ve sükunun muhafazası ve her halde devlet nüfuzunun tedid ve tersini (düzenlenmesi) için seri, mev'ud (vaad edilen) tedabir-i mahsusa ittihazını (kabulünü) iltizam (gerekli) ediyoruz. Bütün fark buradadır."*

2. PROGRAMI,

Kabine'nin mecliste okunmasını müteakip Başvekil İsmet Paşa tarafından hükümet programına ilişkin yapılan konuşmada;

"Hükümetin siyaseti umumiyesi malumdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebetin muhafazası, ahden muallâk bulunan mesailin hüsnü intacı, nafia, ziraat ve sıhhati memleket tedabirinin ehemmiyeti mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve cumhuriyetin feyyaz ve ıslahkar mesaisinin maliyede, ticaretle ve adliyede devamıdır.

Müdafai memleket için berri, bahri ve havai kuvvetlerin kemiyet ve keyfiyetlerinin muhafaza ve takviyesine ehemmiyet veriyoruz.

Siyaseti dahiliyede her şeyden evvel hadisatı ahirenin sûrat ve şiddetle itfası (bastırılması) ve memleketin madden ve manen ifsattan vikayesi, (fesatlardan kurtarılması) umumi huzur ve Sükûnun muhafazası ve herhalde devlet nüfuzunun teyit ve tarsini (sağlamlaştırılması) için seri, müessir tedabiri mahsusa (etkili özel tedbirler) ittihazını (kabulünü) iltizam ediyoruz (gerekli görüyoruz).

Meclisi Alinin Yed'i tetkikinde (incelemesinde) bulunan bütçenin sûratı intacı (neticelenmesi) istirhamı mahsusumuzdur.

Hükümet mesaisinde sebebi muvaffakiyet olacak maddi ve manevi kuvveti büyük meclisin itimat ve müzaharetinde (korumasında) bulur. Bu itimadın derecesini izhar buyurmanızı rica ederim."

Yeni kurulan hükümetin takip edeceği iç ve dış siyasetin esasları hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

III. İnönü Hükümeti tarafından izlenen genel siyaset hakkında, Başvekil İsmet Paşa tarafından, yukarıdaki hükümet programı dışında mecliste çeşitli vesilelerle değişik zamanlarda izahatlarda bulunulmuştur. Bu kapsamda;

09 Kasım 1925 tarihinde Başvekil İsmet Paşa “Devletin Siyaseti Umumiyesi” hakkında yaptığı konuşmada şu hususlara değinmiştir; ⁴⁴

İç siyasete ilişkin olarak; Hükümetin görevi devraldığı dönemde Cumhuriyet kurumlarının ve Büyük Millet Meclisi’nin halkın gözünde otorite ve güvenini yitirmiş olduğu bu nedenle ilk iş olarak devletin gücünün halkın nazarında kabulünün sağlanmasına ve otoritenin yeniden kanunlar çerçevesinde tesis edilmesine gayret ettiklerini ve bunu başardıklarını, bunun aynı zamanda iktisadi hayatın gelişebilmesi için gerekli olan huzur ve Sükûn ortamını meydana getirdiğini belirtmiştir.

Harici siyaset konusunda; hükümetin görevi almasından sonra dış ilişkilerde temas kurulan devlet sayısının arttığını, ilişkilerde mütakabiliyet esası üzerinde hassasiyetle durulduğunu, Rusya ile devam eden sınır tahditleri hususundaki görüşmelerin iyi niyetle ve karşılıklı anlayışla devam ettiğini, İran ile ilişkilerin olumlu yönde geliştiğini, Afgan hükümetiyle samimi ilişkilerin sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

Avrupa ile ilişkilerde; Türkiye’nin aynı zamanda bir Balkan ülkesi olması hasebiyle bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiğini, Balkanlarda huzur ve sükûnun sağlanması konusunda Türkiye’nin önemli bir faktör olduğunu, Balkan ülkelerinden Bulgaristan, Sırp, Hırvat ve Sloven devletleri ile dostluk anlaşmaları imzalandığını, Yunanistan ile sorunların çözümüne yönelik hükümetin olumlu adımlarını sürdürdüğünü belirtmiştir.

İstanbul’da Fransızlarla, Roma’da İtalyanlarla konsolosluk açılmasına dair görüşmelerin sürdürüldüğü, Musul meselesine ilişkin olarak Lozan Anlaşması sonrasında düzenlenmesi konusunda mutabık kalınan konferansın İstanbul’da toplandığını ancak bir neticeye ulaşılamadığını, Cemiyeti Akvam Komisyonunun raporunda Musul meselesinin Lozan’daki esaslar çerçevesinde ele alındığını, hükümetin de Musul meselesini Lozan’daki esaslarla savunmaya devam ettiğini belirtmiştir.

⁴⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XIX, s.60-64.

Hükümetin önümüzdeki döneme ilişkin genel siyaseti hakkında da şu hususlara değinmiştir; *iktisadi tedbirler kapsamında demiryollarına verdikleri önemin artarak devam edeceğini, önemle üzerinde durdukları adli kanunlar konusunda, ceza kanunu, medeni kanun ve ticaret kanununun meclise sunulacağını* ifade etmiştir.

Meclisin açılışı münasebetiyle Başvekil İsmet Paşa tarafından devletin siyaseti umumiyesi hakkında yapılan izahatı müteakip Afyon mebusu Ali Bey ile Konya Mebusu Refik Bey'in 15 imza ile meclis başkanlığına sundukları teklif doğrultusunda başvekilin izahatları oylanmış ve 21'e karşı, 159 oy ile kabul edilmiştir. Bu netice meclisin hükümete ve takip ettiği siyasete ilişkin güvenoyunu göstermektedir.

Başvekil İsmet Paşa tarafından 03 Kasım 1926 tarihinde devletin siyaseti umumiyesi hakkında yapılan açıklamada ise, dahili politikaya ilişkin; genel ıslahat hareketlerinin ve milli birliğin sağlanmasına yönelik mesainin başarı ile sürdürüldüğü ve bunun aynı ciddiyetle devam ettirileceği belirtilmiştir. Harici siyasete ilişkin olarak; barış ve huzur içerisinde yaşamak için sağlanan emniyetli ortamın idamesine gayret ettikleri, Türkiye'nin hadiselerin gidişatına kendisini bırakmadığını, aksine inisiyatif sahibi olarak ülkenin emniyetini sürdürmeye yönelik bir siyaset izlendiği ifade edilmiştir. Ekonomi alanında geçmiş yıllardaki açık bütçelerin biriktirdiği sorunlar nedeniyle sıkıntı çekildiği, ancak gelirlerin artırılmasına yönelik yapılan düzenlemeler ve bütçeden yapılan tasarruflarla bu sıkıntının da aşılabacağına inandığını belirtmiştir. Geleceği dönük olarak öncelikle haksız kazanç elde eden, memleketin namuslu tüccarlarına rekabet imkânı vermeyen kaçakçılık ile mücadele edileceğini açıklamıştır.⁴⁵

⁴⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVII, s.25-27.

Afyon mebusu Ali Bey ile Konya Mebusu Refik bey'in takrirleri ile hükümetin beyanatı oylanmış ve oylamaya iştirak eden 156 mebusun tamamı tarafından güvenoyu ile onaylanmıştır.⁴⁶

3. BAŞBAKAN VE BAKANLARIN BİYOGRAFİLERİ

Hükümet üyelerinin fotoğrafları ve kabine değişiklikleri listesi EK-A olarak sunulmuştur.

a. Başvekil;

➤ **İsmet (İnönü) Paşa, (Malatya Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1884 İzmir doğumludur. İlkokula Sivas'ta başlamış, sonra Askeri Rüştîye'ye ve Mülkiye İdadisi'ne devam etmiştir. Topçu idadisi ve Topçu harbiyesini bitirdikten sonra buradan 1903'te teğmen olmuştur. 1906'da kurmay yüzbaşılığa yükselmiş, 31 Mart ayaklanmasını bastırmaya katılan Edirne Tümeni'nin kurmay başkanlığını yapmıştır. 02 Ekim 1906'da Edirne'ye tayin olan Kurmay Yüzbaşı İsmet Bey'e 1907 yılında Selanik'teki Kurmay Fethi Beyden (Okyar) gelen mektup, İsmet Beyin İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmasını teklif etmektedir. Memleketin hali ve gidişatı karşısında çözüm yolları düşünen İsmet Bey bu teklifi kabul ederek hayatının ilk siyasi adımını atmıştır.⁴⁷

1910 – 1912'de Yemen'deki kuvvetlerin kurmay başkanlığını yapmış, 1915'de albay olmuştur. Kafkas, Suriye ve Filistin, cephelerinde görev almıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmiş ve 1.Büyük Millet Meclisi (BMM)'ne Edirne mebusu olarak katılmıştır. Sonradan Genelkurmay Başkanlığına seçilmiş, 25 Nisan 1920'de kurulan Muvakkat İcra Encümeninde görev almıştır. TBMM hükümetlerinde 03 Mayıs 1920 – 09

⁴⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVII, s.27.

⁴⁷ AYDEMİR, İkinci Adam, I.C., Remzi Kıtapevi, 9.basım, İstanbul, 2001, s.42-44.

Temmuz 1922 tarihleri arasında Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekilliği yapmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Çerkez Ethem Kuvvetlerini dağıtmış, bunun üzerine meclis tarafından Tuğgeneralliğe yükseltilmiştir. İnönü Savaşlarını kazanmış ve Garp Cephesi Komutanlığı yapmıştır. Mudanya Mütarekesinde baş murahhas olarak görev almıştır. 26 Ekim 1922'de Dışişleri Bakanlığına getirilmiş, bu görevde 27 Ekim 1923'e kadar kalmıştır. Baş murahhas sıfatıyla Lozan Barış Konferansına katılmış ve anlaşmayı imzalamıştır. Cumhuriyet ilanından bir gün sonra başbakanlığa getirilerek, İlk Cumhuriyet hükümetini kurmuştur.

30 Ekim 1923 – 06 Mart 1924 I. İnönü Hükümeti,
 06 Mart 1924 – 22 Kasım 1924 II. İnönü Hükümeti,
 04 Mart 1925 – 01 Kasım 1927 III. İnönü Hükümeti⁴⁸

Mustafa Kemal paşa'nın 2. Ordu Komutanı iken, ordu kuruluş ve kadrosunda bulunan 4. Kolordu Komutanı Miralay İsmet Bey'e verdiği ayrılış sicili;⁴⁹

"Ciddi, faal, gayet fatih, yüksek fikirli, maiyetine ve ahval-ı ruhiye-i harbiyeye hakim ve nafiz, iyi bir nufuz-u nazara ve sür'at-i intikale malik, Kolordunun her türlü ihtiyacını teemmülden ve teminine çalışmaktan bir an hali kalmaz ve muvaffak olur. Malumat ve vukuf-u askerisi güzel ve ihatalı, doğru, kat'i ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve karar-ı zatisiyle hareket etmek kabiliyetini haizdir.

⁴⁸ Cafer DEMİRAL; **Türkiye Cumhuriyeti'ni Yönetenler**, Türkiye Odalar Birliği Matbaası Ankara 1973, s.12-13. (İsmet Bey'in başbakanlıkta geçen süresi toplamı 16 yıl, 11 ay, 16 gündür.

III ncü Hükümetten sonra sırasıyla; 02 Kasım 1927 – 25 Eylül 1930 IV ncü İnönü Hükümeti, 27 Eylül 1930 – 04 Mayıs 1931 V ncü İnönü Hükümeti, 04 Mayıs 1931 – 01 Mart 1935 VI. İnönü Hükümeti, 01 Mart 1935 – 01 Kasım 1937 VII. İnönü Hükümeti, 20 Kasım 1961 – 31 Mayıs 1962 Koalisyon Hükümeti, 25 Haziran 1962 – 02 Aralık 1963 Koalisyon Hükümeti, 25 Aralık 1963 – 13 Şubat 1965 Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de 348 oyla Cumhurbaşkanı oldu. 03 Nisan 1939 (413 oy ile), 08 Mart 1943 (435 oy ile) ve 05 Ağustos 1946'da (338 oy ile) yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. 22 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'a kadar ana muhalefet partisi liderliği yaptı. 27 Mayıs'tan sonra kurucu meclis üyesi oldu.)

⁴⁹ ATASE, İsmet İnönü, Türk Asker ve Türk Zaferleri Seri No:15, Genelkurmay ATASE yayınları, EK-1 (Gnkur.ATASE Bşk.lığı arşivi No:4/1.933 Kıs.2.677.Dos.193.Fih.8)

Ordu ve memlekette deruhte edeceği vezaif ve hidemat-ı mühime-i vataniyede kendisinden büyük hizmetler memuldur.(beklenmektedir.)

4ncü Kolordu Kumandanlığı zamanında mühim hareket-ı askeriye vuku bulmamış ise de, haiz olduğu iktidar ve havas-ı mümeyyize kendisinin en mühim hareket esnasında dahi muvaffak olacağı itimadını bahş etmiştir.

Pek mükemmel bir ahlak ve favr-ı harekete malik, adab-ı muaşeret-i şayan-ı takdir. Mafevk ve madunlarının ve muhitin emniyet, itimat ve muhabbetini istidaba daima sai (çalışan) ve buna muvaffak müstakim (Doğru ve hilesiz) bir zattır. (2. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal)”

Bu belgenin, Mustafa Kemal'in hakkında yukarıdaki intibalara sahip olduğu İsmet Bey (İnönü)'i neden uzun süre başbakan olarak görevlendirdiği sorusuna açık bir cevap teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

İsmet Paşa, Türk aydınları tarafından da desteklenmiş ve kabul görmüştür. Bunun açık bir delili de; İsmet Paşa'ya, İstanbul Darülfünunu Fen Medresesi tarafından, memleketin irfan ve ümrânına gösterdiği samimi alakadan dolayı müderris (Profesör) ve öğrencilerin müşterek arzusu üzerine Fahri Müderrislik unvanı verilmesidir.⁵⁰

b. Dâhiliye Vekili;

➤ **Cemil (UYBADIN), (Tekirdağ Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1883 İstanbul doğumludur. Babası Darende'den İstanbul'a gelen bir ailenin çocuğu Salih Reşit Bey, annesi Hatice Müfide hanımdır.

Fatih Askeri Rüştîyesi, Kuleli İdadisi ve Ocak 1901'de Harp okulunu bitirmiştir. Kasım 1902'de Üsteğmen, 11 Ocak 1904'te Harp Akademisini bitirip yüzbaşı olmuştur.

⁵⁰ Ali ARSLAN; "İsmet İnönü'ye İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi tarafından Fahri Müderrislik unvanı verilmesi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.1, Yıl: 1 2002, s.64.

13 Şubat 1906'da 3ncü Ordu 19ncu Nişan Taburu öğretmen yardımcılığına, Ağustos 1908'de Selanik Polis Okulu müdürlüğüne, 16 Ağustos 1909'da İstanbul Astsubay Okulu Komutan Yardımcılığına atanmıştır. 1910'da Almanya ve Avusturya'ya kursa gitmiş, döndükten sonra 18 Mart 1911'de kurmaylığı kazanmıştır.

1911 – 1920 yılları arasında; 6.Kolordu, Sahra Topçu Okulu, 1.Kolordu, 61 ve 65.Fırkalarda muhtelif görevlerde bulunmuş, 1916'da rahatsızlığının tedavisi amacıyla 6 ay İsviçre'de tedavi görmüştür. Yunanlıların Trakya'yı işgali sırasında Meriç boyundaki savaşlara iştirak etmiş, 14 Eylül 1923'te Miralaylığa (Albay) yükselmiştir.

TBMM'nin II. dönem seçimlerine katılmış, Tekirdağ'dan milletvekili seçilmiştir. Mecliste Müdafaai Milliye komisyonunda görev almıştır.

Çatalca teşkilatının emir komutasında iken gösterdiği yararlı hizmetlerden ötürü TBMM'nin 15 Nisan 1925 tarihli oturumunda 2652 numaralı kırmızı şeritli İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir.

29 Nisan 1926'da emekliye ayrılmıştır.⁵¹

c. Hariciye Vekili ;

➤ **Tevfik Rüştü (ARAS), (İzmir Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

Ahmet Tevfik Rüştü (ARAS) Bey 1883'de Çanakkale'de doğmuştur. Babası Hasan Rüştü Bey'dir. İlk ve orta öğrenimini babasının memuriyetle bulunduğu çeşitli yerlerde tamamladıktan sonra Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebinden mezun olmuştur. İzmir Gureba Hastanesinde bir süre görev yapmış 16 Şubat 1909'da Selanik Sağlık Müfettişliğine atanmıştır. Burada İttihat ve Terakki partisi vasıtasıyla siyasete girmiştir. 13 Ekim 1911'de

⁵¹ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.738. (Tekirdağ'dan 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. dönemlerde milletvekili seçilmiştir. 05 Temmuz 1957'de hayatını kaybetmiştir.)

“Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye” azalığına getirilmiş, Nisan 1915’te Hıfzıssıhha Müdür Muavini olmuştur. 15 Şubat 1924’te Teftiş Kurulu Başkanı, 01 Mart 1916’da Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi, 24 Haziran 1918’de Yüksek Sıhhat Meclisi Üyesi olarak görevlendirilmiştir.

1.TBMM’ye Menteşe milletvekili olarak girmiştir. Mecliste Sağlık, Bütçe, Dışişleri, Anayasa, İktisat komisyonlarında görev almıştır. Genel Sekreterliğini Hakkı Behiç Bey’in yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa’nın izni ile kurulan Türkiye Komünist Partisi kurucuları arasında yer almıştır. 01 Kasım 1922’de Lozan Barış Konferansına delege olarak seçilmiştir.

II. dönem meclise İzmir’den milletvekili olarak girmiştir. Meclis çalışmalarında hariciye, Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye komisyonlarında görev almıştır. Hariciye komisyonu sözcülüğü, mübadelei Ahali ve Emval Komisyonu başkanlığı yapmıştır. 03 Mart 1925’te İsmet Paşa başkanlığında kurulan hükümette Hariciye Vekili olmuştur.⁵²

d. Müdafaa-i Milliye Vekili;

➤ Recep (PEKER), (Kütahya Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)

05 Şubat 1889 İstanbul doğumludur. Mehmet Recep (PEKER)’in babasının adı Mustafa, annesinin adı Emine’dir. Evli 5 çocuk sahibidir. Fransızca ve Almanca bilmektedir.

İlk ve Orta öğrenimini 1898 ve 1901’de Koca Mustafa Paşa İptidai Mektebi ve askeri rüştiyesinde tamamladıktan sonra girdiği Kuleli Askeri İdadisini 1904’te bitirerek Harbiye’ye geçmiş, 1907’de teğmen rütbesiyle mezun olmuştur.

⁵² **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:6, s.431. (Hariciye Vekilliğini 11 Ekim 1938 yılında kurulan Celal Bayar kabinesine kadar sürdürmüştür. Vekilliği süresince; Türk – Sovyet dostluğunun geliştirilmesine, Balkanlarda barışın korunmasına, batı ile iyi ilişkiler kurulmasına çalışmıştır. 1939’da Londra Büyükelçiliğine atanmış, 1943’te bu görevden emekli olmuştur. 1946’da çok partili döneme geçildikten sonra Demokrat Partiyi desteklemiştir. 05 Mart 1951’de Türkiye İş Bankası yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir. 26 Nisan 1952’de Yönetim Kurulu Başkanı olmuş ve 02 Haziran 1960 tarihine kadar bu görevi yürütmüştür. 05 Ocak 1972’de İstanbul’da vefat etmiştir.)

Yemen, Trablusgarp, Balkan savaşı ve I. Cihan harbinde Rumeli ve Kafkas cephelerinde savaşlara katılmıştır.

1911'de girdiği Erkânı Harbiye mektebini savaşlara katılması nedeniyle 1919'da birincilikle bitirmiştir.

1919 senesinin ikinci yarısında Harp Akademisinde harp tarihi öğretmenliği yapmıştır. 20. Kolordu kurmayı ve binbaşı rütbesiyle 04 Şubat 1920'de Anadolu'ya geçip, Milli Mücadeleye katılmıştır.

I dönem mecliste TBMM başkatipliği yapmış, bu görevinin yanı sıra Sakarya savaşına kadar Genelkurmay ikinci şube müdürlüğü görevini yürütmüştür.

II.dönem mecliste Müdafaai Milliye ve Muvazenei Maliye komisyonlarında görev almış, Müdafaai Milliye komisyonu sözcülüğüne seçilmiştir.

1923'te Halk Fırkası katibi umumisi ve Hakimiyet-i Milliye başyazarlığına getirilmiştir.

06 Mart 1922 – 22 Kasım 1924 tarihleri arasında Maliye Vekilliği, 22 Kasım 1924 – 03 Mart 1925 tarihlerinde Dahiliye Vekaletine ve Vekaleten Mübadele, İmar ve İskan Vekilliğine getirilmiştir.⁵³

Türk Siyasi hayatında Recep PEKER adlı eserde Recep Bey'in 1920'de İstanbul'dan Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal ile tanışmasına Rauf Bey (ORBAY)'in vesile olduğu, bu suretle ilk siyasi adımı attığı belirtilmiştir. Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal ve İsmet Bey'in meclise ilişkin önemli kararları Recep Bey'in Keçiören'deki evinde yapılan toplantılarda aldıkları ifade edilmiştir.⁵⁴

⁵³ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.572.

⁵⁴ Teoman GÜL, **Türk Siyasi Hayatında Recep PEKER**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1998, s.2.

Otoriter bir yapısı olan Recep Bey, 22 Aralık 1924 tarihinde OKYAR hükümetinde İçişleri bakanlığına getirilmiş, ancak Başvekil Fethi bey ile aralarındaki ortaya çıkan İstanbul Belediye başkanlığına yapılacak görevlendirme konusundaki anlaşmazlık nedeniyle 04 Ocak 1925 tarihinde görevinden istifa etmiştir. İstifayı müteakip Cumhuriyet Halk Fırkasının genel sekreterliğine getirilmiştir.⁵⁵ Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasına yönelik daha sert tedbirler alınması gerekliliğine inanan Recep Bey ile Fethi Bey'in arası yeniden açılmıştır. Fethi Bey'in istifasından sonra Recep Bey'in Müdafai Milliye Vekilliğine getirilmesi parti içinde Recep Bey gibi düşünenlerin başarısı olarak görülmüştür.

Recep Bey siyasi partinin tarifini; "Bir devlet içinde bütün ulusal işlerin ana çizgileri ve yürütme şekilleri üzerinde, birbirlerine inananların ve dayananların bir ve beraber düşündüklerini tatbik için vücuda getirdikleri birliktir" şeklinde yapmıştır. Siyasi yaşamında parti liderinin üzerinde önemle durması, görüşlerini bu eksen üzerine bina etmesi, merkeziyetçi bir yaklaşımı olduğunu göstermektedir.

e. Adliye Vekili;

➤ **Mahmut Esat (BOZKURT), (İzmir Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1892 yılında Kuşadası'nda doğmuştur. Babası Hacı Mahmut Zade oğullarından İzzetli Hasan Bey, annesi Hatice Mekiye hanımdır. Evli ve üç çocuk sahibidir. İlk tahsilini müteakip İzmir İdadisine girmiş, müteakiben İstanbul'a götürülen Mahmut Esat Bey İdadiyi burada bitirmiştir. Daha sonra 1908'de İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur.

Hukuk fakültesinden sonra İsviçre'nin Fribürgensis Üniversitesi Hukuk Fakültesinden doktor olarak mezun olmuştur. Avrupa'daki tahsil hayatı

⁵⁵ Teoman GÜL, *Türk Siyasi Hayatında Recep PEKER*, s.3-20. (1927'de istifa ettiği CHP genel sekreterliğine 09 Mart 1931'de yeniden atanmıştır. 1936'da bu görevden Mustafa Kemal tarafından alınmıştır. 1935 – 1942 yılları arasında Üniversite, Yüksekokullar ve Harp Akademilerinde devrim tarihi profesörü olarak dersler vermiştir.)

sırasında burada okuyan Türk öğrencileri arasında milli duyguları ve vatanına olan ilgisi ile dikkat çekmiştir. İzmir'in işgali üzerine Kuşadası'na dönerek Kuvayi Milliye örgütlenmesi içerisinde yer almıştır. TBMM'nin açılışına kadar Şükrü (SARAÇOĞLU) Bey ile birlikte Kuvayi Milliye'nin silahlı harekâtlarına fiilen iştirak etmiştir. I.dönem mecliste milletvekili olarak yer alan Mahmut Esat Bey, İktisat Vekilliği de yapmıştır.⁵⁶

II.dönem mecliste İzmir mebusu olarak seçilmiş, Kanuni Esasi komisyonunda görev almış, Teşkilatı Esasiye kanununun hazırlanmasına önemli katkıları olmuştur.

Fethi bey kabinesinde de Adliye Vekilliği yapmıştır.⁵⁷

Mahmut Esat Bey'in Cumhuriyet gazetesinde yer alan şu sözleri, Cumhuriyete ve inkılâplara olan inancını açıkça göstermektedir.

*"Asrı medeni bir milletiz. Asrın tek mil medeniyet icabetlerini aşk ile hararetle kabul edeceğiz. Çünkü yaşamak istiyoruz ve yaşayacağız, bu bizim hakkımızdır."*⁵⁸

f. Nafia Vekili;

➤ Süleyman Sırrı, (İstanbul Mebusu), (04.03.1925 – 15.12.1925)

1874 Selanik doğumludur. Babası müderris Yusuf efendi, annesi Zehra hanımdır. Evlihan ve Emine Mevhibe hanımlarla evli olan Süleyman Sırrı'nın Gülbegüm, Seruhan, Gülseren Lem'a ve Fikri Ziya isimli 4 çocuğu vardır.

İlkokulu, rüştiye ve idadiyi Selanik'te okumuş, Mühendis okulunu 1896'da pekiyi derece ile tamamlayarak mühendis olmuştur. Fransızca öğrenmiştir.

⁵⁶ Cihan YAMAKOĞLU, Mahmut Esat BOZKURT, Türk Büyükleri Dizisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 831, Ankara), s.3-17.

⁵⁷ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.155.

⁵⁸ Cumhuriyet, 16 Haziran 1925, s.1.

27 Mayıs 1900'de Suriye Bayındırlık başmühendis yardımcılığına, 05 Mart 1906'da Yahya Merkez Mühendisliği ve İdadi öğretmenliğine, 17 Ocak 1907'de Bağdat Hendsiye Seddi Mühendisliğine, 26 Temmuz 1908'de Kudüs bayındırlık başmühendisliğine, 20 Ekim 1908'de Bursa Bayındırlık başmühendisliğine getirilmiştir. 28 Mart 1910'da bayındırlık bakanlığı Turuhu Maabir müdür muavinliğine, 07 Temmuz 1912'de bayındırlık bakanlığı bayındırlık genel müdürlüğüne, 26 Ekim 1921'de mühendislik okulunda öğretmenliğe atanmıştır.

Görevli olarak birkaç kez Avrupa'ya gönderilmiş, İngiltere'de yapılan Irak anlaşması komisyonu ve Bulgarlarla yapılan Meriç görüşmelerine katılmıştır.

II.dönem mecliste Nafia ve Kavanini Maliye komisyonlarında üyelik yapmış, 19 Ocak 1924 – 06 Mart 1924 tarihleri arasında Nafia Vekilliği yapmıştır.

Nafia Vekilliğinin yanı sıra Maliye, Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye vekilliklerine de vekâleten bakan Süleyman Sırrı 15 Aralık 1925 tarihinde hayatını kaybetmiştir.⁵⁹

➤ **Behiç (ERKİN), (İstanbul Mebusu), (14.01.1926 – 01.11.1927)**

1876 İstanbul doğumludur. Babası Cemil Beydir.

16 Aralık 1898'de harp okulundan piyade teğmen olarak mezun olmuş, kurmaylığı kazanarak 18 Ocak 1899'da kurmay üsteğmen, 09 Ocak 1901'de kurmay yüzbaşı olmuştur. 1901 – 1920 tarihleri arasında sırasıyla 3. ordu, 17. Nişancı Tb., Selanik hassa 6.Süvari Alayı, 17. Nizamiye Alayı, Selanik İlhak Hakkı Komiserliği, Genelkurmay 3. şubesi, ordu dairesi, Azerbaycan askeri teşkilatının oluşturulması, Genelkurmay teşkilat ve bütçe komisyonunda görev almıştır.

⁵⁹ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.417.

14 Temmuz 1920'de Anadolu – Bağdat demiryolları genel müdürlüğüne getirilmiştir.

II. dönem meclisara seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir.⁶⁰

Nafia Vekili Süleyman Sırrı beyin vefat etmesi üzerine⁶¹ 14 Ocak 1926'da bu göreve Behiç (ERKİN) bey atanmıştır.⁶²

g. Maliye Vekili ;

➤ Hasan (SAKA), (Trabzon Mebusu), (04.03.1925 – 13.07.1926)

Evli ve 3 çocuk sahibi olan Hasan Bey, 1885 Trabzon doğumludur. Sürmene eşrafından Sakazade Hafız Yunus Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Trabzon İptidai Mektebi ve Rüştîyesinde tamamladıktan sonra İstanbul mercan idadisinden mezun olmuştur. Mülkiye Mektebini Temmuz 1908'de bitirmiş ve Eylül ayında Divan-ı Muhasebat (Sayıştay)'ta devlet hizmetine başlamıştır. Ekim 1909'da Avrupa'da öğrenim için açılan bir sınavı kazanmasıyla Fransa'ya gönderilmiştir. Kasım 1912'de Paris siyasi bilgiler okulu diploması şubesiinden mezun olmuş ve Sayıştay'daki görevine dönmüştür. Nisan 1915'te Maliye Nezareti Varidat Umum Müdürlüğü Temettü vergisi Temyiz Komisyonu 1. Mümeyyizliğine atanmıştır. Ekim 1916'da Eskişehir Bölge İktisat Müdürü olmuş, Eylül 1917'de İstanbul'a dönmüştür. 04 Eylül 1918'de Mülkiye Mektebi iktisat öğretmenliğine atanmış, İstanbul Mebusan Meclisinin son dönem milletvekilliğine seçilen Hasan Bey, bir süre laşe Umum Müdürlüğü teftiş heyetinde görev almıştır.

TBMM'nin I. döneminde Trabzon milletvekili olan Ahmet Faik Bey'in milletvekilliğinden istifası üzerine boşalan milletvekilliğine 28 Ocak 1921'de

⁶⁰ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.402. (3 öncü dönemde İstanbul'dan, 7nci dönemde Çankırı'dan milletvekili seçilen Behiç Bey 13 Ekim 1961'de hayatını kaybetmiştir.)

⁶¹ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.XX, s.175.

⁶² **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.XXI, s.213. (Behiç bey 11 Ocak 1926 günkü oturumda mebusluğa kabul edilmiş, 14 Ocak 1926 günkü oturumda Nafia Vekaletine atandığına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunmuştur.)

seçilmiş ve meclise katılmıştır. Meclite bütçe komisyonunda görev almış, 19 Mayıs 1921'de Maliye vekili olarak atanmıştır. 22 Nisan 1922'de bu görevinden istifa etmiş, 11 Mayıs 1922'de İktisat Vekilliğine görevlendirilmiştir. 03 Kasım 1922'de Lozan'a gidecek heyete seçilmiştir.

II. dönem TBMM'ye Trabzon'dan milletvekili olarak girmiştir. 24 Eylül 1923'te istifa eden Mahmut Esat Bey'in yerine iktisat vekilliği, 30 Ekim 1923'te kurulan I. İnönü hükümetinde iktisat vekilliği, II. İnönü hükümetinde Ticaret vekilliği yapmıştır.⁶³

03 Mart 1925 tarihinde teşkil edilen III. İnönü hükümetindeki maliye vekilliği görevinden 13 Temmuz 1926'da istifa etmiştir.⁶⁴

01 Kasım 1926'da TBMM'nin IV. toplantı yılının başında yapılan başkanlık Divanı seçiminde TBMM başkanvekilliğine seçilmiştir.

➤ **Mustafa Abdülhalik (RENDİ), (Çankırı Mebusu), (26.07.1926 – 01.11.1927)**

29 Kasım 1891 Yanya doğumludur. Babası Rendazade Arslan Efendi, annesi Nafia hanımdır. Eşi Saadet hanımdan Nerime ve Neziha isimli 2 çocuğu vardır.

⁶³ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.931-933. (III, IV ve V. dönem meclislerinde Trabzon milletvekili olarak iştirak etmiştir. 24 Ekim 1936'da İstanbul'dan Ankara'ya nakledilen Siyasî Bilgiler Okulu Umumi İktisat Profesörlüğüne getirilmiştir. VI, VII, VII ve IX ncü dönemlerde de Trabzon milletvekili seçilmiştir. 09 Mart 1943'te kurulan II. Şükrü Saraçoğlu kabinesinden istifa eden Numan Menemencioğlu yerine 13 Eylül 1944'te Dışişleri bakanı olmuştur. bu sıfatla 25 Nisan – 26 Haziran 1945'te Sanfransisko'da toplanan ve 50 ülkenin Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalamasıyla sona eren Konferansta Delegasyon başkanı olarak Türkiye'yi temsil etmiştir. 07 Ağustos 1946'daki Recep Peker kabinesinde görevini korumuş, 09 Eylül 1947'de kabinenin istifasıyla görevi son bulmuştur.

10 Eylül 1947'de Başbakanlığa atanmıştır. Çok partili seçimle girilen bu dönemde, demokrasinin yerleşmesi v partiler arası ilişkilerin düzeltilmesi için gayret göstermiştir. 10 Haziran 1948'de kurduğu II. kabinesi gizli oy ve açık sayım ilkesini benimseyen yeni seçim kanununu hazırlayarak 09 Temmuzda meclisten geçirmiştir. Ancak muhalefetin yanında kendi partisince de eleştirilere uğraması üzerine 09 Ocak 1949'da başbakanlık görevinden çekilmiştir. 1954'te siyasetten ayrılmış 29 Temmuz 1960'da İstanbul'da vefat etmiştir.)

⁶⁴ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.762. (II. dönem meclisin 4ncü toplantı yılından 4ncü dönem meclisin sonuna kadar başkanlık divanı başkanvekilliği görevini yürütmüştür)

Yanya idadisi, rüştiyesi ve İstanbul idadisinde öğrenimini tamamlamayı müteakip 25 Temmuz 1903'te Mülkiye mektebinin yüksek bölümünden diploma almıştır. Fransızca, İngilizce, Rumca ve Bulgarca bilmektedir.

27 Temmuz 1903'te Ziraat Bankası muhasebe kalemi mukayyid refiki olarak göreve başlamış, 27 Ekim 1903'te Rodos idadisi matematik, geometri, tarım, sağlık ve Fransızca öğretmeni olarak atanmıştır. 11 Ağustos 1904'te Cezayir Bahri Sefit maiyet memurluğunda stajını tamamlamayı müteakip, 1918 yılına kadar muhtelif yerlerde kaymakam ve vali olarak görevler ifa etmiştir.

1918'de Halep valiliği sırasında Halep'in işgali üzerine Bursa valiliğine atanmış ancak Damat Ferit hükümetince görevine başlamadan azledilerek İstanbul'da tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüştür.

Malta dönüşünde 04 Ocak 1922'de iktisat vekâleti müsteşarlığına, 20 Ocak 1922'de Dâhiliye Vekâleti müsteşarlığına, 29 Nisan 1922, 19 Eylül 1922'de İzmir valiliğine atanmıştır. İzmir valisi iken II. dönem meclisine Çankırı'dan milletvekili olarak seçilmiştir.

II. dönem meclisinde, Dâhiliye, Muvazenei Maliye komisyonlarında görev almış, 15 Ocak 1924 – 04 Aralık 1924 tarihleri arası Maliye vekilliği yapmıştır.

21 Mart 1926 – Temmuz 1926 arasında Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

Konya valili sırasında İnönü'nün teveccühünü kazanan Mustafa Abdülhalik Bey, ciddi, düzenli, başarılı bir zat olup, Cumhuriyeti yönetiminin kurumsallaşmasında büyük emeği geçmiştir.⁶⁵

⁶⁵ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.200. (3, 4, 5,6 ve 8nci dönemlerde milletvekilliği yapan RENDA, 01 Ekim 1957 tarihinde hayatını kaybetmiştir.)

Maliye Vekili Hasan Bey sağlık sorunları nedeniyle istifa etmiş, 13 Temmuz 1926 tarihinde yerine Çankırı Mebusu M.Abdülhalik (RENDİ) bey atanmıştır.⁶⁶

h. Ticaret Vekili;

➤ **Mehmet Ali (CENANİ), (Gaziantep Mebusu), (04.03.1925 – 15.05.1926)**

Evli ve 5 çocuk babası olan Mehmet Ali (CENANİ) Bey, 1872 İstanbul doğumludur. Babası Antep eşrafından Rasim Paşadır. İlköğrenimini özel öğretmen ve eğitmenlerden almış, müteakiben 1885'te Toptaşı Askeri Rüştiyesinden mezun olmuştur. Lise öğrenimini Antep Amerikan kolejinde tamamlamıştır. Halep'te Jön Türkler arasında yer almış, İttihat ve Terakki partisinin kuruluna iştirak ederek siyasete atılmıştır. 1907'de Padişah Abdulhamit aleyhindeki söz ve hareketleri nedeniyle 4 ay on gün tutuklu kalmıştır.

1908'de açılan 1. Meclisi Mebusan'a Halep milletvekili olarak seçilmiş, 2. seçimlere de aynı bölgeden milletvekili olarak girmiştir. 3ncü Meclisi Mebusan'a Antep'ten milletvekili olarak seçilmiştir. Milli Mücadele döneminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde Gaziantep milletvekili olarak yer almıştır.

Meclisin feshi üzerine Heyeti Temsiliye'nin talimatına rağmen Anadolu'ya geçmeyerek İstanbul'da kalmış, İngiliz belgelerine göre sahibi bulunduğu köylerin Suriye'de kalmaması için işgal kuvvetleriyle dostluk kurmaya gayret etmiştir. Ancak Ermeni kırımına katıldığı iddiasıyla 30 Mayıs 1920'de İngilizlerce tutuklanmış, 07 Temmuz 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliğine verdiği dilekçede; *"Parlamentoda milliyetçilere katılmadım, onlara açıkça karşı çıktım. Parlamento üyelerinin çoğu Ankara'ya geçti. Kemal Paşa'ya katıldım. Ben İstanbul'da kaldım. Kemalistler benim köylerimi*

⁶⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVII, s.16. (Cumhurbaşkanlığının değişiklik tezkeresi meclisin tatil olması nedeniyle 03 Kasım 1926 tarihli toplantısında okunmuştur.)

yağma ettiler. Milliyetçilerin saldırılarından korkan yakınlarımların çoğu Halep'e kaçtılar." Diyerek Kemalistleri İngilizlere jurnal etmesine rağmen 13 Temmuz 1920'de Malta adasına sürgüne gönderilmiştir.

Ankara hükümetinin girişimleri neticesinde 25 Ekim 1921'de serbest bırakılmıştır. 14 Kasım 1921 tarihinde TBMM'ye Gaziantep milletvekili olarak girmiş, mecliste Bütçe ve Dışişleri komisyonlarında görev almıştır.

II. dönemde tekrar Gaziantep'ten milletvekili olmuş, 22 Kasım 1924'te Ali Fethi Bey'in kabinesinde Ticaret Vekili olmuştur. 03 Mart 1925'de kurulan İsmet Paşa hükümetinde de aynı görevi sürdürmüştür.⁶⁷

II. dönem mecliste Muvazenei Maliye, Tetkiki hesabat, ziraat komisyonlarında görev yapmıştır.⁶⁸

Ali Bey 15 Mayıs 1926 tarihinde rahatsızlığını gerekçe göstererek istifa etmiştir.⁶⁹ 16 Mayıs 1926 tarihli Vatan gazetesi ihracat eşyasından tüketim vergisi alınıp alınmaması konusunda Maliye Vekili ile arasındaki anlaşmazlıktan bahsetmiş, 17 Mayıs 1926 tarihli Cumhuriyet gazetesi ise Ticaret Vekâleti bütçesinden yarım milyon lira tenzilat yapılması konusunda Maliye Vekâleti ile sıkıntı yaşandığından bahsetmiştir.

⁶⁷ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.426-427. (III ncü dönemde de Gaziantep Milletvekili olarak meclise giren Ali (CENANİ) Bey hakkında, 10 Mart 1928 tarihinde, Ticaret Vekilliği yaptığı dönemde memleketin tahıl ve un ihtiyacını kolaylıkla sağlamak ve ekmek fiyatının yükselmesine engel olmak üzere Özel kanun ile ticaret vekâleti emrine verilen ödeneğin harcanmasında görevini gereği gibi yapmadığı iddiasıyla hakkında soruşturma açılmasına karar verilmiştir. Soruşturma sonucunda Karma Komisyonun verdiği rapor 14 Nisan 1928 tarihinde genel kurulda görüşülerek dokunulmazlığının kaldırılması ve yüce divana sevkî kararlaştırılmıştır.

Yüce Divan'daki yargılaması sonucu 14 Mayıs 1928 tarihinde memuriyet vazifesini kötüye kullanmak suçundan 1 ay hapsine, 170 bin liranın ödettilmesi ve hapis cezasının ertelenmesine karar verilmiştir. 27 Aralık 1934'te İstanbul'da ölmüştür. Ailesi CENANİ soyadını almıştır.)

⁶⁸ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.333.

⁶⁹ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.XXV, s.220.

➤ **Mustafa Rahmi (KÖKEN), (İzmir Mebusu), (17.05.1926 – 01.11.1927)**

1881 İzmir, Bergama ilçesi, Turanlı Bucağı, Bölcek köyü doğumludur. Babası Yusuf Ağa, annesi Akife Hanımdır. Eşi Nemciye hanım olup, çocukları yoktur.

İlköğrenimini Bölcek köyünde eski usulle yapmış, müteakiben İzmir Hamidiye ilkokulunda öğrenimini tamamlamıştır. Bergama Rüştîyesinden sonra İzmir İdadisine girmiş, 1899'da mezun olmuştur.

Hukuk mektebinden 1905'te mezun olmuş, 1913 yılına kadar herhangi bir görev almamıştır. 1913'te il genel meclisine Bergama üyesi olarak girmiş ve il komisyon üyeliğine seçilmiştir. 1917 yılına kadar bu görevde kalmış aynı zamanda İzmir, Buca lisesinde coğrafya öğretmenliği ile uğraşmıştır.

1917 yılında Meclis-i Mebusan'a İzmir mebusu olarak girmiş, meclisin kapanmasını müteakip 1921 başlarında Ankara'ya gelmiş ve Mayıs 1921'de Zonguldak Maden müdüriyetine atanmıştır.

II dönem meclisinde, Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye, memurin muhakemat, iktisat, ziraat ve ticaret komisyonlarında görev almış, iktisat ve ticaret komisyonları başkanlığı yapmıştır.

Türkiye İş bankası kurucuları arasında yer almış olup, yerli malına olan tutkunluğu ile tanınmaktadır.⁷⁰

17 Mayıs 1926 tarihinde Ticaret Vekili olarak İzmir Mebusu Mustafa Rahmi (KÖKEN) bey atanmıştır.⁷¹

⁷⁰ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.439.

⁷¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c XXV, s.32.

i. Sıhhat ve Muavenet-i İċtimaiye Vekili ;

➤ **Dr. Refik (SAYDAM), (İstanbul Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1881 İstanbul doğumludur. Çankırılı Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Fatih Askeri Rüştiyesinde tamamladıktan sonra 1899'da Askeri Tıbbiye okulunda girmiş 04 Kasım 1905'te tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. 1907 – 1910 yılları arasında Maltepe Askeri Hastanesi ve Feshane Fabrikasında tabip olarak görevlendirilmiştir. 1910'da Almanya'ya gönderilerek ordu birliklerinde ve hastanelerinde uzmanlığını geliştirmiştir. 1912'de Balkan savaşının çıkmasıyla yurda dönmüş ve 18. Kolordu Karargâhına atanmıştır. 01 Aralık 1913'te Harbiye Nezareti Sağlık Dairesi başkan yardımcısı olmuştur. 01 Haziran 1915'te binbaşılığa yükseltilmiş, Ordu Bakteriyoloji Enstitüsünü kurarak salgın hastalıklara ve özellikle tifüse karşı hazırladığı aşılar etkili olmuştur. Mütarekeden sonra 9ncu ordu müfettişliği emrine verilmiştir.

15 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'ya geçmiştir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bulunmuş, Heyeti Temsiliye ile birlikte Ankara'ya geçmiştir. TBMM I. dönem seçimlerinde Bayazıt milletvekili olarak meclise girmiştir. 11 Mayıs 1920'de Milli Müdafaa Vekaleti Sağlık Dairesi Başkanlığına atanmıştır. Fevzi Paşa başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyetinde Sıhhiye Vekili Dr.Adnan Bey'in istifası üzerine 10 Mart 1921'de Sıhhiye ve İċtimai Muavenet Vekili seçilmiştir. 14 Aralık 1921'de vekalet görevinden istifa etmiş müteakiben mecliste, Milli Savunma Komisyonu katipliği ve Sağlık Komisyonu başkanlığı yapmıştır.

II. dönemde İstanbul'dan milletvekili seçilerek meclise girmiştir. İsmet Paşa tarafından kurulan ilk cumhuriyet kabinesinde Sıhhiye vekilliğine getirilmiş, 06 Mart 1924'te II. İsmet Paşa kabinesinde de bu görevini korumuştur. Fethi Bey kabinesinde bu görevinden ayrılan Refik Bey, III. İsmet Paşa kabinesinde yeniden Sıhhiye Vekilliği görevine atanmıştır.

II. dönem meclisinde Sıhhat ve Muaveneti İċtimaiye komisyonu başkanlığı yapmıştır.⁷²

j. Bahriye Vekili;

➤ **İhsan (ERYAVUZ), (Cebelibereket – Osmaniye – Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1293 İstanbul doğumludur. Babası Divitçiler olarak anılan aileden gelen İshak Ağa'dır. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Askeri İdadiye girmiş, 1897'de topçu sınıfına ayrılarak 26 Ocak 1901'de Üsteğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berri-i Hümayun'dan mezun olmuştur. Temmuz 1908'de yüzbaşılığa yükseltilinceye kadar Edirne'deki 2. ordu birliklerinde görevlendirilmiştir. Bu arada siyasete girerek İttihat ve Terakki Cemiyetinin Edirne Şubesini kurmuştur. 31 Mart ayaklanmasında Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmiş, kurulan Sıkı Yönetim Askeri Mahkemesinde üye olarak yer almıştır. Balkan savaşında Çatalça hattındaki Kartaltepe muharebesinde gösterdiği başarılar nedeniyle ödüllendirilmiş, 29 Kasım 1914'te binbaşılığa yükselmiştir.

I. Dünya Savaşında Kolordu Topçu Kumandanı olarak batı ve doğu cephelelerinde yararlıklar göstermiş ve madalya almıştır. 21 Ocak 1919'da emekliye ayrılarak, Edirne'ye gelmiş ve Trakya bölgesinde direniş örgütlerinin kurulmasına öncülük etmiştir. Mart 1920'de Anadolu'ya geçmiş, TBMM'nin I. dönemine Cebel-i Bereket milletvekili olarak seçilmiştir. Mecliste Milli Müdafaa Komisyonuna görev almış, Eylül 1920'de İstiklal Mahkemelerinin kuruluşunda Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığına getirilmiştir.

II. dönem TBMM seçimlerinde Cebel-i Bereket milletvekilliğine yeniden seçilmiştir.⁷³

⁷² Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.151-155.

⁷³ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.249-250. (1927 seçimlerinde Cebel-i Bereket Milletvekili olarak TBMM'ye yeniden girmiştir.

II. dönem meclisinde İrşad, Nafia, Kanuni Esasi ve Müdafai Milliye komisyonlarında görev almıştır.

Cumhuriyetin ilanını müteakip eski başbakan Rauf (ORBAY) Beyin bu konuda (Cumhuriyetin ilanına ilişkin) Vatan ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine verdiği demeç için Cumhuriyet Halk Fırkası grup başkanlığına sunduğu önerge ve bu önergenin parti grubunda görüşülmesi kamuoyunda büyük yankılara neden olmuştur.

1924 Ağustosunda Türkiye İş Bankasının kurulmasında yönetim kurulu üyesi olarak görev almış, 29 Aralık 1924'te 539 sayılı kanunla kurulan Bahriye Vekâleti Vekilliğine getirilmiştir.

1924 Bütçe kanunu ile deniz kuvvetlerinin yeniden teşkilatlandırılmasında bahriye mensuplarına karşı kırıncı hareketleri ve sert önlemleri eleştiri konusu olmuştur.⁷⁴

Bakanlığının son günlerinde Yavuz gemisinin onarılması hakkındaki sözleşmenin değiştirilmesi konusunda güveni sarsıcı şekilde Bakanlar kurulunun kararına aykırı ve kanuni yetkisinin dışında hareket ettiği ve hazinenin yararına kayıtsız kaldığı savı ile hakkında meclis soruşturması açılmıştır. Bu soruşturmanın Anayasa ve Adalet Komisyonlarından oluşacak Karma Komisyon tarafından yürütülmesi 24 Aralık 1927 tarihinde meclis genel kurulunca kabul edilmiştir.

Bahriye işlerinde hasıl olan güvensizliğin etkisi ile 16 Ocak 1928 tarih ve 1198 sayılı kanunla Bahriye Vekaleti kaldırılmıştır. Karma Komisyonun yaptığı soruşturma sonucu bakanlığı sırasındaki eylem ve hareketleri mali ve cezai sorumluluğu gerektirdiği görülerek 26 Ocak 1928'de dokunulmazlığının kaldırılmasına ve Ankara'da kurulacak Yüce Divan'da tutuklu olarak yargılanmasına karar verilmiştir.

Duruşması 12 Nisan 1928'de sona ermiş 19 Nisan 1928'de açıklanan kararla, havuz yapımı konusunda memurluk görevini kötüye kullanması ve Yavuz gemisinin onarılmasına fesat karıştırmak sureti ile irtikaba teşebbüs etmesinden dolayı TCK'nun 205, 61 ve 13 ncü maddeleri gereğince 2 yıl ağır hapsine ve 2 yıl rütbe ve memurluktan yoksun bırakılmasına hüküm giymesini itibarıyla meclisin 21 Nisan 1928 tarihli birleşiminde milletvekilliğinden düşürülmesine karar verilmiştir.

Gerek komisyon soruşturmasına, gerekse komisyon raporunun mecliste görüşülmesi sırasında kendisine isnat edilen suçu sürekli reddetmiştir. 1934'te soyadı kanunu çıkınca ERYAVUZ soyadını almıştır. Cezasını çektikten sonra Büyüka'da yaşamaya başlamış 06 Mart 1947'de vefat etmiştir.)

⁷⁴ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.191.

k. Maarif Vekili;

➤ **Hamdullah Suphi (TANRIÖVER), (İstanbul Mebusu), (04.03.1925 – 19.12.1925)**

1886'da İstanbul'da doğmuş olup, babası ünlü bilgin ve Maarif Nazırı Abdullatif Suphi Paşadır. İlköğrenimini tamamlamayı müteakip 1895'te Padişahın iradesi ile parasız yatılı olarak Galatasaray Sultanisine kaydolmuş, 1904 yılında Türkçe bölümünden mezun olmuştur. 1905'te Reji İdaresi (Tütün Tekeli) tercüme kalemine girmiş, 1907'de buradan istifa ederek Defteri Hakani Nezareti (Tapu ve Kadastro) yazı işleri kalemine geçmiştir. 1908'de Ayasofya Rüştîyesinde Fransızca ve Medeni Bilgiler dersi vermeye başlamıştır. Bu dönemde şiirleri çeşitli dergilerde ve gazetelerde yayınlanmış, hikâye ve mizah yazıları yazmıştır. 1909'da İstanbul Şehremaneti tercümanlığına, 1910'da İstanbul Öğretmen okulunda Türkçe ve eğitim bilimi öğretmenliğine atanmıştır. 1913'de Darülfünun Edebiyat fakültesinde Türk edebiyatı ve eğitim bilimi müderrisi (Profesör) olmuştur. 1913'te Bulgar zulmünü Avrupa'ya anlatmak üzere oluşturulan kurul üyeliğine seçilerek Viyana, Roma, Paris ve Londra'ya gitmiştir.

1919'da milli direnişin oluşturulması için çalışmalara iştirak etmiştir. İzmir bölgesinde Yunanlıların Türklere yaptığı zulümleri soruşturmak üzere Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün başkanlığındaki heyete Türk gözlemci olarak katılmıştır. Osmanlı Meclisi Mebusanının son dönemine Saruhan ve Antalya'dan milletvekili olarak seçilmiştir. Meclisin dağılmasını müteakip Ankara'ya geçerek Milli Mücadele çalışmalarına iştirak etmiştir. 07 Haziran 1920'de 6 sayılı kanunla kurulan basın ve haber alma genel müdürlüğüne milletvekilli sıfatını koruyarak atanmıştır. 19 Ağustosta bu görevinden ayrılmış ve 14 Aralık 1920'de Maarif Vekili seçilmiştir.

15 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'nin düzenlenmesini sağlamıştır. 20 Kasım 1921'de görevinden istifa etmiştir.

II. dönem meclise İstanbul Milletvekili olarak seçilmiştir. 04 Mart 1925'te yeniden Maarif Vekilliğine atanmıştır. 19 Aralık 1925 tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür.⁷⁵

II. dönem meclisinde Maarif ve hariciye komisyonlarında başkanlık görevi yapmıştır.⁷⁶

➤ **Mustafa Necati (UĞURAL), (İzmir Mebusu), (20.12.1925 – 01.11.1927)**

Mustafa Necati 1894 yılında İzmir'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada yapmış, yüksek öğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamlamıştır. İzmir'e dönüşünden sonra avukatlık, çeşitli okullarda öğretmenlik ve Özel Şark İdadisi'nde müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Mütareke sırasında halkı teşkilatlandırmış, bazı derneklerin kurulmasında bizzat görev almış ve bazılarını desteklemiştir.

Mustafa Necati, İzmir'deki gazetelerde makaleler yazmış, yazılarında özellikle mütareke sonrasında ülkenin içinde bulunduğu önemli konulara temas etmiş ve İzmir'in hiç kimseye peşkeş çekilemeyeceğini ifade etmiştir. İzmir'in işgali üzerine önce İstanbul'a müteakiben Balıkesir'e geçerek Kuva-yi Milliye hareketinin içinde bizzat yer almıştır. Balıkesir'de İzmir'e Doğru gazetesini çıkarak Necati, kalemiyle de Milli Mücadeleye destek sağlamıştır.

29 Nisan 1920'de Balıkesir'den ayrılmış ve Saruhan milletvekili olarak Ankara'ya gelmiştir. Bu tarihten itibaren siyasi hayatında yeni bir dönem

⁷⁵ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.109-112. (III ncü dönemde tekrar İstanbul milletvekili olarak seçilmiştir. 12 Haziran 1931'de Bükreş 1nci sınıf elçiliğine atanmış, 08 Ağustos 1939'da Büyükelçiliğe yükseltilmiştir. 05 Aralık 1944'de Büyükelçilikten ayrılarak İstanbul'a dönmüş, 1945'te yapılan 7nci dönem ara seçimlerinde İçel'den milletvekili seçilmiştir. 1946 seçimlerinde CHP'den İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir. 7nci CHP kurultayında Halk evleri konusundaki eleştiriler nedeniyle CHP'den istifa etmiş, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti listesinden bağımsız Manisa milletvekili olarak tekrar meclise girmiştir. 10ncu dönem meclisi (1954 – 1957)'nde İstanbul milletvekili olarak görevini sürdürmüştür. Dönem sonunda siyasetten ayrılmış ve 10 Haziran 1966'da vefat etmiştir.)

⁷⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.421.

başlamıştır. Eylül 1920'den Şubat 1921'e kadar Sivas İstiklal Mahkemesi üyeliği, daha sonra Kastamonu İstiklal Mahkemesi başkanlığı yapmıştır.⁷⁷

II. dönem meclisinde Adliye, Kanuni Esasi, Memurin Muhakemat tetkik heyeti, Mübadele, İmar ve İskân komisyonlarında görev almıştır.

20 Ekim 1923 – 06 Mart 1924 arası Mübadele, İmar ve İskan vekilliği, 06 Mart - 22 Kasım 1924 tarihleri arası Adliye vekilliği, 07 Mart – 21 Mart 1925 arasında Ankara İstiklal Mahkemesi savcılığı yapmıştır.⁷⁸

Maarif Vekili Hamdullah Suphi beyin sağlık sebebiyle istifa etmesi üzerine⁷⁹, bu göreve 21 Aralık 1925'te İzmir mebusu Mustafa Necati (UĞURAL) Bey atanmıştır.

Mustafa Necati'nin milli eğitimde yaptığı en büyük icraat ilköğretim ve öğretmen yetiştirme sahasında olmuştur. Özellikle kırsal kesimdeki nüfus dikkate alınarak köy öğretmeni yetiştirmeye önem vermiş, bu maksatla okullar açmıştır. İlköğretimin yaygınlaştırılmasının yanı sıra ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmeye de büyük önem vermiştir.

Mustafa Necati Maarif Vekili olmadan önce de eğitimle ve öğretmenlik mesleği ile yakından ilgilenmiş, Hukuk Mektebi'ni bitirip İzmir'e döndükten sonra bazı okullarda yaptığı öğretmenlik ve yöneticilik deneyimlerini Maarif Vekilliği sırasında kullanmıştır.

Mustafa Necati'nin Maarif teşkilatına gönderdiği ilk genelgede; *"Milletimize yeni ve nurlu ufuklar açan büyük mürşitlerimizin vaz ve işaret eylemiş oldukları rehakar esaslar dâhilinde, sarsılmaz bir imanla hedefe varmak gayemdir. Bundan evvel iş başına gelmiş olan arkadaşlarımla bu yoldaki faaliyetlerini hürmetle yâd etmeyi bir vazife bilirim. Yeni nesli beden ve fikren olduğu kadar seciye ve milli heyecan itibarıyla de yeni hayata ve*

⁷⁷ Mustafa ESKİ, *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.1-5.

⁷⁸ *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.441.

⁷⁹ *TBMM Zabıt Cerideleri*, II.Dönem, c.XX, s.193.

demokrasinin icabatına göre hazırlamak, bu suretle Türklüğe, dahil bulunduğu medeniyet zümresi içinde yüksek bir mevki teminine çalışmak lazımdır. Bu gayeye tam bir intizamla yürüyebilmek, mekteplerde kuvvetli ve şuurlu inzibatın ve feyizli bir hava-i, manevinin olmasına vabestedir. (bağlıdır) Cumhuriyetimizin istinad ettiği mukaddes umdeleri tersin etmek ve halkın seviye-i umumiyesini yükseltmek için kanunlarla tespit edilecek esasat, gerek irfan müesseselerimizde, gerek muessesat haricinde kuvvetle tatbik edeceğim.”⁸⁰ İfadeleriyle Mustafa Kemal Kemal’in belirlediği yolda ilerleyeceğini açıkça ifade etmiştir.

I. Ziraat Vekili;

➤ **Sabri (TOPRAK), (Saruhan Mebusu), (04.03.1925 – 01.11.1927)**

1877 Bosna (Kasaba) doğumludur. Manisa ili Turgutlu ilçesinin Hacı Muharrem Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Babası Kırşehirli Tüfekçizade Yüzbaşı Mehmet Usta, annesi Rukiye Hanımdır.

Darüşşafaka Lisesinden sonra hukuk mektebini bitirmiştir. Fransızca biliyor.

14 Mart 1899’da Posta Nezareti Tercüme kalemine memur olmuş, 17 Mayıs 1905’te Posta ve Telgraf Nezareti Ecnebi Muhasebatı kalemine başkâtip olarak atanmıştır. 14 Şubat 1907’de Fen Müşavirliği refakatinde telsiz telgraf fen memuru, 14 Ağustos 1908’de Mühendis Kalemî fen memuru, 26 Eylül 1909’da Telgraf mektebi müdürü ve 09 Haziran 1911’de memurin ve sicil müdürlüğü vekilliği yapmıştır.

18 Nisan 1912’de Meclis-i Mebusan’a Saruhan livasından mebus seçilmiş, 1918 yılına kadar mebusluğu devam etmiştir.

⁸⁰ Mustafa ESKİ, Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati, s.119-120.

05 Kasım 1920'de milli hükümet tarafından posta ve telgraf genel müdürlüğüne vekâleten atanmış, 26 Aralık 1920'de vekâlet asalete dönüştürülmüştür.

II. dönem meclisinde Posta ve Telgraf, Hariciye, Nizamname-i sahihi ve tütün ve sigara kâğıdı inhisarı layihasını tetkik komisyonlarında görev almıştır. 26 Ağustos 1923'te meclis birinci başkanvekilliğine seçilmiş olup, III. İnönü hükümetinde ziraat vekilliği yapmıştır.⁸¹

4. SİYASİ AÇIDAN III. İNÖNÜ HÜKÜMETİ

a. Hükümet Döneminde Meydana Gelen Siyasi Olaylar;

Dönemin en önemli olaylarından biri hükümetin kurulmasında da etken olan Şeyh Said ayaklanması olmuştur. Şubat – Mayıs 1925 tarihleri arasında şark vilayetlerinde meydana gelen ayaklanma, güvenlik güçlerinin ayaklanmaları bastırması ve sorumluların tutuklanarak cezalandırılması ile son bulmuş olup, olayların neden ve sonuçlarına ilişkin teferruatlı inceleme “Hükümet Politikaları ve Halk” başlığı altında yapılmıştır.

Siyasi gelişmelerden bir diğer önemli hadise de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasıdır. Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 03 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulunun kararı ile kapatılmış olup, partinin kapatılmasına ilişkin teferruatlı inceleme, “Hükümet Politikaları ve Halk” başlığı altında yapılmıştır.

Medeni bir ülke olma yolunda ilerleyen Türkiye'nin önemli eksikliklerinden biri de, o güne kadar teferruatlı bir nüfus sayımı yapılamamış olması idi. Hükümetin içinde bulunduğu döneme ve istikbale yönelik atacağı birçok adımda belirleyici bir etken olan net istatistikî verilerin bulunmayışı verimliliğin arttırılmasında sınırlayıcı bir unsurdu. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla 1926 yılında çalışmalara başlanmıştır. Çalışmalar kapsamında 02

⁸¹ Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.680. (3, 4 ve 5. dönemlerde milletvekili seçilen Mehmet Sabri 19 Şubat 1938'de hayatını kaybetmiştir.)

Haziran 1926 tarihinde mecliste 893 sayılı *Umumi Tahriri Nüfus icrası hakkında kanun* kabul edilmiştir.⁸²

Konu hakkında, Dahiliye Vekili tarafından yapılan açıklamada; "Genel nüfus sayımının 1927 yılında yapılacağı, sayımlar sonucu, nüfusu beş binden yirmi bine kadar olan yerlerin nahiye, yirmi binden seksen bine kadar olan yerlerin şehir, seksen binden yukarı yerlerin büyük şehir olarak adlandırılacağı ve Büyükşehirlerin şehreminleri tarafından idare olunacağı, nahiye ve şehirlerde belediyeler bulunacağı" belirtilmiştir.⁸³

Bir diğer önemli olay da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e suikast girişimidir. Haziran 1926'da yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal'e, 15 Haziran 1926'da İzmir'e geldiği gün suikast yapılması planlanmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in İzmir'e geliş tarihinin gecikmesi ve aynı gün suikastı planlayanlardan bir kısmının İzmir'den ayrılmasından kuşkulanan, korkuya kapılan suikast ekibinden Giritli Motorcu Şevki'nin İzmir Valiliğine suikast planını ihbar etmesi üzerine suikast eylemi gerçekleştirilememiştir.

Suikast planının öğrenilmesi üzerine Başvekil İsmet Paşa tarafından derhal kapsamlı bir soruşturma açılarak olayın arkasındaki muhtemel siyasi güçlerin ortaya çıkarılmasına gayret edilmiştir. Olayla ilgisi bulunanların ifadelerinden anlaşıldığına göre suikastçıların destekçileri arasında Mustafa Kemal'i devre dışı bırakarak ülkede oluşacak kaos ortamında iktidarı ele geçirmek isteyen eski ittihatçılar ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensubu cumhuriyet muhalifleri bulunmaktadır.

Başvekil, suikast eyleminin planlanması ve icrasında dış destek ihtimali üzerinde durmuştur. Döneme ait incelenen araştırmalarda, somut bir delile ulaşıldığına dair herhangi bir neticeye rastlanmamıştır. Fakat suikast planlayıcılarından bir kısmının, planlama safhasında Atina'ya gidip gelmesi,

⁸² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVI, s.52-53.

⁸³ Cumhuriyet, 03 Mart 1926, s.1.

tetikçilerin kaçış planını adalar üzerinden planlaması bu ihtimali desteklemektedir.

Suikastın ortaya çıkarılması, hükümet tarafından kamuoyu üzerinde iktidarın gücünün gösterilmesi açısından da dikkatle değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Başvekil İsmet Paşa tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafın aşağıdaki bölümünde yer alan ifadeler bu fikri desteklemektedir.

*"İzmir'de Reis'i Cumhur Hazretlerine, Olay bütün tertibi ile elimizde görünüyor. Olayın büyüklüğünü gösterişle sergilersek, kamuoyu önünde bize güç kazandıracağından şüphe edilmez. Bu kadar haklı ve kuvvetli olduğumuz bir zamanda sorunun sahneye konmasını özenle izleyeceğiz. İstiklal mahkemesinin İzmir'de açık duruşmalar ile olayın sergilenmesi bu amacı sağlayacağı ümidindeyim."*⁸⁴

Esat ÖZ "Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu" adlı eserinde Suikast sonrası yapılan tutuklama ve mahkumiyet kararlarını TCF'nin kapatılmasından sonra Mustafa Kemal ve iktidar muhaliflerinin sindirilmesi ve baskı altına alınması şeklinde yorumlamaktadır.⁸⁵ Bu şekildeki yorumların haksız olduğu kanaatindeyim. Çünkü sürecin devamına bakıldığında Türkiye'de o dönem iktidarı elinde bulunduran İsmet İNÖNÜ'nün 1945'te bizzat kendi rızasıyla çok partili döneme imkan tanımıştır.

01 Haziran 1924 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Milli Mücadeleye katılmayarak işgal güçleriyle işbirliği yapan ve Kurtuluş Savaşına muhalif davranışlar içerisinde yer alan 150'liklerin listesi belirlenmiştir. Kararname 150'liklerin sınır dışı edilmelerini öngörüyordu, 28 Mayıs 1927

⁸⁴ Uğur MUMCU, **Gazi Paşa'ya Suikast**, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1992, s.16.

⁸⁵ Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.74.

tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 1064 sayılı kanun ile 150'liklerin Türk Vatandaşlığından çıkarılmaları hükme bağlanmıştır.⁸⁶

b. Siyasi Boyutlu Kanun, Tüzük, Karar ve Yönetmelikler;

04 Mart 1924 tarihinde III. İnönü Hükümetinin güven oylamasının müspet olarak neticelenmesinin ardından Başvekil İsmet Paşa tarafından meclisin, çalışmalarını gece de sürdürerek Takrir-i Sükûn kanunun görüşülmesi teklif edilmiştir.⁸⁷

Yapılan müzakerelerde kanunun Teşkilat-ı Esasiye'nin ferdi, içtimai, cemiyet ve şirket hürriyetlerine ilişkin maddesine muhalif olduğu, hükümete kanunların üstünde bir yetki ve inisiyatif tanındığı, hükümetin takdir yetkisinin halkın, basının aleyhine kullanılabileceği endişeleri olduğu noktasında eleştiriler getirilmiştir.⁸⁸

Eleştirilere verilen cevaplarda ise, kamu hürriyetlerinin kısıtlanacağı endişelerinin yersiz olduğu, kanunun milli bütünlüğü bozmaya yönelik eylemlere karşı getirildiği, hürriyetlerin kısıtlanması amacıyla getirilmediği, ülkenin içinde bulunduğu hassas durum nedeniyle, hâkimiyeti milliye,

⁸⁶ Cemil KOÇAK; "Heyeti Mahsusalar", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 9, Sayı 52, İletişim yayınları, Nisan 1988, s.10. (150'likler listesi; Milli Mücadele sırasında, kurtuluş savaşına iştirak etmeyen ve düşmanla işbirliği yapanların tespiti maksadıyla teşkil edilen Heyeti Mahsusa tarafından belirlenen 150 kişilik listedir)

⁸⁷ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.XV s.131."638 numaralı Takrir-i Sükun Kanunu şu maddelerden oluşmaktadır.

Madde 1; İrticaa ve isyana ve memleketin nizami içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebüsat ve neşriyatı hükmet, reisicumhurun tasdikiyle, resen ve idareten mene mezundur.

İşbu Efal erbabını hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.

Madde 2 ; İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

Madde 3 ; İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

⁸⁸ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.XV s.132-140. (kanun aleyhine;

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Teşkilatı Esasiye Kanununun 70nci maddesine atıfta bulunarak (TBMMZC S.133-134.) ferdi hürriyetlerin Takrir-i Sükun kanunıyla hükümetin takdirine bırakıldığını, emniyet gerekçesiyle Teşkilatı Esasiye'nin sağladığı hürriyetlerin hükümetçe men edilebileceğini, bunu da Cumhuriyetin ve hakimiyeti milliye'nin ruhuna muhalif gördüğünü ifade etmiştir.

İstanbul Mebusu Kazım Karabekir Paşa, Takrir-i Sükun Kanununun açık olmadığını, elastiki olduğunu, Teşkilatı Esasiye'nin sağladığı hürriyetlerin kısıtlanması yönünde kullanılabileceği endişesi taşıdığını belirtmiştir. (TBMMZC S.134.)

Cumhuriyet inkılâplarının korunması ve siyasi birliğin sürdürülmesinin her türlü içtimai hürriyetten daha öncelikli olduğu belirtilmiştir.⁸⁹

638 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu yapılan oylama neticesinde 22 ret oyuna karşı 122 kabul oyu ile meclisten geçirilmiştir.⁹⁰

14 Mart 2005 tarihli Cumhuriyet gazetesinde; “Neden Tek Partiye Geçilmiştir?” başlıklı Atilla İLHAN ile yapılan söyleşide Atilla İLHAN tarafından; Takriri Sükûn Kanununun çıkarılma gerekçesini; *“Bunun bir iç neden var, bir dış nedeni (ki ikisi birbirini tamamlıyor), önce isterseniz dış nedene bir göz atalım; savaş sona erdiği andan itibaren emperyalist sistem yeni rejimi sarsmak, zora sokmak, kendi yandaşlarının eline geçirmek için, elinden geleni yapmıştır. Önce iç isyanlar, sonra Cumhuriyeti engelleme teşebbüsü, bu arada açık kapı siyasini kabul ettirebilmek, Musul’a el koymak için Şeyh Saîd ve Nasturi isyanları Türkiye’nin zaten çok zayıf devraldığı ekonomisini ciddi surete sarsmıştı. Ege bölgesi komprador ecnebi şirketlerin geri çekilmesi, bir de mübadiller yüzünden bunalıyordu. Cumhuriyet hükümeti kısıtlı imkânlarıyla zorlukların üstesinden gelemiyor. Medeniyet zirvesi*

⁸⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.134-140. (Kanun lehinde;

Bozok Mebusu Avni Bey (S.134.), Teşkilatı Esasiye Kanunun hürriyetler konusundaki bahsinin isyan çıkarmak, ülkeyi bölmek amacına yönelik olmadığını, çıkarılan kanunun da kamu hürriyetlerini yasaklamayıp, isyanı, bölücülüğü ortadan kaldırmayı hedeflediğini belirtmiştir.

Muş Mebusu İlyas Sami Bey (TBMMZC. S.137–138.), isyanın arkasındaki hainlerin ve yabancı güçlerin siyasi emellerinin hedeflerine ulaşmasının engellenmesi için kanunun zaruret olduğu, Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Takrir-i Sükun kanunun birbirine zıt olduğu görüşlerine katılmadığını, kanundan namus ve vicdanı olmayanların endişe duyması gerektiği, hürriyetleri memleket, Cumhuriyet ve millet aleyhine kullanma istidadında olanların bu kanundan korkması gerektiğini ifade etmiştir.

Müdafai Milliye Vekili Kütahya Mebusu Recep Bey (TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV s.138–139.), İstanbul’daki muhalif basının, Teşkilatı Esasiye Kanununun sağladığı hürriyeti suiistimal ederek, halkı devlet aleyhine kışkırttığını, halkın gözünde devletin tüm kurumlarının ve özellikle meclisin saygınlığını küçük düşürmeye gayret ettiğini, cahil vatandaşların İstanbul basınının olumsuz haberlerinden etkilendiğini, kutsal hürriyet hakkının İstanbul basınındaki zatlar tarafından şahsi menfaatleri doğrultusunda devletin ve hükümetin aleyhinde kullanıldığını, halkın da bundan etkilenerek, hükümete, meclise ve devlete olan güvenini yitirdiğini, basını daha güçlü gördüğünü, tüm bunların yanı sıra hürriyetler kapsamında çıkarılan şahsi dokunulmazlıklarla ilgili kanunlar nedeniyle güvenlik güçlerinin suçlulara karşı etkin tedbirler alamadığını, yukarıda belirtilen tüm bu zaafırları ortadan kaldırmak, devletin nüfuzunu yeniden tesis etmek, ülkenin menfaatlerini korumak maksadıyla Takrir-i Sükun kanununa ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Takrir-i Sükun Kanunun suçsuz insanlara karşı değil, hainler ve isyancıları bertaraf etmek için kullanılacağını, sıkıyönetim ilanının tüm sosyal hayatı kısıtladığından, suçsuzları da etkileyeceğini bu nedenle tercih edilmediğini, oysa bu kanunla sadece suçluların etkisiz hale getirileceğini ifade etmiştir.

⁹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.149.

sayılan Avrupa'da cumhuriyet ve demokrasi gözden düşmüş, ardı ardına totaliter (tek partili) yönetimler kurulmaya başlamıştı. Takriri Sükûn kanunu bu koşullar altında çıkarıldı" şeklinde izah etmiştir.

Kanun hakkında başvekil İsmet Paşa ile yaptığı bir mülakatı yayınlayan Cumhuriyet gazetesi, İsmet Paşa'nın kanuna ilişkin görüşlerini sorduğu başmuharrir Galip Zade Hacı Bey; *"Kendilerine dedim ki; eseriniz olan Takriri Sükûn kanunu bir mucizedir. Bir mucizedir ki Mesih eynel merra yemek mağruf (bilinen) ekmek ve balıklarından ziyade halkı doyurmuştur. Bu icazkar kanunun sayesinde ki Türk vatani bugüne kadar görmediği asayişe yani emniyet can mal ve ırzına nail olmuştur. Bu kanunun 4 sene için daha devam etmesi merabetini sizden istirham edecektim."* Şeklinde görüşünü açıkladığını ve İsmet Paşa'nın ; *"Attığımız büyük adımı, ne kısaltır, ne geri alırız, bizi tespit ettiğimiz gayeye vusuldan (erişme) hiçbir şey men edemeyecektir. Bilfarz karşımıza mâniâlar çıkarsa onları mutlaka iltiham edeceğiz. (Aşmak)"* ifadeleriyle kararlılığını belirttiği haberini yayınlamıştır.⁹¹

01 Kasım 1926 tarihinde Mustafa Kemal tarafından meclisin açılışı münasebetiyle yapılan konuşmada, kanuna ilişkin olarak; *"Bu kanunun ıslahatı umumiyeinin iyi anlaşılmasına, hüsnü tatbikine alelumum sükun ve istikrarın vusulüne ve devlet nüfuz ve haysiyetinin takrir ve teyidine ne derece nafi olduğu meydandadır. Takriri Sükun kanununun alelumum fena hareketlere ve suistimallere karşı hürriyeti efkar ve matbuatı asla takyit etmediği müsellemdir."*⁹² Şeklindeki ifadeleri, kanununun Cumhurbaşkanı tarafından da tasvip edildiğini ve uygulamalarıyla, sonuçlarının olumlu karşılandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Takriri Sükûn Kanunu, 2 yıllık süresinin bitimini müteakip 02 Mart 1927 tarihinde hükümetin teklifi ile 2 yıl daha uzatılmıştır.⁹³

⁹¹ Cumhuriyet, 16 Temmuz 1925, s.1.

⁹² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVII, s.3.

⁹³ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXX, s.3-7.

Takrir-i Sükûn Kanunun kabulünü müteakip 386 numaralı “Harekâtı Askeriye mıntıkasında ve Ankara’da birer İstiklal Mahkemesi teşkili hakkındaki Başvekâlet tezkeresi” meclise sunulmuştur.⁹⁴

Tezkere hakkında Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, isyan bölgesinde kurulacak istiklal mahkemesince alınan idam kararlarının Meclisi Ali tarafından onaylanmadan uygulanması hükmüne, “hiçbir kanunun Teşkilatı Esasiye Kanununa aykırı olamayacağı” noktasından hareketle Teşkilatı Esasiye kanununun 26ncı maddesi son fıkrasına uygun olmadığını ifade etmiştir.⁹⁵

Karesi (Balıkesir^(*)) Mebusu Ahmet Süreyya Bey, Feridun Fikri Bey’in tüzüğün Teşkilatı Esasiye Kanununa muhalif olduğu yönündeki ifadesinin doğru olmadığını, tüzükte belirtilen hususların hiçbir kanun maddesine aykırı olmadığını belirtmiştir.⁹⁶

İstiklal Mahkemesi kurulması yönündeki hükümet tüzüğü müzakereler neticesinde oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁹⁷

⁹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV s.149. (386 numaralı tezkere metni;

“Türkiye Büyük Millet Meclisi

Riyaseti Celilesine

31 Temmuz 1338 (1922) tarihli İstiklal Mahakimi Kanununun birinci maddesinin bahsettiği salahiyyete binaen hükümetimiz harekatı askeriye mıntıkasında usulü dairesinde derhal bir istiklal mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylesini tahtı vücupda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Alice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkaladeye binaen ilan olunan seferberliğin milletini ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların teşebbüsât ve harekatın kavanini mahsusa tebaan men’i ve tecziyesi esbabının da serian istikmalî maksadıyla ve aynı tarihli istiklal mahakimi kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları meclisi alide tasvip edilmek ve merkezi Ankara’da olmak ve dairei kazası harekatı askeriye mıntıkası haricindeki vilayete şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklal mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim.

Başvekil

İsmet

⁹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.149-150.

^(*)1923 yılında il yapılan Karesi’nin adı 1926 yılında çıkarılan bir kanunla “Balıkesir” olarak değiştirilmiştir.

⁹⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.150.

⁹⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.154.

İsyan bölgesinde ve Ankara'da idam kararları da dahil verdikleri kararların derhal infazı yetkisiyle kurulan bu mahkemelerden isyan bölgesi İstiklal Mahkemesi yalnızca ayaklanma suçlarına, Ankara İstiklal Mahkemesi Cumhuriyete karşı işlenen bütün suçlara bakmak üzere görevlendirilmişlerdir.

Fransız ihtilal mahkemeleri örneğinden alınan bu mahkemeler milli birlik, milli ve laik cumhuriyet hareketinin başarılmasını sağlamak üzere inkılâp düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik ve cumhuriyetin bölünmezliği ilkesine, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikasti ve padişahlığı tekrar kurmak hedefini güden, milli hâkimiyete karşı koyan bütün komploları yargılamak ve cezalandırmak yetki ve amacı ile kurulmuşlardır. Söz konusu mahkemelerin görevlerine 07 Mart 1927 tarihinde son verilmiştir.⁹⁸

İstiklal Mahkemeleri 1925–1927 yıllarında isyancı ve inkılap karşıtlarından oluşan 2436 kişiyi yargılamıştır. Bu sürede 368 idam cezası verilmiş, ancak bunlardan 226'sı uygulanmıştır. Ele geçirilemeyen 142 kişi için karar gıyaben verilmiştir. 525 kişi çeşitli hapis, sürgün ve kürek cezalarına çarptırılmışlardır. 1343 kişi de beraat etmiştir. Fransız devrimi sırasında kurulan ihtilal mahkemeleri (Tribunal Revolutionnaire) 1793'te bir yıl içinde sadece Paris'te 2774 kişiye idam cezası verilmiştir. Tüm Fransa'da idama mahkum edilenlerin sayısı 17 bini aşmıştır. İki mahkemenin aldığı kararlar karşılaştırıldığında Türk istiklal mahkemelerinin çok katı kararlar almadığı, kamu vicdanını yaralayacak veya hukuk devleti yapısını lekeleyecek bir uygulama olmadığı değerlendirilmektedir. İstiklal mahkemeleri kararıyla asılan maliyeci Cavit Bey'in oğlu Şiar YALÇIN'ın şu sözleri mahkemelere ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınmalıdır; *“Vatanını ve ulusunu kurtaran, Türk devrimi ile aydınlanma ve çağdaş uygarlık yolunu*

⁹⁸ Ergün AYBARS; “Türkiye’de Demokrasinin Temellerinin Atılması”, Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı, Hacettepe Ün. Edebiyat Fak. Dergisi, S.1, 1985, s.182-192.

*açan Atatürk'e saygı ile bağlıyım. İstiklal Mahkemeleri bu işlerin başarılması için gerekliydi.*⁹⁹

Türkiye Cumhuriyetinin çağdaş bir görünüme kavuşturulmasını sağlamak amacıyla ve devletin halka örnek olacağı düşüncesinden hareketle III. İnönü Hükümeti, 02 Eylül 1925 tarih ve 2413 sayılı kararname¹⁰⁰ ile devlet memurlarının şapka giymesini zorunlu hale getirmiş ve kıyafetlerinin nasıl olması gerektiği hususunda genel bir talimat yayınlamıştır. Söz konusu 2413 sayılı kararnamede bahsi geçen ve kıyafetleri özel kanunlarla düzenlenmiş devlet görevlileri kapsamındaki ilmiye sınıfı teferruatlı olarak tarif edilmiştir.^(*)

Müteakip günlerde Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarınca verilen 671 sayılı “Şapka İktisası (Giyilmesi)” hakkında kanun teklifi 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmiştir.

⁹⁹ Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap, 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s.150-151

¹⁰⁰ **Sicili Kavanini (1336 – 1928)**, C..12, s.216. (02 Eylül1925 tarih ve 2413 sayılı “Bilumum Devlet Memurlarının kıyafetleri hakkındaki bakanlar kurulu karnamesine göre;

Madde 1; Ordu ve donanma mensuplarıyla ilmiye sınıfına mensup olanlardan ve hükkam (Hakimler) gibi kıyafetleri devletçe sureti mahsusada tayin edilmiş bulunanlardan maada bilumum devlet memurlarının kıyafetleri dünya yüzündeki medenî milletlerin müşterek ve umumi kıyafetlerinin aynidir. Yani gündüz ve gecenin muhtelif vaziyetlerine ve resmi merasime göre giymek üzere muhtelif elbiseler ve şapkalar.

Madde 2; Binalar dahilinde başı açık bulunmak kaidedir. Selam teatisi baş işareti ile olur.

Madde 3; Binalar haricinde selam teatisi şapka ile olur.

Madde 4; Alelumum halk, ordu ve donanma ve ilmiye sınıfına mahsus veya hükkam, gibi kanunu mahsus ile tayin edilmiş elbiseler giyemezler. Fakat devlet memurlarının kıyafetleri bilumum sınıf halk tarafından aynen veya hali mesailerine mutabık suretle kabul olunabilir.

Karname 05 Eylül 1925 tarihli resmi gazetede yayınlanmıştır.

^(*) 2413 Sayılı karnamenin devamında; “İlmiye sıfatı ve ilmiye kisvesi” hakkında şu açıklamalar yer almıştır; “Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki ilmiye sınıfına mensup olanlar münhasıran atideki makam ve vazife sahipleridir.

- Diyanet İşleri Reisi,
- Diyanet İşleri Riyaset Heyeti Müşaveresi,
- Vilayet ve kaza merkezlerinde bulunan müftüler ve müsevvitler
- Diyanet İşleri Riyaseti tarafından mansup imamlar,
- Diyanet İşleri Riyaseti tarafından z ve hatipler,
- Diyanet İşleri Riyaseti tarafından muvazzaf vaizler,
- Diyanet İşleri Riyaseti buyruldu olan köy hocaları

Kanun gerekçesinde “Asri ve medeni milletler ailesi içine girmeye azmetmiş olan Türkiye için özel bir anlamı” olduğu ifade edilerek şapkanın, medeniyetin göstergesi olduğuna işaret edilmiştir. Kanun müzakereleri sırasında Bursa Mebusu Nurettin Bey’in kanun teklifinin Teşkilatı Esasiye kanununun ferdi özgürlükler hakkındaki maddelerine aykırı olduğu yönündeki ifadelerine karşılık, Adliye Vekili Mahmut Esat Bey; “Kanun teklifinin Teşkilatı Esasiye Kanununa aykırı olmadığını, hür ve medeni milletlerin kisvesini almanın hürriyetsizlik olamayacağını, her hürriyetin sınırlarının kanun ve nizamla belirlendiğini, bu sınırların Türk milletinin yüksek menfaatleri olduğu, Türk memleketinin yüksek menfaatlerinin gerektirdiği her şeyin yapılmasının doğal olduğunu, şapka konusunun da bu çerçevede değerlendirildiğini” belirtmiştir.¹⁰¹

Dinin sosyal hayattaki etkilerinin ortadan kaldırılması kapsamında Ankara ve Şark İstiklal mahkemelerinin Tekke ve zaviyelerin toplum hayatında neden olduğu sorunlara dikkat çekmesinin de etkisiyle 13 Aralık 1925 tarihinde 677 sayılı “Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıkları ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair” kanun mecliste kabul edilmiştir.¹⁰²

Tekke ve zaviyelerin kaldırılmasıyla geleneksel olarak toplum hayatında etkileri oldukça fazla hissedilen, örgütlü, arkalarında küçük görülemeyecek seviyede desteğe sahip ve her türlü istismara açık tarikatların sosyal yaşamdaki olumsuz etkilerinin azaltılması amaçlanmıştır.¹⁰³

Devlet ve sosyal yaşam üzerinde bir yandan din ve geleneklerin etkisizleştirme çabaları devam ederken, diğer yandan modern dünyaya ayak uydurmak maksadıyla batı ile entegrasyonun sağlanması çabaları da

¹⁰¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XIX, s.220-232.

¹⁰² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XIX, s.278-281

¹⁰³ Mustafa KARA, *Din, hayat ve sanat açısından tekkeler ve zaviyeler*, 3.Baskı, Dergah yayınları, İstanbul 1990, s.50-60. (8nci yy.da ortaya çıkan tarikatların mensuplarının toplandığı, beraber ibadet ettiği mekanlara tekke ve zaviye denmiştir. Tekke ve zaviye arasındaki fark; bunların boyutuyla ilgilidir. Zaviyeler tekkelere benzer işlev gören ancak daha küçük olan mekanlara verilen addır.)

sürdürülmüştür. Bu kapsamda miladi takvim kabul edilmiş ve günün 24 saate taksimine ilişkin düzenleme yapılmıştır.

Hicri 1152'de kullanılmaya başlanan Rumi (Mali) yıl, 01 Muharrem 1209 (29 Temmuz 1784) tarihinde zamanın defterdarının bütçe hesaplarında hicri yıl ile mali yıl arasındaki 10 gün 21 saatlik farktan meydana gelen – gelir farkının devlet hazinesine yük olmamasını sağlayan teklifinin kabulü ile rumi seneye dayanan sarfiyat ve tediye şeklinin tatbik sahası genişletilmiştir. Bunu 09 Muharrem 1256 (13 Mart 1840)'da resmi işlemlerde hicri tarihle birlikte Rumi (Mali) tarihinde kullanılmaya başlanması kararı takip etmiştir.

İkinci meşrutiyetin son senelerine kadar hem hicri ve hem de rumi (Mali) tarih birlikte kullanılmıştır.

Bu karışık usullere son vermek için, uluslar arası takvim olan Miladi (Gregoryen) sene kabul edilmiştir. 698 sayılı "Takvimde tarih mebdeinin tebdili hakkında kanun" 26 Aralık 1341 (1925)'de kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Böylece kanunun ikinci maddesi ile "1341 senesi Kânunuevvelinin 31. gününü takip eden gün 1926 senesi Kânunusanişinin birinci günüdür" hükmü getirilmiştir.

1925 yılına kadar alaturka saat olarak da adlandırılan ezani saat kullanılırdı. Ezani saatte güneşin tam battığı an (ufukta kaybolduğu an) 12 olarak itibar olup, saatler ayarlanarak kullanılırdı. Bu da karışıklıklara yol açardı. Kışın günler kısa olduğundan 12 erken olur, yazın günlerin uzun olmasından geç olurdu. O nedenle 26 Aralık 1341 tarih ve 697 sayılı "Günün 24 saate taksiminde dair kanun" ile günün uluslar arası geçerliliği olan 24 saatlik esasa göre taksim edilmesi kabul edilmiştir.¹⁰⁵

Türkiye'nin modernleşme yolunda uluslar arası sisteme entegrasyonu açısından anlam taşıyan bu düzenlemeler ile dinin sosyal yaşam alanlarındaki dolaylı etkilerinin de ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XIX, s.276-281.

¹⁰⁵ Hasan DUMAN, *Osmanlı – Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteleri (1828 – 1928)*, C. I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.17-18.

Türkiye'nin laikleşmesinde önemli bir diğer hukuki düzenleme de Medeni Kanunun kabulüdür. 1925 yılından itibaren çalışmalarına başlanan Medeni kanun ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde şu haber yer almıştır; *Adli ve hukuki ıslahat arasında son günlerde sübut edilmiş bir tanesi pek mühimdir. Şükrü Kaya Bey'in riyaset ettiği bu mütehassıslar heyeti İsviçre kanuni medeniyesini aynen fakat elfaz (lügatlar) ve ıslahında tamamen yeni. Ve bu kanun medeni, mutabık olunacak veçhile asrı bir ruh ve zihniyetle Türkçeye nakil ve tercüme ediliyor. Kanunların ihzarına (hazırlanmasına) memur olan komisyonlar meyanında öteden beri bir kanuni medeni ihzar ve tesis eylemeye uğraşıyordu. Fakat o zaman muhtelif milletlerin kanuni medenileri gözden geçirilerek bu bağlamda bizde mevcut esasların göz önünde bulundurularak bir nevi çağ ve teflik ameliyesi yapılıyordu. Zaman ile bu gidişin iki türlü mahsuruna dikkat edildi. Evvela böylelikle ortaya çıkarılacak kanuni medeni sözde tetkikat (araştırmalar) mahsulü bir telif olacaktı. Tamamen bitip vücuda gelebilmesi için uzun bir zaman isteyecekti. Hâlbuki sözde yapılmış olacak olan tetkikat kitaplar üzerinde ve nazari mahiyette bizde mevcut esaseti de nazarı dikkati önünde bulundurmakta devam edeceği cihetle çıkacak netice Türk halkının asrı ve fili ihtiyaçlarına tekabük etmekten yine uzak kalıyordu. Ve öylece netice bu olduğu halde arada kayıp edilecek zamanda çıkacak beyhude sayılabilirdi. Bu mühim mahsurlar karşısında adliye Vekili Mahmut Esad Beyefendi kanuni ihtiyaçlarımızın en mühimlerinin telafisinde ve bilhassa kanuni medeni bahsinde kestirme yeni bir çığır ihtiyarı lüzumuna kani olmuştur ki, oda Avrupa'da pek uzun ve ilmi tetkikler neticesinde vücuda getirilmiş en yeni kanuni medenilerden birini aynen alarak adet ve ıstılahat ihtiyarı ile asrı ve hakiki Türk hayatına iktiyatını temin edecek ufak tefek tadilat ile hemen tatbik ve icra yoluna koymaktan ibarettir. Ancak bu suretledir ki Türk heyeti içtimaiyesi dahi en kısa zaman zarfında en yeni ve en mütekâmil bir kanuni medeniyeyi kendi yeni hayatına mal etmek imkânına malik etmiş olurdu. Muhterem adliye vekilimiz beş altı aydır bu fikrin üzerinde ısrar ederek nihayet işte şimdiki mücalit ve ceditle onun icrasına da geçilmiş bulunuyor. Mütehassıslar heyetinin Türkçeye nakil*

ve tatbik ile meşgul oldukları kanuni medeni İsviçre kanuni medeniyesidir ki Almanların kanuni medeniyesi ile bire bir en yeni ve kâmil kanuni medeniyelerinden biri olmak liyakatine haizdir.”¹⁰⁶ Haberde de belirtildiği üzere Türk toplumunun medeni toplumlar seviyesine ulaştırılmasında öncelikli hedefler arasında yer alan Medeni Kanun çalışmalarında dikkatli ve detaylı bir çalışma yapılmıştır. Komisyon çalışmalarını müteakip meclise sevk edilen 743 sayılı Medeni Kanun 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Medeni kanun ile Türkiye’de laik bir özel hukuk sisteminin başlangıcı teşkil edilmiştir. Bu kanun ile toplumsal alanda kadın – erkek eşitliği sağlanmış, kadınlara istediği mesleği seçme hakkı verilmiş, miras konusunda eşitlik ilkesi getirilmiş ve boşanmalarda kadın güvence altına alınmıştır. Ayrıca medeni kanunla patrikhanelerin din işleri dışındaki azınlık haklarını kontrol yetkisi kaldırılmıştır.

Medeni kanunun gerekçesinde; ülkenin hâlihazırda bir medeni kanunu olmadığı, bu amaca hizmet edeceği düşünülen Mecellenin yetersiz olduğu ve din kurallarına dayandığı belirtilmektedir. Gerekçede devamla; *“Kanunları dine müstenit olan (dayanan) devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin matlaplarını (isteklerini) tatmin edemezler. Çünkü dinler layetegayyer (değişmez) hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacat (ihtiyaçlar) süratle değişir. Din kanunları mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade etmezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hazır (çağımız) medeniyetinin en mühim farikalarından (ayırıcılarından) birisidir. İfadeleriyle kanunun genel amacı, devletin o dönemdeki laiklik anlayışı çerçevesinde verilmektedir.*

Hukuk sisteminin laikleştirilmesi kapsamında 17 Şubat 1926 tarihinde çıkarılan ticaret, ceza ve borçlar kanunları ile daha önce dini kurallara göre

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 09 Eylül 1925, s.1.

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXII, s.229-234.

hazırlanmış yasalar yürürlükten kaldırılmıştır. Borçlar Kanunu (916 sayılı yasa, 22 Nisan 1926) hakkında Mahmut Esat Bey meclisteki müzakereler sırasında şu değerlendirmeyi yapmıştır; *“Bu yasayı kabul etmekle ortaçağ yasalarından birini daha kaldırmış ve dünyanın en ileri bir yasasını memlekete vermiş olacaksınız. Bu yasa, Medeni yasanın tamamlayıcı ve en gelişmiş olanıdır. Borçlar kanunu, asıl Mecelle’nin yerine geçmektedir. Mecelle ile felce uğrayan ekonomik ve ticarete ilişkin güven, saygınlık, bu yasa ile yeniden güçlenecektir.”*¹⁰⁸

Hükümet dönemindeki önemli diğer düzenlemeler şunlardır; Ali Fethi (OKYAR) Bey hükümeti döneminde 08 Şubat 1925 tarihinde meclise sunulan 29 Teşrinievvel (Ekim) 1925 tarihinin milli bayram olarak kabulüne ilişkin 616 sayılı kanun teklifi III. İnönü hükümeti döneminde 19 Nisan 1925 tarihinde meclis gündemine alınmış ve kabul edilmiştir. Bu kanun ile yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin milli birliğine katkıda bulunacak bir adım atılmıştır.¹⁰⁹

19 Mart 1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu ile devlet memurluğu yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁰ Kanunun memuriyete giriş koşullarını belirleyen 4ncü maddesindeki *“Türk olmak”* koşulu, gayri Müslimlere devlet görevliliği kapısını kapatmıştır. Söz konusu madde ile Türk vatandaşlığının değil de, Türk olmak şartının getirilmesi geçmişteki hassasiyetleri yansıttığı değerlendirilmektedir.

22 Nisan 1926 tarih ve 805 sayılı *“İktisadi müesseselerde mecburi Türkçe kullanılması hakkındaki kanun”* ile bütün şirketler “Türkiye dâhilindeki her nevi muamele, mukavele, muhabere, hesap ve defterlerini Türkçe tutmaya” mecbur edilmişlerdir.¹¹¹

¹⁰⁸ Şerafettin TURAN, *Türk Devrim Tarihi*, 3.Kitap, 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s.223.

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XVIII, s.164–167.

¹¹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIII, s.251–262.

¹¹¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIV, s.92-94.

30 Mayıs 1926 tarih ve 885 sayılı *“İskân Kanunu”* kabul edilmiştir. Kanunun Başvekâlet tarafından meclise sunulan gerekçesinde; Muhacirler hakkında daha önce iskâna yönelik olarak çıkarılan kanun ve nizamnamelerin, Cumhuriyetin hedef ve gayeleri doğrultusunda, ülkenin nüfus dağılımını da dikkate alarak yeniden düzenlendiği, hükümetin bu kanun ile sorunları çözecek tarzda daimi bir iskân siyasetine sahip olacağı ifade edilmiştir.¹¹²

15 Haziran 1927 tarihli Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bütün resmi ve milli binalar üzerinde bulunan eski saltanat devri tuğra, yazı ve armalarının kaldırılması kanunu (1057 sayılı kanun) kabul edilmiştir. Kanunun çıkarılma gerekçesinin; Türk milletini, zengin kültür tarihinden koparmak değil, genç Türkiye Cumhuriyetinin yeni siyasi yapısını benimsemeyen ve saltanat dönemine özlem duyan muhaliflerin suistimallerine karşı önlem almak olduğu değerlendirilmektedir.

22 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Kanununun 1. maddesinde adı geçen *“Türk Dili Heyeti”* heyet ve azalarının sureti tayinleri hakkında 29 Haziran 1927 tarihinde 5363 sayılı bakanlar kurulu kararnamesi kabul edilmiştir.¹¹³ Kararname gereği teşkil edilecek söz konusu heyet ancak Mayıs 1928’de teşkil edilebilmiş ve yeni Türk alfabesi ile ilgili çalışmalarına başlayabilmiştir.

06 Temmuz 1927 tarihinde 5419 sayılı *“Türk Tarih Encümeni”* hakkında talimatname bakanlar kurulunda kabul edilmiştir. Söz konusu Encümenin kuruluş amacının; *“Milli tarihi tedvine (bir araya getirmek, derlemek) hizmet etmek”* olduğu belirtilmiştir. Görevlerinin; *“Siyasi, içtimai ve fikri her nevi vesikaları toplamak, tasnif, tenkit, terkip ve neşretmek, ecnebi lisanlarda yazılmış milli tarihe müteallik eser, makale ve vesikaları Türkçeye tercüme ve neşretmek, 20 ve 19. asır tarihini takdimen tetkik eylemek ve tarih sırası ile*

¹¹² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.677-679.

¹¹³ Sicilî Kavanini (1336 – 1928), C..12, s.675.

*tetkikatını eski devirlere doğru tevsi (genişletme) etmek” olduğu ifade edilmiştir.*¹¹⁴

c. Hükümetin Dış Siyaseti ve Uluslararası İlişkileri

Son çeyrek asırda yaşanan acı tecrübelerin de etkisiyle, Misak-ı Milli’de tespit edilen ilkeler yalnız Milli Mücadele yıllarında değil, ondan sonraki devrede de Türk dış siyasetinin temel felsefesinin önemli ayaklarını oluşturmuştur.

Türkiye’nin dünya siyasetinde hak ettiği yeri alabilmesi amacıyla tüm diplomatik ilişkilerde mütekabiliyet ilkesinden taviz verilmemiştir.

Türk dış siyasetinde önemli etkenlerden biri de; yaşadığımız coğrafyada barış ve huzurun sürdürülebilir olması için öncelikle dâhilde güvenlik sorunlarını çözmüş, askeri, ekonomik ve siyasi açıdan gücünü kendi dinamiklerinden alan güçlü bir Türkiye tesis etmek ve bölgede güven ortamının karşılıklı anlaşmalarla kurularak geliştirilmesi ve müteakiben batılı devletlerle dengeli ve haysiyetli bir ilişki geliştirmek olmuştur.

Cumhuriyet gazetesindeki, özellikle muhaliflerin bakış açısını yansıtan şu satırlar dönemin Türk dış siyasetinin genel görünümü hakkında fikir vermektedir; *“Türkiye’nin siyaseti: Her günlük gazete haber ve mütalaalarından esaslı manalar çıkarmak gayesine düşmüş bazı kimseler Türk Cumhuriyeti siyasetinin hangi esasta ve cereyanda bulunduğunu temyin hususunda tereddüde düşmüşler. Bunlar gündelik mütalaa ve efkâra bakarak İngiltere ile ihtilaf var, pekiyi, Fransa ile tam ve kati bir itilaf henüz mevcut değil diyorlarmış, Türkiye’nin Balkanlardaki siyasetini gayri vazîğ buluyorlarmış. İtalya’nın her ihtimale müsait görünen şimdiki siyaseti Türkiye’de dikkat ve endişe ile takip ediliyormuş. Binaenaleyh, Türkiye’nin büyük itilafı teşkil eden garb devletleri ile hakiki ve sarih bir dostluğa mesnet münasebeti pek kabil görmüyorlarmış. Burası böyle olunca Türkiye’nin küçük*

¹¹⁴ Sicili Kavanini (1336 – 1928), C..12, s.730.

itilafı ile de dostluk zemini üzerinde müspet merhaleler kat etmemiş olacağını tabii görmek lazım geliyormuş. Zevahiren gösterdiği manzarada aşağı yukarı bu imiş. Rusya ile olan münasebete gelince o cihet dostane görünüyormuş ama ona da, ne kadar itimat edileceği bilinmezmiş”¹¹⁵

Muhalefetin belirsizlik içerisinde gördüğü ve büyük devletlerle güçlü ittifaklar kurulamadığı için eleştirdiği bu yaklaşımına karşın, yazının devamında Türk dış siyaseti hakkında şu tespitler yer almaktadır.

O halde harici siyaseti âli cehalsahane halde bulunduğunu temyin etmekte insan tereddüde müteahhır kalıyormuş. El ah! İşte ya bedbin veya hakikati görmekten uzak bazı kimselerin bize kadar ulaşan fikir ve mütalaaları. Bu fikir ve mütalaaları harici siyasetin mutlaka harici devletlerden bazıları ile itilaf veya ittifak gibi münasebetler ile telci edebileceğine kanaat getiren eskimiş bir nokta nazardan başka bir şey değildir. Veleve ki şurada ve burada avare ve perişan beş kişiye inhisar etse de bu yanlış fikirlere karşı hakiki vaziyetin bir daha izah ve tekrarını hiç de zaid bulmuyoruz.

Türkiye'nin dahili siyaseti gibi harici siyaseti dahi her şeyden evvel ancak ve ancak kendi mevcudiyet ve kuvvetine istinad eder. Tecavüzkâr hiçbir maksadı olmayan ve bütün endişeleri, kendi hudutları içinde kendi işleri ile meşgul olmaktan ve yalnız bu huzur ve sükûnetin ihlali ihtimaline karşı müteyakkız ve mütecellit (Acelecî) tavır etmekten ibaret bulunan Türkiye için şu devlet veya bu manzume ile itilaf veya ittifak ederek fergezeşt siyasetlerine sürüklenmek hevesi asla ve kata yoktur. İkili ve üçlü ittifakların ve itilafların Avrupa'yı umumi bir harbe sürüklemekte deha müessir bir amil olmuş olduğu malumdur. Menfaatlerimize temas edecek kıtalarında dünya hareketlerini nazarı dikkatten devir tutmayarak her hal ve karda serbestimizi muhafaza etmek, işte Türkiye'nin harici siyaseti. Bu bir infirat siyaseti demek değildir. Fakat bu, aynı zamanda şu veya bu devletin arkasından akıbeti meçhul siyasetlere kapılmamak gibi akılane bir harekettir. Çünkü bizce küçük

¹¹⁵ Yunus NADİ; "Türkiye'nin Siyaseti", Cumhuriyet, 06 Ağustos 1925, s.1.

devletlere göre, büyük devletlerin gelişigüzel siyaset dolaplarına girmekte nereye varacağı ve nerede karar kılacağı malum olmayan bir akıntıya kapılmış olmak mahsuru vardır. Büyük tertiplerin, büyük külfetleri ve bilhassa büyük masrafları vardır ki, vatanımızın bin bir yarasını sarmak ihtiyacında bulunduğumuz bir zamanda herhangi büyük bir tertibin bize tahmil edeceği bu büyük masraflara katlanamamayı da hesaba katmak mecburiyetinde bulunuyoruz. Türkçe bir atasözü; büyük başın büyük derdi olur der.

Türkiye'nin bugün takip etmekte olduğu ve yarın takip edeceği siyaset son çeyrek asırlık hadiselerden kendi kendine çıkmıştır. Hülasa edersek görürüz ki; bir zamanlar istibdat Türkiye'si Avrupa devletlerinde bir istinad noktası bulmak için nafil bir yere uğraştıktan sonra, meşrutiyet Türkiye'sinde İngiltere ile Almanya'dan birini tercih ve iltizam etmek isteyen iki müktezat fikrin müsademeleri ile geçti. Hakikatte bu yeni manzumesi kendi kendilerine gelin güvey oluyorlardı. Çünkü ne İngiltere'nin Türkiye'ye dost olduğu ve olacağı vardı, nede Almanya'nın. Bu hal, umumi harb başlangıcına kadar böylece devam ederek, umumi harpte Türkiye'nin ihtiyacı kadar ızdırarı yüzünden merkezi devletlerle bağlaşıklık olarak bizde cereyana sürüklendik. Bu badire manzumemizin mağlubiyeti ile neticelendikten sonra bütün varlığımızın imhası ihtimali üzerine bütün bir husumet cihetine meydan okuyarak tamamen milli bir siyaset ile yeni bir cidale atıldık. Ve işte ancak o zaman muvafık olduk ve kurtulduk. Çeyrek asırlık keşmekeşliklerden bize yadigâr kalan siyaset dersi bu oldu. İtikad derecesini geçen bir kataatle vasıl olduğumuz bu netice memleketimizin dâhili ve harici siyasetinin esasını teşkil eder. Zaten biz dâhili siyasete yemni esasen kendi azim ve kuvvetimize isnad etmeyen harici bir siyaset tanımıyoruz.

Hiçbir tecavüz fikrini deruhte etmeyen Türkiye eğer imkânı varsa dünyanın bütün devletleri ile dostane bir münasebet kurmak ve bu münasebeti en yüksek samimiyet derecelerine kadar yükseltmek ister ve hemen ilave edelim ki halen ihtilafa halinde bulunduğu devletler varsa,

dostluklarını kazandığı, dostluklarına kıymet verdiği, dostlukları ile memnun olduğu devletler de vardır.

III. İnönü hükümeti, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme hedefine ulaşabilmesi için modern dünyayı temsil eden batı uygarlığı ile ilişkilerin geliştirilmesi gerekliliğine inanmıştır. Türk devletinin batı ile kaynaşarak modernleşmesini sağlamak, bu konuda batının desteğini alabilmek amacıyla öncelikle cihan harbi nedeniyle bozulan ilişkileri yeniden tesis etmek ve geliştirmek için çaba sarf etmiş ve öncelikli olarak ikili ilişkilerdeki pürüzleri ortadan kaldırmaya girişmiştir.

Bu kapsamda 1926'da İran'la, Suriye'nin mandateri Fransa ile ve Irak'ın mandateri İngiltere ile dostluk, güvenlik, iyi komşuluk, tarafsızlık, saldırmazlık, işbirliği anlaşmaları ve protokolleri yapmıştır. Ülkeler bazındaki ilişkiler şu şekildedir.

İngiltere ile ilişkiler; İngiltere, Lozan Barış anlaşmasında çözüme kavuşturulamayan Musul meselesini görüşmek üzere Ekim 1923'te Türk hükümetine başvurarak Musul konusunda ikili görüşmelere başlanmasını istemiştir. Görüşmeler sonrasında 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı düzenlenmiş, ancak İngiltere'nin uzlaşmaz tavrı ve Hakkari üzerinde hak iddia etmesiyle 05 Haziran 1924'te herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Lozan'ın 3/2 maddesi çerçevesinde 20 Eylül 1924'te sorun Milletler Cemiyetinde görüşülmeye başlanmıştır. İngiltere'nin talebi üzerine kurulan 3 kişilik komisyon (Macar Teleki, Belçikalı Albay Poulis ve İsveçli A.Wirsén) 16 Temmuz 1925'te sunduğu raporda; coğrafi ve etnik açıdan Irak'ın verdiği istatistikleri geçerli saymıştır. Bölgedeki Kürtlerin ne Türk, ne de Arap olduğunu belirtmiştir. Bruxelles Hattı'nın¹¹⁶ güneyinin Irak'a ilhakını uygun bulmuştur. İngiltere'nin kabul edip, Türk tarafının kabul etmediği bu

¹¹⁶ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, c.I, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2001, s.265 (Milletler Cemiyetinin 29 Ekim 1924 tarihinde Bruxelles'te yaptığı toplantıda Musul'u Hakkâri'den ayıran geçici çizgi)

rapora Cenevre'ye gönderilen Tefvik Rüştü Bey Lozan'ın Milletler Cemiyetine bağlayıcı karar alma yetkisi vermediğini belirterek itiraz etmiştir.

Milletler Cemiyeti milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na müracaat ederek görüş istemiş, 21 Kasım 1925 tarihinde toplanan Adalet Divanı Milletler Cemiyeti'nin karar alabileceği yönünde görüş bildirmiştir. Bunun üzerine 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye'nin katılmadığı bir oturum ile Milletler Cemiyeti Bruxelles Hattının kuzeyini Türkiye'ye, güneyini Irak'a bırakan kararı almıştır.

Karar Türk hükümetince büyük bir tepkiye karşılanmış, Cenevre'deki temsilcisini geri çekmiştir. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey, Türkiye'nin bu konuda rızasının olmadığını söyleyerek, Musul üzerindeki egemenlik haklarının devam ettiğini belirtmiştir.¹¹⁷

Başlangıçta Milletler Cemiyeti kararını tanımadığını açıklayan Türkiye, sonunda İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. Görüşmelerde iki nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan birincisi; Bruxelles hattının güneyinin Türkiye – İngiltere – Irak arasında yapılacak bir anlaşma ile bağımsız Irak'a bırakılması, diğeri ise; buradaki petrollerden pay almak istediğini belirtmiştir. Görüşmeler sonucunda; 05 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye – İngiltere – Irak arasında "Türk – Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır.¹¹⁸ Anlaşmada, 25 yıl süre ile petrol gelirlerinin % 10'nun Türkiye'ye verilmesi üzerinde mutabık kalınmıştır.

Fransa ile ilişkiler; Lozan sonrası Fransa ile ortaya çıkan ilk önemli sorun Türkiye ile Fransa mandası altında bulunan Suriye arasındaki sınırın saptanması konusunda yaşanmıştır. 20 Ekim 1921 anlaşmasının 8. maddesine göre tarafların temsilcilerinden oluşturulacak bir komisyon anlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra sınırı belirleme çalışmalarına başlayacaktı. Bu komisyon çalışmalarına ancak Eylül 1925'te

¹¹⁷ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.264-267.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVI, s.164-166.,; 95-197. (911 Sayılı Türkiye – İngiltere ve Irak hükümetleri beyinde Ankara'da 05 Haziran 1926 tarihinde münakit hudut ve münasebatı hasenei hemcivarı muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun)

başlayabilmiştir. Çalışmalarda bir sonuca ulaşamayınca Fransa'nın Suriye – Lübnan Yüksek Komiseri Louvenel Ankara'ya gelmiş ve Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü ile 18 Şubat 1926'da bir sözleşme parafe etmiştir. Bu dönemde İngiltere ile ilişkilerine özel bir önem veren Fransa Musul sorunu nedeniyle sözleşmeyi imzalamayı geciktirmiştir. Musul sorunu çözüm yoluna girince sözleşme 30 Mayıs 1926'da Ankara'da imzalanmıştır.

Osmanlı borçlarının geri ödenmesi konusunda III İnönü hükümeti döneminde Fransa ile görüşmeler devam etmiş, ancak konu IV İnönü hükümeti döneminde çözüme kavuşturulabilmiştir.

İtalya ile ilişkiler; Türkiye'nin 1925'li yıllarda İtalya'dan duyduğu endişeyi artıran gelişme, İngiltere ile yaşadığı Musul sorunu sırasında ortaya çıkmıştır. Türk – İngiliz ilişkilerinin gerginleştiği bu dönemde, İtalya'nın batı Anadolu'ya çıkartma yapacağı söylentileri çıkmıştır. Söylentilerin, Türkiye'yi pasif bir duruma itmek amacıyla İngiliz gizli servisi tarafından çıkarıldığı iddiaları olsa da, Mussolini'nin 1926'da Trablusgarp'ı ziyaret ederek yayılmacı hedeflerini dile getiren açıklamalar yapması Ankara'nın kaygılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye bu tür açıklamalardan rahatsızlığını bildirmekle birlikte İtalya, Türk toprakları üzerinde gözü olduğu iddialarını sürekli olarak yalanlamıştır.

Musul sorunu çözüldükten sonra, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinin düzelmesinin ardından İtalya ile ilişkilerde gelişme görülmüştür. İtalya Akdeniz'de etkinliğini artırmak amacıyla Türkiye ve Yunanistan'ın içinde bulunduğu bir ittifak sistemi kurarak genişletmeyi amaçlamış ve bu görüşünü 1927'de İtalya'da Mussolini ile görüşen Türk Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey'e iletmiştir.¹¹⁹

Almanya ile ilişkiler; Türkiye gibi Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkan Almanya ile 03 Mart 1924'te Ankara'da imzalanan Türk – Alman dostluk anlaşmasıyla diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İki ülke arasında sınırlı olan

¹¹⁹ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.292-294.

ilişkilerde dikkat çeken bir nokta çok sayıda Alman uzmanın, nitelikli ve yetişmiş eleman sıkıntısı çeken Türkiye'ye gelerek yardım ve danışmanlık hizmeti vermesidir. Bu hizmetlerin yoğunlaştığı alan daha çok tarım, hayvancılık ve çeşitli mühendislik dallarıdır. İki ülke arasındaki ilişkilerin en çok geliştiği alan ekonomik ilişkiler olmuştur. Bunlardan ilk önemli iktisadi bağlantı Kayseri'de uçak fabrikası kurmak için Ağustos 1925'te Junkers firmasıyla imzalanan anlaşma olmuştur. Firma bu dönemde mali güçlük içerisinde olduğundan Alman hükümetinin de desteği ¹²⁰ ile kurulan Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) projeyi üstlenerek bir yıl içinde fabrikanın yapımı tamamlanmıştır. İki ülke arasında gelişmekte olan ekonomik ilişkiler 12 Ocak 1927'de Ankara'da imzalanan bir ticaret sözleşmesiyle hukuki boyut kazanmıştır.

SSCB ile ilişkiler; Türkiye yeni siyasi yapısını kurarken iki etkenden uzak durmaya gayret etmiştir. Bunlardan biri, dini siyasete alet ederek ortaya çıkabilecek sistemler, diğeri de Komünizm olmuştur. SSCB, yeni kurulan siyasi sistemin ülkeye hâkim olma çabalarının sonuçlanmaması ve batı ile yeterince entegre olamaması nedeniyle güneyinden gelebilecek batı destekli tehditlerin ortadan kaldırılması amacıyla Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. 1925'li yıllarda Türkiye açısından ise, ülke içindeki Şeyh Sait ayaklanmasının ortaya çıkardığı hassasiyetler, batılı ülkelerin etkisindeki Milletler Cemiyetinde Musul sorununun Türkiye aleyhine sonuçlanması gibi nedenlerle SSCB bir destek merkezi olarak görülmüştür. İki ülke arasındaki karşılıklı bu faktörlerin de etkisiyle "Dostluk ve Tarafsızlık" anlaşması imzalanmıştır.¹²¹

¹²⁰ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.299 – 301. (Almanya'nın Versailles anlaşmasının sınırlamaları nedeniyle kendi ülkesinde silah üretememesi nedeniyle, silahlanmayla ilgili araştırma ve teknolojik çalışmalarını ülkesi dışında kurulacak fabrikalarda yapmayı planlamıştır.)

¹²¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVI, s.283-285.

11 Mart 1927 tarihinde Ticaret ve Seyrisefain anlaşması imzalanmıştır.¹²²

Yunanistan ile ilişkiler; Yunanistan ile Lozan sonrasında devam mübadele sürecinde zaman zaman ilişkiler gerilmiş, özellikle İstanbul'da yaşayan Rumlar ve patrikhane meselesi sorunların merkezinde yer almıştır. 1924 yılında yaşanan patrik seçimi konusundaki sorun¹²³ Yunanistan tarafından sorunun Milletler Cemiyeti ve Uluslar arası Daimi Adalet Divanına götürülme girişimi karşısında Türk tarafı, patrikhanenin bir Türk kurumu olduğunu ve Türkiye'nin içişlerine dışarıdan müdahale edilmeyeceğini göstermek üzere politikasını sertleştirerek 30 Ocak 1925 tarihinde VI.Konstantinos'u sınır dışı etmiştir. VI.Konstantinos'un 22 Mayıs 1925 tarihinde istifası ve 13 Temmuz 1925 tarihinde Vasilios Yeorgiadis'in patrik seçilmesi ile sorun çözümlenmiştir.

Patriklik konusundaki sorunun iki önemli sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlar; Türk hükümeti patrikhane'nin evrensel statüsünü tanımadığını, onu bir Türk kurumu olarak kabul ettiğini, dinsel konuları ileri sürerek dış güçlerin Türkiye'nin içişlerine karışmalarına izin vermeyeceğini dünya kamuoyuna göstermiş, ayrıca Lozan'dan beri yaşanmakta olan ve esas olarak mübadelenin uygulanması sırasında karşılaşılan sorunlardan kaynaklanan Türk – Yunan ilişkilerindeki gerilim, VI.Konstantinos sorunu sırasında özellikle Tefik Rüştü – Eksindaris arasında başlayan ikili görüşmeler sonucunda yumuşamıştır.

1925 yılında başlayan ikili görüşmeler, Türk – Yunan ilişkilerine egemen olan kimlerin yerleşik sayılacakları, mübadillerin malları, patrikhane'nin konumu gibi sorunların çözümüne yönelik ilk önemli adım olmuştur. Buna

¹²² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXII, s.325-338.

¹²³ Baskın ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.340-344. (17 Aralık 1924 tarihinde patrik seçilen VI Konstantios (Arapoğlu) Bursa doğumluydu, 1921'de İstanbul'a gelmiş, daha sonra Bursa'ya gitmiş ve 1924'te Terkos piskoposu olarak yerleşmek üzere İstanbul'a dönmüştür, mübadele sorununun en şiddetli döneminde, Türkiye'nin mübadil saydığı bir kişinin patrik seçilmesini onaylaması söz konusu olamazdı. Nitekim VI.Konstantinos'un patrik seçilmesine karşı çıktığı gibi, Karma Mübadele Komisyonuna bu kişinin mübadelesi sürecini hızlandırması için baskı yapmaya başlamıştı.)

ilave olarak; Fethi Bey'den hükümeti devralan İsmet Paşa'nın Lozan'dan artakalan sorunları çözerek Türkiye'nin uluslar arası alanda yalnızlığını sona erdirme çabaları da meydana çıkan olumlu havanın sürdürülmesine etkili olmuştur. Bu görüşmeler neticesinde 21 Haziran 1925 tarihinde Yunanistan ile Ankara anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma mali ve hukuki sorunları kapsıyordu. Bu anlaşmayla Türkiye 30 Ekim 1918'den önce ve o sırada İstanbul'da mevcut tüm Rumlara yerleşik sıfatı tanıyordu. Ayrıca yasal pasaportları olmaksızın ülkelerini terk edenler hariç olmak üzere yerleşik sıfatı tanınan Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları ülkelerine serbestçe dönebilecek, mallarına sahip olabileceklerdir. Eğer söz konusu kişilere mallarını iade etmek mümkün değilse, adil bir tazminat ödenecekti. Böylece Türkiye, savaş koşulları içinde yasal yollarla edinilmiş bir pasaportu olmaksızın ülkeyi terk etmiş çok sayıda Rum'un dönüşünü engellerken, aynı şekilde Yunanistan'da Batı Trakya'da Türklerin mülklerine yerleştirmiş olduğu göçmen Rumlardan bir kısmını bu mülklerden çıkarmak zorunda kalmıyordu. Ancak anlaşma uygulama imkânı bulamadan Yunanistan'da 25 Haziran 1925 tarihinde yapılan bir darbe sonucu iktidara gelen hükümet tarafından askıya alınmıştır. Ağustos 1926'da iktidardan düşürülen darbecilerin yerine kurulan yeni Yunan hükümeti ile başlatılan görüşmeler neticesinde 01 Aralık 1926'da Atina Antlaşması imzalanmış ve 23 Haziran 1927'de yürürlüğe girmiştir.

İran ile ilişkiler; Türkiye İran arasında sorun teşkil eden temel konu ilki 1926'da başlayan Ağrı isyanları sırasında güvenlik güçlerinin harekâtı sonucunda başları sıkışan isyancıların, kurtulmak amacıyla İran'ın kontrolündeki Küçük Ağrı dağı bölgesine geçmeleri olmuştur. Bu sorunun çözümü ve dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla 22 Nisan 1926 yılında Emniyet ve Dostluk anlaşması imzalanmıştır.¹²⁴

Diğer ülkelerle ilişkiler; Norveç ile 02 Mayıs 1925 tarihinde¹²⁵, İsviçre Konfederasyonu ile 19 Eylül 1925 tarihinde,¹²⁶ Bulgaristan Krallığı ile 18 Ekim

¹²⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.399-400.

¹²⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIII, s.106, 112-113.

1925 tarihinde (Dostluk ve ikamet mukavelenamesi),¹²⁷ Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı ile 28 Aralık 1925 tarihinde, Şili Cumhuriyeti ile 30 Ocak 1926 tarihinde,¹²⁸ Arjantin Cumhuriyeti ile,¹²⁹ Estonya ile,¹³⁰ Danimarka Krallığı ile 26 Ocak 1925 tarihinde,¹³¹ Muhadenet (Dostluk) Mukavelesi, Finlandiya hükümeti ile 02 Haziran 1926 tarihinde ticaret ve seyrü sefain anlaşması¹³², Macaristan ile 20 Aralık 1926 tarihinde ikamet ve ticaret anlaşması,¹³³ Lehistan ile 25 Mart 1927 tarihinde karşılıklı konsolosluk açılması hakkındaki anlaşma imzalanmıştır.¹³⁴

Uluslararası anlaşmalara da imza konularak Türkiye'nin dünya ile entegrasyonuna imkân sağlanmıştır. Bu kapsamda 1925 yılında Paris'te imzalanan *Beynelmilel Telgraf Nizamnamesi*, 13 Nisan 1927 tarihinde kabul edilen 1007 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir.¹³⁵

d. Hükümetin Eğitim, Kültür ve İç Siyaseti

İnönü hükümetinin genel siyaseti içerisinde üzerinde önemle durulan noktalardan biri eğitim politikaları olmuştur. Eğitim bir milletin ve devletin istikbalini etkileyen en önemli faktördür. Günümüzde de yaşadığımız birçok meselenin temelinde eğitim alanındaki sorunlar vardır. Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti de istikbalini garanti altına alacak nesiller yetirmek amacıyla eğitim sisteminde radikal değişiklikler yaparak yeni eğitim politikaları geliştirmiştir.

¹²⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.414-416.

¹²⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.665-667.

¹²⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIII, s. 23.

¹²⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVIII, s.167.

¹³⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXII, s.83-85.

¹³¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIV, s.116-117.

¹³² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXII, s.305.

¹³³ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXII, s.316-325.

¹³⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XX, s.325-326.

¹³⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXI, s.127-132.

Mustafa Kemal, eğitime çok büyük önem vermiş, bu önemin sebeplerini 1922 yılında söylediği şu sözlerle açıklamıştır.¹³⁶

“En mühim ve feyzli vazifelerimiz, milli eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır. Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu suretle olur.

Mustafa Kemal'in büyük önem verdiği eğitim konusunda hükümetin siyasetinin temelini de Mustafa Kemal belirlemiş ve uygulamaları yakından takip etmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal'in eğitim konusundaki görüşlerinin bilinmesi hükümetin eğitim siyasetinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Eğitim faaliyetlerinin yürütülebilmesi için Cumhuriyete ve onun gereklerine inanmış aydın düşünceli, yenilik ve gelişme yanlısı bir öğretmen topluluğuna ihtiyaç vardır. Bu gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal 25 Ağustos 1924'te Ankara'da toplanan Muallimler Birliği Kongresinde; *“Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin değeri, sizin maharetiniz ve fedakârlığınızın derecesi ile uygun olacaktır. Cumhuriyet, düşünce, bilgi ve beden yönünden kuvvetli ve yüksek seviyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu nitelik ve yeteneklerle yetiştirmek sizin elinizdedir.”* Diyerek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve istikbalinin güven altına alınmasında eğitimin ve öğretmenlerin en güvenilecek iki unsur olduğunu vurgulamıştır.

Mustafa Kemal'in geliştirdiği eğitim politikası modeline ilişkin Prof.Dr.Kemal AYTAÇ'ın “Atatürk'ün Eğitim Görüşü” başlığıyla Atatürk ilkeleri ışığında Türk eğitim sistemi bilimsel toplantılarında yaptığı konuşmada; Atatürk'ün geliştirdiği yeni eğitim politikası modelinin başlıca üç ana faktör tarafından belirlendiğini, bunların; **Milli karakter, Bilim ve Teknik, Ekonomi** faktörleri olduğunu belirtmiştir. Bu üç ana faktörle belirlenen eğitim politikası modelinin başlıca sekiz ana ilke üzerine dayandığını, bunların da;

¹³⁶ Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Maarif Vekâleti Ana programa hazırlıklar serisi A, No:1, İstanbul, 1939, s.10.

- ✓ *Birlik İlkesi,*
- ✓ *Bilgisizliğin ortadan kaldırılması ilkesi,*
- ✓ *Laiklik ilkesi,*
- ✓ *Millilik ilkesi,*
- ✓ *İlmilik ilkesi,*
- ✓ *İş eğitimi ilkesi,*
- ✓ *Disiplin ilkesi,*
- ✓ *Karma eğitim ilkesi olduğunu ifade etmiştir.*¹³⁷

Mustafa Kemal'in esaslarını belirttiği eğitim politikasının uygulanmasında, onun düşüncelerine en yakın olan Mustafa Necati Bey gibi birisinin Maarif Vekilliğine getirilmesi de bilinçli olarak yapılmış bir tercihtir.

Mustafa Necati'nin Vekillik döneminin başlangıcı yani 1926 yılı esasen Türk milli eğitiminde planlama yılı olmuştur.

Eğitim politikasının belirlenmesi, ihtiyaçların tespiti amacıyla yurt dışından yabancı uzmanların Türkiye'ye davet edilerek raporlar hazırlattırılmasının yanı sıra batıdaki modellerin incelenmesi amacıyla da yurt dışına uzmanlar gönderilerek raporlar hazırlattırılmıştır. Bu kapsamda; 1926 yılında, Nafi Atuf ve Rıdvan Nafiz "Rusya Maarifi hakkında rapor", Moskova Büyükelçisi Sezai Bey Sovyet Eğitim Sistemi, Kemal Zaim Bey Fransız Eğitim Sistemi, Ankara muallim mektebi ve resim elışı öğretmeni İsmail Hakkı Bey İtalyan Eğitim Sistemi, Ahmet Hilmi Bey Alman ve Bulgar Okulları, Vildan Hanım ve Nizamettin Bey Danimarka'da Beden Eğitimi ve Halk Okulları, Hüviyet Bekir Hanım Viyana'daki Meslek ve Halk Okulları hakkındaki raporlarını Maarif Vekâletine sunmuşlardır.¹³⁸

¹³⁷ Atatürk ilkeleri ışığında Türk eğitim sistemi bilimsel toplantıları (18-20 Kasım 1981), TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1983, s.3-18.

¹³⁸ Mustafa ERGÜN; "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.VI, Ankara, 1990, Sayı 17, s.450.

Toplumun değer yargıları ile bilgi ve beceri birikiminin yeni kuşaklara aktarılması olarak da tanımlanan¹³⁹ eğitimin önemli işlevlerinden biri de sanayileşme ve teknolojik gelişmeleri takip ederek, yeni yetişen nesle öğretilmesini sağlamaktır. Ülkenin sanayi ve teknolojik gelişmede geri kalmasındaki faktörlerden biri de, batıda bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin zamanında alınamamış olmasıdır. Bu konudaki eksikliğin giderilebilmesi ve gelişmelerin öğrenilerek Türkiye'ye transferini sağlamak amacıyla yurtdışına öğrenci gönderilmiştir. Bu kapsamda, mecliste Maarif Vekâletinin bütçesinin görüşüldüğü sırada, bir soru üzerine Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey tarafından, Mart 1925 itibariyle çeşitli Avrupa ülkelerinde toplam 53 öğrencinin (Tıp, mimarlık, resim, makine, sanayi, hukuk ve siyaset bilimi, kimya sanayi ve mühendislik dallarında) devlet tarafından okutulduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰

Belirli bir dönemin başarı ya da başarısızlığı, kıyaslama yapılarak değerlendirilebilir, bu fikirden hareketle; Maarif Vekâletinin kuruluşunda toplanan istatistiklere göre Ankara hükûmetine bağlı 38 vilayet ve sancak'ta 2.345 ilkokul vardır. Bunlardan 581'i kapalıdır. İlkokulların öğretmen sayısı ise 3061'dir. Bu öğretmenlerden ise ancak 875'i öğretmen okulu mezunudur. Ortaöğretimde 28 sultani, 50-60 kadar idadi ve 18 kadar öğretmen okulu vardır.¹⁴¹ III. İnönü Hükûmeti döneminde ise okul, öğretmen ve öğrenci istatistikleri aşağıdaki tabloda olduğu gibidir. Rakamlardan da anlaşılacağı üzere küçümsenemeyecek bir gelişme söz konusudur. Elbette ki bu rakamlar, sadece III. İnönü Hükûmeti döneminin neticesi değildir. Ancak Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte eğitim alanında atılan büyük adımların, devam eden hükûmetler tarafından da aynı hassasiyet ve bilinçle takip edildiğini göstermektedir.

¹³⁹ İlhan BAŞGÖZ – Howard E.Wilson, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Dost Yayınları, Ankara, 1968, s.65.

¹⁴⁰ *TBMM Zabıt Cerideleri*, II.Dönem, c.XV S.200-201

¹⁴¹ BAŞGÖZ, *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, s.60.

Yıllar	İlkokul			Ortaokul			Lise			Yüksek Öğretim		
	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci
1925 1926	5.975	14.309	406.788	68	760	11.622	21	671	2.748	11	420	3.930
1926 1927	5.995	14.231	435.563	135	1.392	15.644	52	857	3.159	17	357	3.551

Kaynak; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923 – 1998, Ankara 1999

III. İnönü Hükümeti döneminde Eğitim alanında yapılan hukuki düzenlemeler şunlardır;

III. İnönü Hükümeti döneminde Maarif Vekaletinin daha etkin bir şekilde görev yapması maksadıyla teşkilatında da düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda 789 sayılı kanun ile mevcut teşkilata Dil Heyeti, Talim ve Terbiye Heyeti yeniden ilave edilmiştir. Bunlara 1926 bütçe kanunu ile İnşaat ve Mektep Mimarisi Dairesi, Mektep Müzesi Dairesi ve Sağlık Dairesi eklenmiştir. Yine bu kanunla taşra teşkilatı yeniden düzenlenmiş ve ülke 13 bölgeye ayrılarak "Maarif Eminlikleri" kurulmuş ve buralarda "Maarif Emni" görevlendirilmiştir.¹⁴²

Ülke genelinde orta öğrenimi yaygın hale getirmek ve yardım muhtaç çocukların orta öğreniminden gerekli şekilde yararlanmalarını sağlamak

¹⁴² Mustafa ESKİ, *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati*, s.122-123. (Maarif Vekaleri 02 Mayıs 1920 tarih ve 3 numaralı kanun ile kurulmuş ve merkez teşkilatında; program heyeti, İlköğretim Dairesi, Ortaöğretim Dairesi, Türk Asar-ı Atıkası Dairesi, Sicil ve İstatistik Dairesi yer almıştır. Bunlardan program heyeti daha sonra Telif ve Tercüme Dairesi olarak yeniden düzenlenmiş, Yükseköğretim ile Teftiş Heyeti ve Sicil Dairesinden ayrı olarak İstatistik Dairesi ihdas edilmiştir.)

amacıyla Lise ve Orta Mektepler Talebelerinden Nehari Ücreti Alınmaması Hakkında kanun çıkarılmıştır.¹⁴³

24 Nisan 1926 tarihinde Mektep kitaplarının Maarif Vekâletince Tab'ı hakkında 823 sayılı kanun çıkarılmıştır.¹⁴⁴

İlkokul öğretmeni açığını kapatmak amacıyla orta dereceli okulları bitirenler veya ara sınıflardan ayrılanlardan öğretmen okullarındaki bazı derslerin sınavını başaranların öğretmenlik mesleğine alınması amacıyla "İlk Mektep Muallim Muavinleri Kanunu" çıkarılmıştır.¹⁴⁵

Maarif Vekâleti yayınları ve ders kitaplarının basımı için Basımevleri Döner Sermaye Müdürlüğü kurulmuştur.¹⁴⁶

Müstehcen ve hayâsız neşriyatların denetimi amacıyla küçükleri muzır neşriyattan koruma kanunu kabul edilmiştir.¹⁴⁷

1927 yılında 1052 sayılı kanun ile meslek mektepleri Maarif Vekâletine bağlanarak bu okulların da milli eğitim sistemine dâhil edilmesi sağlanmıştır.¹⁴⁸

Örgün eğitim alamayanların eğitime girmelerini temin etmek maksadıyla yaygın eğitim teşkilatı kurulmuş bu kapsamda; 1926'da halk terbiyesi şubesi, 1927'de halk dershaneleri oluşturulmuştur. Buralarda temel yurttaşlık bilgilerinin yanı sıra, milli bilincin güçlenmesini sağlayacak temalar işlenmiştir.¹⁴⁹

Dönem içerisinde dikkat çeken diğer bir uygulama da 1926'da kabul edilen ilk mektep müfredat programıdır. 1925-1926 öğretim yılında seçieln

¹⁴³ Hüseyin AĞCA; "Milli Mücadele Döneminde Liderlik ve Mustafa Necati", **Mustafa Necati Sempozyumu**, Ankara 1991, s.236.

¹⁴⁴ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.24, s.186.

¹⁴⁵ **TBMM Zabıt Cerideleri**, II.Dönem, c.25, s.315-316, 345-347.

¹⁴⁶ AĞCA, **Mustafa Necati Sempozyumu**, s.236.

¹⁴⁷ ESKİ, **Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati**, s.125.

¹⁴⁸ ESKİ, **Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati**, s.147.

¹⁴⁹ ESKİ, **Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati**, s.155.

birkaç ilkokulda denenip kimi değişiklikler yapıldıktan sonra 1927’de tüm ilkokullarda uygulanmaya başlanan programı, öğretim ilkelerinde önemli değişiklikler getirmiştir. Programa göre ilkokulun başlıca amacı, *“Genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle eyi vatandaşlar yetiştirmektedir.”* Program bu amacını gerçekleştirmek için, birinci devrede bütün derslerin hayat ve cemiyet mihveri etrafında ve toplu olarak ve imksan derecesinde hayat ve muhit ile münasebetdar bir tarzda öğretimine önem vermiştir. Programı, eski programdaki Malumatı Vataniye dersinin adını Yurt Bilgisi olarak değiştirmiş ve haftada ikişer saat olmak üzere 4 ve 5. sınıflarda okutulan bu dersin programına “esas teşkil eden prensip olarak”, Türkiye’nin demokratik bir devlet olduğu şöyle vurgulanmıştır; *“Mülkiyet ve aile esasına müstenit demokratik bir devlet olan Türkiye’nin ancak bu noktai nazardan mütalaası genç talebede devlet, yurt, millet ve milliyet hakkında esaslı bir bilgi husule getirebilecektir”*¹⁵⁰

Günümüz Kültür Bakanlığı sorumluluğundaki faaliyetleri yürüten Maarif Vekâletine bağlı “Hars Dairesi” Maarif Vekili Mustafa Necati’nin üzerinde önemle durduğu birimlerden bir diğeri olmuştur. Maarif Vekili yaptığı ilk basın toplantısında bu dairenin derin bir vukufa ihtiyaç gösterdiğini ancak söz konusu hizmetleri yapacak durumda olmadığını, Maarif Vekilliğinin görevinin sadece okul açmak olmadığını, halkı aydınlatmak için kütüphane kurmak ve konferanslar vermek gerektiğini, Hars Dairesinin; müzeler, kütüphaneler ve Sanayi-i Nefiseler olarak üç şubeye ayrılacağını belirtmiştir.¹⁵¹

Dini eğitim yapan okullar konusunda; 1924 yılında Tevhidi Tedrisat kanunu çıkınca bazı medreseler ilkokula dayalı 4 yıllık imam hatip okullarına

¹⁵⁰ Mesut GÜLMEZ; “Cumhuriyet ve İnsan Hakları Eğitimi 1923 – 1948”, **Bilanço 1923-1998**, c.II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.143.

¹⁵¹ ESKİ, **Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati** s.127-128. (1926 yılında söz konusu daireler kurulmuştur.)

dönüştürülmüş, başlangıçta 29 olan bu okullar 1925 – 1926 öğretim yılında 7'ye, 1926 – 1927 yılında 2'ye düşürülmüştür.¹⁵²

1928 yılında ABD'de yayınlanan Mektep ve Cemiyet dergisindeki Türkiye'de maarifin geçirdiği inkılâbı açıklayan makalede; Türkiye'ye davet edilen Con Dui'nin altı haftalık çalışması neticesinde sunduğu rapora göre ilkokullarda derslerin ve kitapların yeniden yazıldığı, bunların 1925 – 1926 öğretim yılında birkaç okulda denendiği, müteakiben 1916 – 1927 öğretim yılında tüm okullara yaygınlaştırıldığı belirtilmiştir. Makalede devamla; Türkiye'den coğrafi olarak çok daha büyük olan Osmanlı İmparatorluğunda 1913 – 1914 öğretim yılında 2.632 ilkokul, 8.165 öğretmen, 254.990 öğrenci mevcut iken, 1927 – 1928 öğretim yılında 5.883 ilkokul, 11.766 öğretmen ve 333.455 öğrenci olduğu ifade edilmiştir. Makalede ayrıca; eğitim binası açısından da iki dönem arasında % 124'lük bir artış olduğu belirtilmiştir.¹⁵³

1926 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınladığı bir genelgede eğitimin, ulusal, laik, bilimsel ve demokratik olarak belirlendiği şu ifadelerde belirtilmiştir,¹⁵⁴

“Türkiye’de herkesin milli ve dünyevi, modern ve demokratik bir terbiye alması esastır. Eğitimin “milli” olmasından maksat, gençleri, yaşayan bütün kurumları, düşünce ve idealleriyle milli topluma uydurmaktır. Dünyevi kelimesinden hedeflenen anlam, eğitimin “laik” olması, düşünceyi daraltan ve vicdan özgürlüğünü kıran her türlü dini etkiden uzak bulunmaktır. Modern deyimiyle, eğitimin, yöntemler ve teknikler bakımından en yeni bilimsel kurallara göre sürdürülmesi, demokratiklik ile de eğitim ve öğretimin bütün olanaklarından kadın erkek tüm ulus bireylerinin eşit derecede yararlanması, serveti, toplumdaki yeri ne olursa olsun her gencin yeteneği ve zekâsı

¹⁵² ESKİ, Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati, s.145. (Bu okullar 1931 yılında ise tamamen kapatılmıştır.

¹⁵³ Hâkimiyeti Milliye, 22 Aralık 1928, s.2

¹⁵⁴ Necdet SAKAOĞLU, Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.34-35.

derecesinde öğrenim görebilmesine hiçbir engelin konmaması düşünülmüştür.”

“İlköğretimin milli ve demokratik olması, kız erkek, zengin yoksul bütün millet çocuklarının aynı biçimde eğitim görmesi, bu ilkenin zorunlu bir sonucudur. Yine, ilköğretimin mesleki eğilimlerden, dini etkilerden uzak tutulması, ilköğretim programına yabancı dil konulmaması da bu ilkeye dayanır.”

Hükümetin politikalarına karşı muhalefet ve halkın yaklaşımı incelendiğinde, devlet yönetimi üzerinde toplumun siyasi bir baskı unsuru olarak varlığını ortaya koymasında önemli bir faktör olan halkın siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirme oranı, iktidarın hareket alanını belirleyici bir unsurdur. Bu çerçevede Türk toplumunun siyasi bilinç düzeyi sanayi devrimini gerçekleştirmiş batılı devletlerdeki toplumlarla kıyaslandığında geri kaldığı ortaya çıkmaktadır.

Türk toplumunun örgütlenmesi konusundaki tarihsel süreç incelendiğinde tabandan tavana doğru bir gelişme izlemediği görülecektir. Gelişme aşamalarına bakıldığında, batıdaki örnekler incelenerek öncelikle hukuk sisteminde düzenlemeler yapılmış ve müteakiben bu haklar halka anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Osmanlının son döneminde yasal düzenlemelerle hayata geçirilmeye çalışılmış ve 1909’da Cemiyetler Kanunu (Fransa’nın 01 Temmuz 1901 tarihli kanunu tercüme edilerek) çıkarılmıştır. 12 Ekim 1919’da cemiyetler kanununa müzeyyel kararname ile Dâhiliye nezaretinin, kurulmuş ve kurulacak bütün derneklerin tüzüklerinde bulunan amme hukuku ve devletin siyasetine aykırı maddeleri değiştirebileceği kabul edilmiştir.

1919’da değiştirilen cemiyetler kanunu, 02 Ocak 1923 tarih ve 387 sayılı kanunla, hükümete cemiyetlerin her çeşit idari muamelelerini ve hesaplarını teftiş ve tetkik edileceğini amir bir fıkra eklenmek suretiyle

yeniden değiştirilmiştir. 1924 anayasası dernek kurma hürriyetini serbest bırakmıştır.¹⁵⁵

1926'da kabul edilen Medeni Kanun'da, cemiyetleri düzenleyen hükümler yer almıştır. Ancak Takrir-i Sükûn Kanununun hükümete verdiği yetki, siyasi örgütlenmeler konusunda, medeni kanunun sağladığı hürriyetlerin yaşama geçirilmesinde engel teşkil etmiştir. Fakat burada hükümetin, yetkisini keyfi uygulamalarla suistimal etmediği ve Takrir-i Sükûn Kanununu milli birliği tehdit edebilecek, inkılâpları benimseyemeyen oluşumlara karşı kullandığı unutulmamalıdır.

Doğuda Kürt isyanlarının başlamasıyla birlikte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası efkâr ve itikadat-ı diniyeye hürmetkârdır." Maddesi bir irtica hareketi olan Şeyh Said isyanını körükleyen bir sebep gibi yorumlanıyordu.¹⁵⁶

04 Haziran 1925 tarihinde Heyet-i Vekile'nin aldığı kararla TCF'nin Ankara'daki şubeleri 05 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.¹⁵⁷

Hükümet tarafından çıkarılan Karamamenin nihayetinde din ile siyasetin ayrı olduğu ve bu yüzden vakıa olan tahrikât akabinde TCF'nin kapatılması kararı alınmıştır.

¹⁵⁵ Turan YAZGAN; "Türkiye'de Sendikal Hareketler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ekim 1982, s.5-104.

¹⁵⁶ Şevket Süreyya AYDEMİR, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, 11.basım İstanbul 2001, s.205.

¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 07 Haziran 1925, s.1. (Hükümetin çıkardığı karamame şu şekildedir; "Müstenid tahrikatın Ankara İstiklal Mahkemesinde ceyeran eden takibat ve muhakematı esnasında fırkanın İstanbul civarında vezaif-i resmiesini deruhde eden bazı eşhasın fırkanın programında mevcut efkârı tahrikat irtica riakaraneye vesile ittihaz ettikleri (kabul ettikleri) sabit olmuş ve fırkanın vaziyet-, hazırası hakkında hükümetin nazarı dikkatini çeken celbe karar verildiğini natık mahkeme kararı maddei umumiyetten hükümete tebliğ edilmiştir. Diyarbakır İstiklal mahkemesinde aynı sebepten dolayı dairei kazası dahilindeki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubasının (Şubelerinin) sed edildiği tebliğ edilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında esas olan maddenin dini siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tayini gibi maddei umumiilere taalluk eden bir zemin-i mütalaya girmeye lüzum görülmez. Ancak programındaki maksat ne olursa olsun hükümet bunun fırkaya mensub bazı efrad tarafından tesvil (aldatma) ve irticai vasıta olarak kullanıldığını isbat eden mahkeme kararları açıktır. Gerek telkin eden, gerek telkine maruz kalan vatandaşları tahrik ve akabinde muhafaza velhasıl zarar emri tahdit için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetten menî hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vezaif-i sarihası meyanına girmiştir. Binaenaleyh işbu karamamenin tebliğinden itibaren ve Takrir-i Sükûn kanununa tevfikan bilcümle şube ve merkezi sed olunacaktır.")

Partinin kapatılmasına ilişkin Cumhuriyet gazetesindeki başyazıda; *“Bu hareket İnkılâp mahsulü bir Cumhuriyet hükümeti için en basit bir vazife olduğu kadar, umum içinde bir demokrasi dersidir. Hürriyetin hududunu anlamak ya da anlamamak; işte demokrasi budur! Herhangi bir memlekette hürriyet, cemiyeti sarsacak bir mahiyette suistimal edilirse orada demokrasinin manası yeteri derecede anlaşılmamış demektir. Öyle bir cemiyette vaziyeti kurtaracak yalnız iki kuvvet kalmış olur; eğer varsa işinin ehli bir hükümet, eğer yoksa büyük bir ihtilacdan (çarpıntı) sonra akli başına gelen cemiyetin kendisi ki, o da akabinde yine hükümet şeklinde iktidarı eline alacaktır. Cemiyetin başında işinin ehli bir hükümet olması münasebeti ile bu kargaşalığın önüne geçti. Tekrar Sükûneti sağladı. Bütün bu hadiseler cereyan ederken bile mukaddesata hürmetkâr olmak bahanesi ile çok sakat bir işe girişmiş olan sahte bir fırka da kenarda bekleyip duruyordu. İşte hükümet cemiyet için hemen bu zararlı fırkayı kapattı.”*¹⁵⁸ İfadeleri ile hükümetin kararı desteklenmiştir.

TCF denemesi neticesinde, kendi haline bırakılarak gelişmesine müsaade edilecek bir muhalefetin, ülkenin gerçekleştireceği inkılâplar önünde engel teşkil edeceği, ülkenin muasır medeniyetler seviyesine ulaşma hedefine set olacağı görülmüştür. Ortaya çıkan bu sonuçlar nedeniyle, Takriri Sükun Kanununun iktidara verdiği yetki de kullanılarak iktidar tarafından yeni bir muhalefetin oluşmasına müsaade edilmemiştir.

Özellikle Doğu illerinde, dış güçlerin de kışkırtmalarının etkisiyle, temelde eşkıya faaliyetleri tarzında hükümet güçlerine karşı ayaklanmalar başlamıştır.

ATASE tarafından hazırlanan “T.C.’nde Ayaklanmalar”¹⁵⁹ adlı eserde ayaklanmaların sebepleri iç ve dış sebepler olmak üzere iki temel kategoride toplanmıştır. Dış sebepler konusunda; başta İngiltere’nin Lozan’da çözüme

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 06 Haziran 1925, s.1.

¹⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar, ATASE Yayınları, s.77 – 277.

kavuşturulamayan Musul meselesi ile bağlantılı olarak dünyaya, Türkiye'nin siyasi birliğinin sağlanamadığı görüntüsü verdirerek milli sınırları içindeki Kürtlerle sorunlar yaşadığı ve bu nedenle çoğunluğu Kürtlerden oluşan bir coğrafyanın bu sorunlu ülkeye verilemeyeceği tezi üzerinde durulmaktadır. İngiltere'nin bu tezini güçlendirmek maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin doğu vilayetlerindeki muhalif Kürt unsurları gizli faaliyetlerle kışkırttığı ifade edilmiştir. Ayrıca Irak, İran ve Suriye bölgesindeki Kürt bölgelerinde başlayan Kürt milliyetçiliği akımlarının Doğu vilayetlerinde bir kısım aşiret reisleri arasında destek bulması sebepler arasında yer almaktadır.

İç sebepler konusunda; geleneksel feodal yapının da etkisiyle halkın, liderliğini yapan aşiret reislerine, ağalara, beylere ve şeyhlere körü körüne bağlı olduğu ve bu liderlerden bir kısmının geçmişte elde ettikleri bölgesel yönetim imtiyazlarını cumhuriyet ile birlikte kaybedecekleri endişesinden dolayı ayaklanmaya dâhil oldukları ve halkın dini duygularını da istismar ederek hükümet aleyhine kışkırttığı değerlendirilmiştir.

Ayrıca; hükümet görevini yürüten memurların görevlerini layıkıyla yapmamaları, halka kötü davranmaları, memurlar içerisinde yerli ve doğulu olan bir kısım görevlinin Kürt milliyetçiliği ideolojisi ile hareket ederek vazife yapmaları, rüşvet ve iltimasın had safhada olması, halkın devlete olan güvenini zedelemekte ve hükümet aleyhine istismara açık bir vaziyete getirmektedir. Batıya sürülen veya dağlarda şakilik yapanların aile üyelerinin intikam duygusuyla halkı, devlete karşı kışkırtmaları da unutulmamalıdır.

Bu ayaklanmalardan önemliler şunlardır;

Şeyh Said Ayaklanması (13 Şubat – 31 Mayıs 1925); Ayaklanma süratle yayılmış, 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Said'in yakalanması ile kontrol altına alınmış ve temizlik harekâtına girilmiştir. Yapılan mahkemeler ve tetkiklerden tekke ve zaviyelerin birer kötülük ve fesat ocağı oldukları ve bu tekkeler ve zaviyelerde şeyhlerin dinin kabul edemeyeceği fiiller işledikleri anlaşılmış bunun neticesinde de Şark İstiklal Mahkemesi, yargı bölgesi

içindeki bütün tekkelerle zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir. Şeyh Said 28 Haziran 1925 gecesi idam edilmiştir.

Diyarbakır İstiklal mahkemesi son duruşmasını 27 Haziran 1925'te yapmıştır. 25 Mayıs'ta başlayan ilk duruşmadan son güne kadar 29 idam kararı verilmiştir. Mahkemeler sonrası doğu bölgesinde alınan çeşitli tedbirler kapsamında bir kısım ağa ve beyler batı bölgelerine nakledilmişlerdir. Doğu bölgesine bazı göçmen yerleştirme teşebbüslerine girişilmiştir.¹⁶⁰

Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı (09 – 12 Ağustos 1925); Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra ayaklanma bölgesinde devam eden temizleme ve ıslahat hareketi kapsamında ayaklanmaya yardım yataklık edenlerin tespiti ve mahkemelere sevkî, halkın ellerindeki silahların toplanması maksadıyla İçişleri Bakanlığının talimatına uymayan Beşiri bölgesindeki Raman, Garzan ve Raçkotan aşiretlerinin hükümetin tedibat harekâtına direnmesi üzerine operasyonlar düzenlenmiştir.

Sason Ayaklanması; Şeyh Said ayaklanması ile birlikte harekete geçen özellikle Asi, Küsküt ve Herük bölgeleri tedip harekâtı sonrası boşaltılarak yasak bölge ilan edilmişlerdir.

Ağrı Harekâtı (16 Mayıs – 17 Haziran 1926); Mayıs 1926'da bir grup eşkiyanın Beyazıt bölgesindeki bir köyden hayvan çalması üzerine olaya müdahale eden güvenlik güçlerine karşı İran'ın Solcanlı ve Kızılbaş aşiretlerinden gelen asi kuvvetler, güvenlik güçlerinin geri çekilmesine neden olmuş, müteakiben yapılan büyük çaplı operasyon neticesinde eşkiyalar etkisiz hale getirilmiştir.

Koçuşağı Ayaklanması (07 Ekim – 30 Kasım 1926); Çevrelerindeki halka zulüm ve işkence eden, kasabaları tehdit eden, hükümetin idaresine karşı gelen, vergi vermeyen, askere gitmeyen Koçuşağı aşiretinin hükümet

¹⁶⁰ AYDEMİR, *Tek Adam*, s.215.

tarafından 19 Eylül 1926 tarihinde tedibine karar verilmiş, hareket sonrası asiler etkisiz hale getirilmiştir.

Mutki Ayaklanması (26 Mayıs – 25 Ağustos 1927); Sason'da yapılan tedibat sırasında buraya yardım eden Herson ve Silent eşkiyasının silahları toplanamamıştır. Bitlis Valiliğinin Mutki'deki 35 köyün nakli konusundaki emrine muhalefet eden halk ayaklanmış, güvenlik güçleri olaya müdahale ederek ayaklanmayı bastırmıştır.

İkinci Ağrı Harekâtı (13 – 20 Eylül 1927); Birinci Ağrı harekâtı sonrasında asilerin İran'a kaçmalarından dolayı istenilen sonuç alınamamış ve bir kısım asiler yerlerine geri dönmüş hükümet aleyhtarlığını sürdürmektedir. Bu duruma son vermek, asilerin tekrar İran'a kaçmalarına engel olmak üzere gerekli tedbirler alınarak harekât gerçekleştirilmiş ancak arzu edilen sonuca ulaşılamamış ve asiler tekrar İran'a kaçmıştır.

Hükümet döneminde meydana gelen ayaklanmalara ilişkin harita EK-B olarak sunulmuştur.

Hükümetin iç ve dış siyaseti üzerinde ayaklanmaların belirleyici bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. İç siyasette; Cumhuriyet yönetimine ve Cumhuriyetin getirdiği yeniliklere karşı yapılan bu hareketler karşısında, öncelikle otoritenin sağlanmasına gayret edilmiş, vatandaşların barış ve huzurunun temini maksadıyla tavizsiz bir tutum sergilenerek, askeri tedbirlerle ayaklanmalar bastırılmıştır. Ancak bu durum, halk ile devletin birbiriyle kaynaşması noktasında zafiyet yaratmış, karşılıklı güven ortamının yeterince gelişmemesine neden olmuştur. Karşılıklı güven bunalımı, 1980'li yıllarda ortaya çıkan PKK terör örgütü de dâhil olmak üzere zaman içinde ayrılıkçı iç ve dış güçler tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.

Dış siyasette; bölge ülkeleriyle dostluk ve güven ortamının geliştirilmesine gayret edilmiş, özellikle İran ve Irak ile sınır bölgelerinin emniyeti ve kontrolü üzerinde önemle durulmuştur.

Ayaklanmaların bastırılması maksadıyla yürütülen askeri harekâtların ülke ekonomisine getirdiği yük ve güçlü bir ordunun sürekli olarak mevcudiyetini koruması zarureti, zaten kısıtlı olan kaynakların, ülkenin sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne yeterince tahsis edilememesine neden olmuştur.

Türk siyasi yaşamında din faktörü, her zaman için önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu ve Rumeli’de yayılan tarikatların çoğunun kurucu ve ileri gelenleri Türk neslinden, Orta Asya’dan Horasan’dan gelenlerden oluşuyordu. İslamiyet’in yayılmasına, ordu ile beraber hizmet etmişler, ırk ayrılıklarını eriterek, din birliği içinde, insanları kaynaştıran müesseseler olmuştu. Devletin ve toplumun yapısına harç katmışlardı. Ancak zamanla bu işlevlerini kaybetmiş, topluma ve devlete bir şey vermeyen, bir şey vaat etmeyen müesseseler haline gelmişlerdir.

Kastamonu nutkunda Mustafa Kemal; *“Hakiki inkılâpçılar onlardır ki, ilerleme ve yenileşme inkılâbına sevk etmek istedikleri insanları ruh ve vicdanlarındaki gerçek arzu ve temayüle nüfuz etmesini bilirler. Türk milletinin son senelerde gösterdiği harikaların, yaptığı siyasi ve içtimai inkılâpların hakiki sahibi kendisidir.”* Konuşmasının devamında;

“Mevcut tarikatların gayesi; kendilerine tabi olan kimseleri, dünyada ve manevi hayatta mutluluğa ulaştırmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin nuru karşısında filan veya falan şeyhin uyarısıyla maddi veya manevi mutluluk arayacak kadar iptidai insanları, Türkiye medeni camiası içinde varlığını asla kabul etmiyorum.

Ey millet; biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru ve hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak, insan olmak için kâfidir. Tarikat reisleri, bu dediğim hakikati, bütün açıklığıyla anlayacak ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerin artık vasıl-ı rüşd olduklarını (olgunluğa, erginliğe ulaştıklarını) elbette anlayacaklardır.

Arkadaşlar! Huzurunuzda, milletin önünde konuşurken duyduğum ve gördüğüm şeyleri olduğu gibi söylemeyi, tarih ve vicdan karşısında vazife bilirim."

Diyarbakır'da işlerini bitiren, sonra Elazığ'a gelip orada muhalif İstanbul gazetelerini yargılayan Şark İstiklal Mahkemesi, şark isyanında, şeyhlerin, müritlerin, din ve tarikat ticareti ile geçinenlerin oynadıkları menfi rolleri nazara alarak, kendi bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılması lüzumuna karar vermiş, aynı zaruret Ankara İstiklal mahkemesince de hissedilmiştir. O da hükümete bu yolda müracaatta bulunmuş, bunun üzerine tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılmasına dair 13 Aralık 1925 tarih ve 677 sayılı kanun çıkarılmıştır.¹⁶¹

Ağustos 1925'te Şark İstiklal Mahkemesinde davası görülen önemli bir mahkeme de, *Tarikatı Selahiyeciler* davası¹⁶² olmuştur. Mahkemenin yaptığı açıklama 12 Ağustos 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır.

"İcabı tezekkür edilen aylardan beri ariz ve amik icra edilen tedkikat, tahkikat ve Muhakemat, memleketi yeni felaketlere sevk edecek hadisat irticai ihsarına çalışan bir heyeti fesadiyenin vücudunu ispata ve uzuvlardan bir kısım mühimini ele geçirmeye hadim olmuştur. Mahkememizce elde edilen vesaika ve bugüne kadar maznunen gözaltına alınan eşhasda bir kısmının tefilen ve bir kısmının tamamen itirafatkarına mesneden hamil eden kanata göre mezkûr heyeti fesadiyenin hedef ve mahiyeti ile umumi vaziyeti aşağıda sunulmuştur.

¹⁶¹ **Düstur**, Tertip 3, s.143.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1925, s.1. (*Tarikatı Selahiyeciler hakkında İstiklal Mahkemesi reisi Ali Bey şu açıklamayı yapmıştır; "heyet-i fesadiye davası namıyla devam edegelmekte olan davanın son safhasında bulunuyoruz. Bu dava 340 senesinin sonlarında diyastol ilacı satmak bahanesiyle Anadolu'ya geçmiş ve Şeyh Sait isyanının zuhuru sıralarında şüpheli bir surette Anadolu'da kent ve kazada başlamış olan Osman Davar isminde orduca mahkeme kararı ile uzaklaştırılmış bir yüzbaşı ile maliye memurlarından Nuri isminde bir serserinin, keza Fransız mümessili vasıtasıyla Antalya kenar resum memurluğuna tayin edilen ordu müfettişi Nihat isminde bir yüzbaşının nazarı dikkatini celb eden vaziyetleri ve arandıklarında üzerlerinde çıkan ve katiyetle bir komite hesabına icra faaliyet ettiklerine delalet eden mektuplarla başlamıştır."*)

Şöyle ki; Milli Mücadelenin devam ettiği sırada Vahidettin ve erkânı hıyaneti milletin hissiyat ve vatanperver atasının tamamen aleyhlerinde olduğunu idrak ederek hissiyatı diniyyeden istifade edebilmek ve dini bir kere daha meşumiye siyasetlerine alet etmek kastıyla Tarikatı Selahiyye namı altında bir cemiyeti hakkıye tesis ve teşkil eylemişlerdir. Müesseselerinin ekseriyet azalarını şeyh ve müthim vatana avdetleri kanuni mahsusla memnu kimselerden teşkil eden tarikatı mezkûra zahirde âlim bir siyaseti İslamiyye takip eder gibi görünse de, isimleri malum ve meşhur olan bazı ecnebi istihbarat ve propagandalarının teşkilata dâhil eylemiş olmaları tarikatın beynel İslam hayra matuf bir teşkilat olabilmesi ihtimalini bertaraf etmektedir. Bu ihtimalin zevalinden sonra münebitnamelerde aynen ve tefsil münderric iadet ve şehadetin takbi ve saik mevcudenin delalet katiyesiyle tarikatı selahiyyenin ancak Türkiye'ye münhasır bir yanı ve siyasi bir faaliyet ihsar eylediği ve bu faaliyetin Anadolu'da müeesif milli mukavemeti kırarak memleketin kemalen ecnebi esareti altına girmesi pahasına olsa da Vahidettin'in taç ve tahtının muhafazası maksadını hedef ithaz ettiği Halil Of'un delaili mevcudeyi teyid tasdik eden ifadeleri ve beyanatı vasıl mertebe-i sübut olmuştur.

Daima bir cemiyeti hakkıye şeklini muhafaza eden Tarikatı Selahiyyenin yine meşum mütareke senelerinde Vahidettin'in sevk ve idaresi ile İngiltere devletinin himayesine talip bulunan (ağla vatan) fırkayı Siyasiyesi ile ortak hareket mertebesine kadar varan münasebet dailesi de ehemmiyetle şayanı nazar görülmüştür. Güya Anasırı İslamın tabii ve hayrına hadım olmak medasında bulunan bir tarikatı hakkıyeye, gayrı Müslimlerin dahi merasimi mahsusa ile kabul ve ithal edilmiş olmaları medaye olan münafiğ islamiye gayesinin hedefi aslı olmadığını, ayrıca surt sarihada ispata kafi salık olunmuştur.

Rum milletinden ve Ortodoks mezhebinden olan Mesailidis Tesniyesinin kendi ikrar ve itirafı şuhud mütembidenin iadet ve şehadeti ile teyid eden keyfiyeti muhtelif ve iyanesi bu hususta pek kati ve zahir bir delil vardır.

Tarikatı selahiyyenin cinayeti adıye ve sui kastlar irtikabına dahi müstemid bir cemiyeti faile olduğu kendilerince Ankara ile hal temasta bulunduğu zan edilen ve (san remo) da Vahidettin nezdinde meyime bulunan tabib Reşad paşanın hükmi idamı münabesinde olup dosyada asılları mahfuz iki tehdidname ve paşanın vefatından evvel İstanbul'a gönderdiği hususi mektuplar incelenmesi ve mahallinde tedkikat icra eden Salih Fuad beyin ifadeleri ile tezahür etmektedir. Milli zaferi takip eden senede Sanremo da firari Vahidettin'i, riyaseti altındaki içtimai mukarratı neticesinde tarikatı selahiyyenin daha hararetli bir faaliyete geçtiği ve Cumhuriyetin tahribi ve teşkilatı esasîyenin imhası suretiyle hanedanın ve yüz ellilik listede tesbit edilmiş kimsenin memlekete girebilmesi ve mukaderatı millete yeniden vaziyet edebilmelerini temine hazır mesai olunduğunu tezahür etmiştir.

Bu maksadın temini için memaliki ecnebiyede Sanremo'dan başlıca Köstence, Selanik, İskenderiye, Halep ve son olarak Bağdat'da merkezler tesis olduğu memleketimiz dâhilinde ise esasen daha evvelden çalışmaya başlayan İstanbul'dan başka İzmir ve Antalya havalisiyle şark vilayetlerinin faaliyet mıntıkaları olmak üzere tevcih edildiği anlaşılmıştır.¹⁶³

Tarikatı Selahiyeciler davası neticesinde suçları sabit görülen 11 kişi idama mahkûm edilmişlerdir. Tarikatı Selahiyeciler hakkındaki yukarıda bahsi geçen mahkemenin açıklamasında da anlaşılabacağı üzere, Dini siyasi amaçlarına maske olarak kullanan dış destekli hainlerin Cumhuriyete ve iktidara karşı gizli ittifaklar kurdukları ve iktidarı ele geçirmek için ellerindeki tüm imkânları seferber ettikleri görülmektedir.

III. dönem İnönü hükûmeti döneminde çıkarılan kanun ve kararnamelerle dinin kamusal alandaki etkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda; tekke ve zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin kanundan evvel 02 Eylül 1925 tarihli bakanlar kurulunun valiliklere yayınladığı bir kararname ile, sarık, "ilmiye sınıfına" mahsus bir

¹⁶³ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1925, s.1.

kiyafet olarak belirtilmiş, bunların dışında halkın sarık giymesinin engellenmesi istenmiştir. Aynı kararnamede “ilmiye sınıfı” olarak da Diyanet İşleri Başkanlığında görev yapan Diyanet İşleri Başkanından, köy imamına kadar olan tüm dini personel olarak tanımlanmıştır.

e. Hükümet ve Basın

Basına ilişkin Cumhuriyet gazetesinde “Cumhuriyet Matbuatı” başlığı ile yayınlanan aşağıdaki değerlendirme 1925 itibariyle genel bir durum tespiti yapmakta ve dönemin şartları hakkında bize fikir vermektedir.

“Gazi paşanın son nutku matbuattan da bahsediyor. Bu nutuk gösterir ki inkılâbın büyük rehberi, Türk matbuatında bir inkılâp, bir istihale ve seri bir tekâmül vukua gelmesine taraftardır. Bu fikrini anlatmak için diyor ki; “Cumhuriyet devrinin kendi zihniyet ve ahlakı ile mütehalli matbuatını yine ancak Cumhuriyetin kendisi yetiştirir.” Gazi paşanın nutuklarındaki ışıkları tahlil suretinde Türk matbuatının dünü bugünü ve yarınına bir göz atmak mümkündür. Türkler arasında matbuat hayatı çok yeni başlamıştır. Avrupa’da yaşayan milletler arasında milli bir matbuat sahibi olmak için en geride kalmış millet Türk milletidir.

Türk matbuatının hakiki inkişaf devri ancak 1908’den sonra başlamıştır. 1908 memlekette yüksek matbuat bereketi getirdi her gün biri çıkıp, diğeri batan gazeteler, mecmualar, risaleler arasında maalesef ve fakat pek tabii olarak millet için hayırlı bir istikamette inkişaf edemedi. Avrupa’da muhtelif sınıfların zümrelerin fikirlerini neşr ve hayati menfaatlerini müdafaa eden binaenaleyh muhtelif gazetelere mukabil bizde ekseriyetle gazete sahibi ve muharrirlerinin muhtelif ferdi hislerinden ve ferdi menfaatlerinden ilham alan, birtakım şahsi mücadeleleri altında aletleri vücuda geldi.

Bunun için bu gazetelerde daima yaşayamadılar, ya kendi kendileri söndüler veyahut çok ileri gittikleri şahsi infialat yolunda memleket için muzır bir cidal unsuru olmak suretiyle nihayet kendi başlarını kendileri yemiş oldular.

Bu gazeteler arasında bir dereceye kadar milletin ihtiyaçlarını sezebilmiş ve yahut hiçbir şeye karışmamış olanlardır ki rağbet bulmuş ve devam etmişlerdir. Fakat bu güne kadar hiçbir gazete kendisini milli kitlenin ihtiyaçlarına uydurmaya muvafık olamamış –bunu açıkça itiraf etmek vazifemizdir- ve buda sırf 908'den beri matbuata hâkim olan ferdi düşünce ve ferdi duygu ananelerinden ileri gelmiştir.

*Matbuatımızın umumi ve müşterek kusuru ekseriyetle onu yazan muharrirlerin her gün değişebilen şahsi fikirlerine ve hislerine tercüman olmaktan ibarettir.*¹⁶⁴

Yukarıdaki tespitlerde de belirtildiği gibi Cumhuriyete inanmayan ve geçmişe özlem duyan veya geçmişteki şahsi menfaatlerini kaybetme korkusu içerisinde olan bir kısım yazarlar iktidarın uygulamalarından rahatsızlık duymaktadır. Hükümetin izlediği siyaseti yoğun bir şekilde tenkit eden İstanbul basını adeta muhalefetin sözcülüğünü üstlenmiş ve 1925'in ilk aylarında İstanbul'daki muhalefetin basın ayağında yer alan Vatan gazetesi şu satırlarla iktidarı eleştiriyordu; *"Tenkit meyli gösteren müstakil fikirli vatandaşları zaman zaman bertaraf etmeye çalışan inhisarcı bir siyasi sistem, inkişaf ve terakki için kahredici bir cehennem makamındadır. Bu meş'um gidişin bir noktada durdurulması yeni bir çığır açılması lazımdır."*¹⁶⁵

İstanbul'da çıkan Son telgraf gazetesine göre de Terakkiperver Fırka *"İstirabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuğu"* iktidar aleyhindeki bu yayınlar ülkenin huzuru açısından tehdit olarak değerlendirilmektedir.

İstanbul basınının İnönü hükümetinin demokratik olmayan usullerle şiddete başvuracağı yönündeki haberlerine karşılık Ankara basını bunun yersiz evhamlar olduğunu ifade etmekteydi.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 07 Eylül 1925, s.1.

¹⁶⁵ AYDEMİR, Tek Adam, s.199.

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 05 Mart 1925, s.1.

Muhallif basının gün geçtikçe desteğinin artması ve huzuru tehdit edecek seviyeye ulaşması karşısında hükümet katı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Nitekim 06 Mart 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Tevhidi Efkar, Son Telgraf, İstiklal ve Sayha gazeteleri ile Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat adlı mecmuların kapatılmasına karar verilmiştir. Erzurum Mebusu Rüştü Paşa tarafından *“kapatılan gazete ve dergilerin hangi gerekçe ile kapatıldıkları? Hükümet tarafından sırf kendi görüşlerine karşı olduğu için mi kapatıldığı”* yönündeki soruya, Dâhiliye Vekili Cemil Bey tarafından 11 Mart 1925 tarihindeki meclis oturumunda cevap verilmiştir.¹⁶⁷

“Hükümete karşı muhalif bir vaziyet aldıklarından değildir. Bu tatil edilen gazetelerden başka hükümete hücum eden, hükümeti tenkit eden birçok gazeteler bugün intişar etmektedir. Bu gazetelerin tatili neşriyatı, hükümeti tenkit ettiklerinden değildir. Takriri Sükûn kanununun birinci maddesi ahkâmına tamamiyle mugayir, memleketteki sükûn ve intizamı, nizami içtimaiyi ihlal edecek vaziyette neşriyatı kendilerine şiar ittihaz ettikleri için bu mecmualar seddedilmişlerdir.”

İnkılâplarla, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği değişim, toplumun tüm kesimlerince hemen kabul görmemekte, yüzyılların alışkanlıkları nedeniyle toplumun bazı kesimlerince (özellikle menfaatlerini kaybetme endişesi taşıyan gruplar) yaşanan sıkıntılar da istismar edilerek direnç gösterilmektedir. III. İnönü Hükümeti Ülkede huzurun sağlanmasına engel ve muhalefetin en önemli ayağını oluşturan İstanbul basınıni bu kapsamda değerlendirmektedir.

07 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki haberde; Trabzon'da münteşir (neşredilen) “İstikbal”, Adana'da münteşir “Seyha” gazeteleri ile İstanbul'da neşredilen “Tevhid-i Efkar, Son Telgraf, İstiklal” adlı beş gazete ile “Sebilürreşad, Aydınlık, Orak-Çekiç” adlı üç derginin heyeti vekile kararıyla ve

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.349-350.

Takrir-i Sükûn kanununun birinci maddesi hükmüne göre kapatma kararının 05 Mart 1925 tarihli toplantısında alındığı belirtilmiştir.¹⁶⁸

Kapatılan TCF'nin Haziran 1925'te binalarının aranmasını tenkit eden Tanin gazetesi de iktidarın kararıyla kapatılmış, başyazarı Hüseyin Cahit (YALÇIN) ve arkadaşları Ankara İstiklal Mahkemesine sevk edilmişlerdir.¹⁶⁹

Hükümetin, basının kontrol altına alınması yönündeki çalışmalarında maksadının; icraatlarındaki herhangi bir olumsuzluğu gizlemeye gayreti ile değil, aksine yeterli eğitim seviyesine erişmemiş olan ve her türlü suistimale açık halkın, yanlış yönlendirilmesini önlemek niyetiyle olduğu değerlendirilmektedir.

Konuyu farklı şekilde yorumlayanlar da olmuştur. Ali Fuat Cebesoy hatıralarında o dönemde basının durumunu şu şekilde değerlendirmektedir; *"Takrir-i Sükun ve İstiklal mahkemeleri devri başladıktan sonra İstanbul'da 14 Yevmi gazetesinin adedi altıya inmiş, bunların günlük baskısı 49 bine düşmüştür. Bu baskının hiçbir devirde bu derece azalmış olduğu görülmemiştir. Matbuattan tenkid ve murakabe hakkının geriye alınması yüzünden halkın eskisi kadar gazete almadığı ve gazetelere ehemmiyet vermediği dikkat nazarımı çekmişti. Bu bir nevi protestoydu."*¹⁷⁰

08 Haziran 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde; Şeyh Said'in mahkemede, Sebilürreşad ve Tevhid-i Efkâr gazetesi ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı beğendiğini belirtmiş ve ifadesinde devamla; *beni isyana sevk eden üç amil vardır. Bunlardan; birincisi Ahkâmı diniyyenin âdemi inkazı (bozulması), ikincisi, matbaanın tesiri, üçüncüsü, Meclisi Milliyedeki muhalefet*¹⁷¹ şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet aleyhtarı bir zatın görüşleriyle örtüşen gazete ve partinin hükümet kararıyla kapatılması kararının haklılığını teyit etmektedir.

¹⁶⁸ Cumhuriyet, 07 Mart 1925, s.1.

¹⁶⁹ AYDEMİR, Tek Adam, s.213.

¹⁷⁰ Esat ÖZ, Tek Parti Yönetimi ve Siyasi Katılım, s.72.

¹⁷¹ Cumhuriyet, 08 Haziran 1925, s.1.

Yukarıdakilerin dışında, yurdun çeşitli bölgelerindeki mahalli basından huzurun muhafazası açısından sakıncalı görülen muhalif kişiler İstiklal mahkemelerinde yargılanmış bir kısmı tutuklanmıştır.¹⁷²

f. Hükümetin Ekonomi, Tarım, Ulaşım, Enerji ve Sağlık Politikaları

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlığıyla aynı paralelde görülüyordu. Mustafa Kemal siyasi bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık olmaksızın hiçbir anlam taşımadığını müteaddit defalar ifade etmiş, İzmir İktisat Kongresinde; "Bir ulusun doğrudan doğruya hayatı ile ilgili olan, o ulusun iktisadıdır. Tarihin ve deneylerin yoğunlaştırdığı bu gerçek bizim ulusal hayatımızda ve ulusal tarihimizde tamamen belirlemiştir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse yükseliş, çöküş nedenlerinin iktisat sorunlarından başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Tarihimizi dolduran zaferlerin yahut bozgunların tümü iktisat durumumuzla bağlantılı ve ilişkilidir. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için iktisadımıza birinci derecede ve çok önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen bir iktisat döneminden başka bir şey değildir."¹⁷³ Şeklindeki ifadesiyle ekonomik gelişmenin önemini belirtmiş, aynı gerçeği İsmet Bey (İnönü) Lozan Konferansı'nda açıkça belirtmiştir. "Ülkem için ekonomik köleliği asla kabul edemem"¹⁷⁴ dışa bağımlılığı siyasi alanda reddettiği gibi ekonomik konularda da buna karşı kesin tavır alan Türkiye, kendi kendine yeterli olmayı ana amaç olarak benimsemiştir.

Cumhuriyet yöneticileri, Lozan'da devletlere kabul ettirdiğimiz bağımsızlık ve bütünlük haklarını yarın mali ve iktisadi darlıklar karşısında para bulmak için birer birer feda edeceğimizi söyleyen diplomatların sözlerini

¹⁷² *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925, s.1. (...Şark İstiklal mahkemesinde gazetecilerin mahkemesine başlandı. Med-i mumumi iddianamesinde maznun sandalyesine oturması icab eden başka gazeteciler daha olduğunu söylemiş ve Ahmet Embi, Ahmet Şükrü, Ahmet Meşnak, Hacı Nuri beylerle Adana'da yayınlanan "Hacı" gazetesinin ser muharriri Gündüz Nadir beyin tutuklanmasını talep etmiştir. Heyet hâkimi bu talebi kabul etmiş ve İstanbul vilayetine emir vermiştir. Tevkifat dün akşamüzeri icra edilmiştir.)

¹⁷³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.II, Ankara 1959, s.100.

¹⁷⁴ Selim DERİNGİL, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s.14.

düşmanlıktan ziyade bir imtihan kabul etmiş ve ekonomik kalkınma hamlelerine bu hassasiyetle yaklaşmışlardır.

Türkiye, Lozan'da her ne kadar siyasi alanda hedeflerine ulaşmış olsa da ekonomik alanda Osmanlı'dan kaynaklanan kısıtlayıcı hükümlerle karşı karşıya kalmış, bu durum kısa vadede ekonomiye ağır hükümler getirmiştir. Örneğin, 1923'ten 1929'a kadar gümrük vergilerini 1916 düzeyinde tutmak zorunda bırakılmış, yabancılara verilen imtiyazların büyük bir bölümü hemen yürürlükten kaldırılamamıştır.¹⁷⁵ Deniz taşımacılığıyla ilgili imtiyazlar 1923'ten itibaren üç yıl uzatılmış ve Türkiye kabotaj hakkını ancak 1926 yılında elde edebilmiştir.

Ekonomik kalkınmayı kısa vadede olumsuz yönde etkileyen önemli etkenlerden biri de Yunanistan'la gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sonucu 1.400.000 kadar Rum'un Türkiye'yi terk etmesi sonucu bu insanların ekonomiye kattıkları değerlerden (yetişmiş insan gücü ve güçlü finans kaynağı) yoksun kalınması olmuştur.

Yeni kurulan hükümetten şarktaki isyanın sona erdirilmesinin yanı sıra Türkiye'nin iktisadi hayatındaki sorunların aşılması konusunda da halkın büyük beklentisi vardır. Bu beklenti Cumhuriyet gazetesinin 05 Mart 1925 tarihli sayısında "Yeni Kabine" başlıklı başyazısında İsmet Paşa hükümetinin isyanı bastırmak konusundaki önemli görevinin yanı sıra iktisadi kalkınmaya yönelik başarılı adımlar atması da beklenmektedir.¹⁷⁶ Yazıda; *"Yalnız yeni hükümetin ifasına mecbur olduğu büyük işler bunlardan ibaret (isyanın bastırılması) değildir. Aynı zamanda memleketin umumi iktisadi vaziyetinin ıslahı nokta-i nazarından da ikinci (sehven yazıldığı değerlendirilmektedir.) İsmet Paşa hükümetinin yapacağı birçok işler vardır."*

¹⁷⁵ DERİNGİL, *Denge Oyunu*, s.16. ("Yabancılara verilen imtiyazlar 15 yılda devletleştirilebilmiş, en son demiryolu imtiyazı Fransızlardan 1947 yılında devralınabilmiştir.")

¹⁷⁶ Yunus NADİ; "Yeni Kabine", *Cumhuriyet*, 05 Mart 1925, s.1.

Hükümet tarafından ekonomik alanda takip edilen siyasetin hedefleri; “Türkiye’nin ekonomik anlamda kendine yeterliliğinin sağlanması ve milli bağımsızlığın ekonomide bağımsızlık temeline oturtulması ile Türk toplumunu teknolojik anlamda kaldırmak olarak özetlenebilir. Burada en belirgin özellik, hedeflerin “milli” olmasıdır.

Hükümetin iktidar anlayışında devlet sadece idari bir organ değil, halkın menfaatleri doğrultusunda iktisadi alanlarda belirleyici ve etkili bir organdır.

Hükümetin Milli ekonomi siyasetini;

- ✓ Ham madde üretiminin, sanayi girişimlerinin ve milli pazarın himayesi,
- ✓ Büyük sanayi yatırımlarının devlet yardımıyla tesisi,
- ✓ Halk ve özel sermaye tarafından gerçekleştirilemeyen yatırımların devletçe tesis edilmesi,
- ✓ Ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından desteklenmesi,

Gibi ana başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

III. İnönü Hükümetinin Ekonomi siyasetini de belirleyen en önemli faktör aslında Şubat – Mart 1923’te gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Kongrede izlenecek ekonomi politikasının temelleri atılmış ve dışa açık, yabancı sermayeye hoşgörülü davranılması öngörülmüştür. 1923’ten itibaren başlayan dönemin temel sloganı “liberalizm” olmuştur. Bu dönemi Baskın ORAN “Türk Dış Politikası” adlı eserinde ekonomi siyaseti anlamında Cumhuriyet Türkiye’sinin “en açık dönemi” olarak tanımlamıştır. Yabancı sermayeye hoşgörü ve dışa açık ekonomi ilkeleri Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkış için zaruri bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Ancak milli ekonominin geliştirilmesi, yerli sermayenin ve teknolojinin güçlendirilmesi noktasında tavizsiz bir tutum sergilenmeye gayret gösterilmiştir.

Ülkenin teknolojik ilerlemesinde öncü rolü üstlenebilecek, istikbale dönük çok önemi bir yatırım aracı olarak görülen ve aynı zamanda yabancı sermayenin ülkeye girişine imkân tanıyan Alman Junkers firmasıyla ortaklaşa uçak fabrikası kurulması projesi kapsamında 15 Ağustos 1925'te anlaşma imzalanmış, fabrika 05 Ekim 1926'da Kayseri'de açılmıştır. Ancak Junkers firmasının iflası üzerine fabrika satılmış ve projenin sürdürülmesine imkân kalmamıştır.

Yabancı sermaye kapsamında 1927 Temmuzunda Şişli Bomanti civarında (Nestle firması ile görüşmeler sonunda) inşasına başlanan fabrika 1928 Şubatında tamamlanmıştır. Fabrika'da çalışan işçilerin tamamı Türk olup, 200 bin lira sermaye ile kurulmuştur.¹⁷⁷

Kasım 1928'de Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti ile Ford şirketi arasında yatırım anlaşması imzalanmış, konu hakkındaki 1391 sayılı kanun 02 Şubat 1929 tarihinde mecliste onaylanmıştır.¹⁷⁸

III. İnönü hükümeti döneminde ekonomik hedeflere ulaşabilmek amacıyla izlenecek siyasetin yasal zeminini oluşturmak için meclisten çıkarılan önemli düzenlemeler şunlardır;

Ham madde üretiminin, sanayi girişimlerinin ve milli pazarın korunması amacıyla; II. İnönü hükümetince çıkarılan 09 Aralık 1924 tarih ve 688 numaralı kanunla, ödemeleri kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan ürünlerin (Elbise, kumaş, ayakkabı vb.) yerli fabrikalardan temin edilmesi mecburiyeti getirilmiş ve milli ekonominin temeli atılmıştır. Ayrıca 09 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen 688 sayılı "Yerli Kumaştan Elbise Giyilmesine Dair Kanun"¹⁷⁹ ile kamuda çalışanların elbise ve ayakkabılarının temini düzenlemiş, bu uygulama ile hem yerli üreticilerin korunması ve yeni istihdam imkânları ortaya çıkarması, hem de milli pazarın gelişmesine imkân sağlanmıştır.

¹⁷⁷ Sebahattin ÖZEL; "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.1, 2002, s.242.

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VII, s.4-5.

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XX, s.64-80.

16 Nisan 1925 tarihinde 623 sayılı Teşviki Sanayi Kanununun 12. maddesi üzerinde değişiklik yapan kanunun kabulü ile daha önce kanun kapsamı dışında tutulan küçük sanayi girişimcileri (evlerinde veya küçük işletmelerde halı dokuma, trikotaj vb. işlerle uğraşanlar) Teşviki Sanayi Kanunu kapsamı içine dâhil edilerek kanunun sağladığı imkânlardan istifade etmelerine imkân verilmiştir. Değişikliğe ilişkin kanunun gerekçesinde; ülkede büyük sanayinin mevcut olmadığı, küçük işletmelerin ise yaşadıkları ekonomik sıkıntılar nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya oldukları, bu tip işyerlerine, kanun sayesinde sağlanacak imkânlar ile mevcudiyetlerini devam ettirme şansı verilmesinin mümkün olacağı belirtilmiştir.¹⁸⁰

III. İnönü hükümeti tarafından 28 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan Teşviki Sanayi (1055 numaralı kanun) kanunu ile; mevcut ve gelecekte kurulacak sanayi ve maden ocaklarına, çalıştırdıkları personel sayısı ve sermaye miktarlarıyla orantılı olarak vergi avantajları sağlanmış, ülkede bulunmayan veya yeterli olmayan hammaddelerin ithalinde vergi muafiyetleri getirilmiştir.

Teşviki Sanayi kanunu ile özel sektörün 15 yıl himaye edilerek belirli bir güce kavuşturulması amaçlanmış, bazı önemli sanayi firmalarına fabrika toprağı vermek, vergi istisnaları sağlamak gibi teşvik tedbirleri getirilmiştir.¹⁸¹

Özelliklerine göre bazı sanayi çalışanlarına (623 numaralı 16 Nisan 1925 tarihli kanun, trikotajcılar için) bazılarının da (601 numaralı 05 Nisan 1925 ve 722 numaralı Şeker fabrikaları) hammadde ve mamullerinin devlet araçlarıyla üçte bir ücretle nakledilmelerine imkân sağlanmıştır.

Yerli üreticilerin korunması ve desteklenmesi amacıyla hammaddesi Türkiye'de bol miktarda bulunan ürünlere ait sanayide suni hammadde kullanılması yasaklanmıştır. (08 Haziran 1926 tarih ve 913 numaralı saf ipek konulu kanun)

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XVIII, s.78, 110-112.

¹⁸¹ Bilsay KURUÇ, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.III, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s.109.

Büyük Sanayi yatırımlarına devlet desteği sağlamak amacıyla; III. İnönü hükümeti tarafından, 05 Nisan 1925 tarihli şeker fabrikaları kurulması kanunu ile Karadeniz bölgesinde demir sanayi tesisi ve kömür madenleri işletilmesi hakkında 17 Mart 1926 tarih ve 786 sayılı kanun çıkarılmıştır.

Demir sanayi konusunda Cumhuriyet gazetesinde şu haber yer almıştır. *“Ticaret vekâletinde demir imalathaneleri genel müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdüriyet bayramdan sonra faaliyete geçecektir. Demir madenlerinin işletilmesi ve fabrikalar kurulması için büyük millet meclisi hükümete 15 milyon lira tahsis etmiştir. Ticaret vekâleti memleketimiz dâhilindeki demir madenlerinin yerlerini tetkik ederek, demir madeni bulunan yerleri dört bölgeye ayırmıştır. Birincisi; Karadeniz bölgesi, ikincisi; iç Anadolu Bölgesi, üçüncüsü; Akdeniz bölgesi; dördüncüsü İskenderun bölgesidir.”¹⁸²*

Türkiye’de petrol aranması ve işletilmesi işlerinin 24 Mart 1926 tarih ve 792 sayılı kanunla devlet tarafından idaresi kararının alınması,

Devletin iktisadi faaliyetlere fiilen iştirakini düzenleyen 19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı Sanayi ve Maadin Bankası kanunu ile devlet sermayesiyle oluşturulan “Sanayi ve Maadin Bankası”na devlete ait fabrikaları işletmek, bizzat veya iştirak suretiyle yeniden sanayi işletmesi kurmak veya ülkedeki sanayi işletmelerine kredi sağlanması görevleri verilmiştir.¹⁸³

Hükümet tarafından kredi kurumlarıyla, kredi işleri hakkında; 633 sayılı Sanayi Maadin Bankasına ilave olarak, 22 Mayıs 1926 tarih ve 884 sayılı kanunla Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş, banka vasıtasıyla memlekette inşaat kredileri işleri düzenlenmiştir.

27 Mayıs 1927 tarih ve 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve borsalar kanunu ile ülkede hisse senetleri, tahvil ve bono kullanım faaliyetleri düzenlenmiştir. Kanuna göre Maliye vekâletinin teklifi ve bakanlar kurulu kararı ile ihtiyaç görülen yerlerde borsalar açılması, borsalarda devlet, vilayet

¹⁸² Cumhuriyet, (12 Nisan 1926), s.1.

¹⁸³ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XVIII, s.226-227.

ve belediyeler tarafından çıkarılacak hisse senetleri ile tahvillerle hazine bonoları, Türk anonim şirketine ait hisse senetleri ve tahviller ve Maliye Vekâletinin izin verdiği yabancı hisse senetleriyle tahvillerin alınıp satılması karlaştırılmıştır.

19 Haziran 1927 tarih ve 1903 sayılı kanunla gümrük komisyoncuları için gerekli şartlar belirlenmiş ve sınav zorunluluğu getirilmiştir.

1149 ve 1160 sayılı kanunlarla hükümete, ülkede sigortacılığın ve sigorta şirketlerinin denetlenmesi ve kontrolü ile faaliyetlerinin halkın menfaatlerine göre tanzimi yetkisi verilmiştir.

22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı kanun ticaret ve sanayi odaları kanunu çıkarılmış, 29 Mayıs 1926 tarih ve 865 sayılı kanunla kara ticaret kanunu çıkarılmıştır.¹⁸⁴

25 Haziran 1925 tarih ve 1170 sayılı kanunla; ülkede ekonomi ile ilgilenmek, hükümetin tanzim edeceği kanun ve nizamnameleri tetkik, kanunlardan değiştirilmesi icap edenleri hükümete teklif etmek, memleketin ekonomik ihtiyaçlarının gerektirdiği usul ve sistemler hakkında araştırma yapmak, genel ekonomik gelişmeleri tetkik ve bunların ülke ekonomisine tesirlerini araştırmak ve neticelerini hükümete arz etmek ve kararları istişari mahiyette olmak üzere başbakanlığa bağlı 24 üye ve bir genel sekreterden oluşan “*Ali İktisat Meclisi*” teşkil edilmiş ve fahri başkanlığı başbakana verilmiştir.

Devletin ekonomi alanındaki yatırımlarına kaynak tahsis etmesine imkân sağlamak amacıyla 27 Şubat 1926 tarihinde 755 sayılı “*Kazanç Vergisi Kanunu*” kabul edilmiş, 1927 yılında uygulamada karşılaşılan bazı aksaklıkların giderilmesi amacıyla tadil edilmiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.581-587.

¹⁸⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXII, s.210-224.

Osmanlı borçları hakkında Lozan'da, borçların imparatorluktan toprak almış varis devletlerarasında paylaşılması esası üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 18 Nisan 1925 tarihinde borçlar hakkında Cemiyeti Akvam meclisinin belirlediği hakem nihai karara varmış ve buna göre Osmanlı imparatorluğunun toplam 161.303.833 altın liralık borcunun 107.528.461 altın lirası Türkiye'ye yüklenmiştir.¹⁸⁶

Lozan'da varılan mutabakat çerçevesinde III. İnönü hükümeti döneminde 1928 yılına kadar herhangi bir dış borç ödeme yükümlülüğü olmadığından bütçe hazırlıkları yapılmıştır.

III. dönem İnönü Hükümetinin tüm çabalarına rağmen ekonominin arzu edilen seviyede gelişmemesinde, yeterli sermaye ve işgücü olmaması yanı sıra Lozan Anlaşmasına göre gümrük tarifelerinin 24 Ağustos 1928 tarihine kadar 1916 düzeyinde kalması etken olmuştur.¹⁸⁷

1925'li yıllar itibarıyla, nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşayan ve bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin, hem kendi kendine yetmesi, hem de ekonomik olarak güçlenebilmesi amacıyla ekonomide emek-yoğun iş alanlarına yönelmesi mevcut şartlar içerisinde en makul olan tercih olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumun farkında olan hükümet, tarım ve hayvancılıkta öncelikle verimliliğin artırılması ve köylüye yeni imkânların sağlanması konularına önem vermiştir. Bu kapsamda Çekirgelerle mücadeleyi geliştirmek amacıyla 07 Mart 1332 tarihli çekirge kanunu iptal edilmiş yerine 858 sayılı "Çekirge Kanunu" çıkarılmıştır.¹⁸⁸ İpekböceği ve tohumu yetiştirilmesi ve muayene ve satılması hakkındaki kanun ile (859 sayılı kanun) yurtdışından ipekböceği tohumu getirilmesi, ithali yasaklanmış, yetiştirilme yöntemi belirlenmiş, ihraç edilecek ürünlerde aranan nitelikler

¹⁸⁶ Şükrü SARAÇOĞLU; "Borçlar Meselesinin Halli", *ÜLKÜ dergisi*, Haziran 1933, s.35.

¹⁸⁷ Sebahattin ÖZEL, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2002, s.241.

¹⁸⁸ *TBMM Zabıt Cerideleri*, II.Dönem, c.XXV, s.530-531.

belirtilmiştir.¹⁸⁹ 01 Haziran 1926 tarihinde “İslahı Hayvanat kanunu” (904 sayılı kanun) kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa tarafından 01 Kasım 1926 tarihinde meclisin açılışı münasebetiyle yapılan konuşmada Türkiye’de tarım sektörünün durumuna ilişkin şu izahatlar yapılmıştır.¹⁹¹

“Muhterem efendiler, zirai sahada da, Vekalet şerait ve vesaiti hazıra dahilinde azami gayret ve faaliyet sarf eyledi. Tohumların emrazdan tahlisi ve istifası, mezruada, eşcara ve hayvanata arız olan hasarat ve emrazın imhası için aldığı vasi ve müessir tedbirler şayanı memnuniyet neticeler vermektedir. Ancak memleketimizin bir ziraat memleketi olduğu ve vüsatı göz önüne alınırsa bizim başlıca kuvvet ve serveti mesnedimizin toprak olduğu tezahür eder. Cesaretle söylemeliyiz ki memleketimizin zirai sahada müstait olduğu inkişafı temin edecek ilmi ve ameli iktidara sahip mütehassıslarımız azdır.

Binaenaleyh zirai teşkilatımızı, ziraat mekteplerimizi, zirai faaliyetlerimizi, fenni usuller dâhilinde esasından tanzim edecek tedbirleri, hakiki erbabı delaletiyle ittihazda tereddüde mahal olmadığı kanaatindeyim.”

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın da yukarıdaki tespitlerinde belirttiği gibi, tarım ülkesi olan Türkiye’nin ekonomisini güçlendirebilmesi için zirai alanda güçlenmesi gerekiyordu.

III. İnönü Hükümeti döneminde Tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içerisindeki yeri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁸⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXV, s.531-532.

¹⁹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVI, s.85-92.

¹⁹¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXVII, s.2-4.

Milli Gelirin Sektörel Bazda Gelişimi

Milyon TL.

Yıl	GSMH	Tarım	Diğer Sektörler	Tarım Payı (%)	Diğer Sektör Payı (%)	GSMH Artışı (%)	Tarım Artışı (%)
1925	3.793,3	1.696,6	2.096,7	44,7	55,3	13,0	17,8
1926	4.484,0	2.236,7	2.247,3	49,9	50,1	18,0	31,8
1927	3.909,6	1.546,2	2.363,4	39,5	60,5	-13,0	-30,9

Kaynak; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923 – 1998, Ankara 1999

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Türk ekonomisinde tarımın payı oldukça yüksektir. Tarıma dayalı bu ekonominin elde ettiği hasıla açısından bakıldığında potansiyeli ile kıyaslanmayacak seviyede düşük olan verimin artırılması zaruret olarak ortaya çıkmaktadır.

Hükümetin önemle üzerinde durduğu konuların başında, Türkiye'nin kendi kendine yeterli bir ülke haline gelmesini sağlamak amacıyla öncelikle kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek, hammadde ve mamullerin bölgeler arasında rahatça dolaşımını sağlayacak ulaşım sistemini kurulması olmuştur. Mevcut şartlar göz önüne alındığında en uygun çözüm yolu olarak ortaya çıkan demiryolu ağının geliştirilmesi ve yeni demiryollarının kurulması benimsenmiştir. Cumhuriyet gazetesindeki bir haberde; *"Anadolu demiryolları behemahal satın alınacaktır. Türk vatanının şah damarları ve bel kemiği demek olan bu hatlar artık hiçbir ecnebi sermayeye teslim edilemez."*¹⁹² İfadeleriyle kamuoyunun konuya olan ilgisine dikkat çekilmiştir.

Osmanlı döneminde demiryolu yapımı devletin ihtiyaç ve çıkarlarına uygun olarak yapılmamış, 1856 – 1920 arasındaki 64 yılda sadece batılı sermaye sahiplerinin kendi ticari hedeflerine hizmet edecek tarzda ve çok çeşitli imtiyazlarla ancak 4 bin kilometrelik hat kurulabilmiştir.

Mevcut hatlar şu şekildedir;

✓ Edirne – İstanbul Hattı

¹⁹² Cumhuriyet, 14 Haziran 1925, s.1.

- ✓ İstanbul – İzmir – Eskişehir – Ankara Hattı
- ✓ Ankara – İzzettin Dar Dekovil (Ray aralığı 60cm ve daha küçük olan hat) Hattı
- ✓ Eskişehir – Afyon – Konya Hattı
- ✓ Mersin – Tarsus – Adana Hattı
- ✓ İzmir – Aydın Hattı
- ✓ İzmir – Salihli – Alaşehir – Uşak – Afyon Hattı
- ✓ İzmir – Manisa – Soma – Bandırma Hattı
- ✓ Erzurum – Kars Dar Dekovil Hattıdır. ¹⁹³

Oysa 1924'ten sonra tam bir demiryolu seferberliği başlatılmış, mevcut hatların millileştirilmesi ve yeni hatların kurulması çalışmalarına başlanmıştır.¹⁹⁴

Demiryollarına verilen önemin nedeni; ekonomik ve askeri hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır. Ekonomik anlamda bölgeler arasındaki farklı ürünlerin birbirleri arasında dolaşımını kolaylaştırarak iç pazarın kendi kendini ikame etmesinin sağlanması, askeri anlamda kuvvet kaydırmalarına sürat kazandırılması amaçlanmıştır.

29 Mayıs 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Nafia vekili Süleyman Sırrı beye dayandırılarak verilen haberde; “*Milli demiryollarında 13 bin amele çalıştığı*” belirtilmiştir. Dönemin, tarım dışında çalışan işçi sayısı dikkate alındığında demiryollarına hükümet tarafından verilen önem açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik toparlanma ve gelişme konusunda iktisadi sektörlerin gelişmesi düşünüldüğünde sanayi kendine özgü nitelikleriyle göz önüne

¹⁹³ Alptekin MÜDERRİSOĞLU, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s.32.

¹⁹⁴ Ali SÜREYYA; “Demiryolu Siyaseti”, *Ülkü Dergisi*, (Şubat 1933) (1932 yılı itibarıyla 1.877 kilometre yeni demiryolu hattı kurulmuştur.)

alınmıştır. Bu arada endüstrinin temel girdilerinden olan hammaddeler özellikle madenler, minareler ve onlarla ilişkili olarak enerji konusuna büyük önem verilmiştir.

Enerji konusu yalnızca endüstriyi ilgilendiren bir husus değildir. Ulaştırma, madencilik, tarımda, sosyal ve kültürel yaşamda şu veya bu şekilde enerji talebi göz önünde bulundurulmalıdır. Ülkede fosil yakıt kaynağı olarak en önemli bölge Zonguldak Havzasıdır. Savaşın bitimini müteakip bu bölgedeki üretimin artırılması çareleri aranmıştır. Ülkenin genel enerji bilançosunda odun ve tezeğin payı takriben % 80-85 civarındadır.¹⁹⁵

Elektrik, genelde halkın yabancı olduğu bir enerji türüdür. Ülkede sadece üç yerde (İstanbul, Adapazarı ve Tarsus) elektrik santralleri bulunmaktadır. Yıllık elektrik üretimi 50 milyon kilovat saat dolayındadır.

İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerde kullanılan kaliteli bir cins taşkömürü olan antrasit yurt dışından ithal edilmektedir. Yıllık ithal miktarı 30-40 bin ton dolayındadır. Enerji konusundaki dışa bağımlılığın çözümü yönünde çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Zonguldak havzasında bazı iyileştirmeler yapılmış, bölgede çalışan yabancı firmaların arasına giderek artan sayıda milli sermaye ile kurulan yerli teşebbüsler yerleştirilmiştir. İş Bankasının desteğiyle kurulan Türk, Kömür, Kilimli Kömürleri Anonim şirketleri 1926'dan başlayarak havzanın gelişmesi ve üretimin artması için büyük çaba harcamışlardır. Bu şirketler sayesinde havzada elektrik santralleri, briket fabrikaları kurulabilmiştir.¹⁹⁶

Taşkömürü konusundaki çalışmaların yanı sıra petrol konusunda da çalışmalar yapılmış ve 1926 senesinde, hudutlarımız dâhilinde bulunan bilcümle arazide petrol arama ve işletme hakkını hükümete veren 792

¹⁹⁵ Ahmet DEMİR; "Atatürk Döneminde Türkiye'de Enerji Politikaları", **Atatürk dönemi ekonomi politikaları ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesi semineri**, Ankara Üniv.Yayınları, Ankara 1982, s.207.

¹⁹⁶ Ali TANOĞLU, **İktisadi Coğrafya Enerji Kaynakları**, III.Baskı, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul 1990, s.75.

numaralı petrol kanunu çıkarılmıştır. Ancak bu alanda petrolün aranması ve bulunduğundan sonra çıkarılması konusunda yeterli bilgi, tecrübe ve fazlaca sermayeyi gerekli kılan bir husus olduğu için çok fazla adım atılamamıştır.

İzmir İktisat Kongresinin açılışında Mustafa Kemal; “Tam bağımsızlık için şu kural var; ulusal egemenlik, ekonomik egemenlik ile sağlanmıştır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun ekonomik olarak taçlandırılmasızlarla semere, sonuç kalıcı olamaz” demiştir.

Tüm zaferlerin ana unsurlarından biri de sağlıklı insan gücüdür. Uzun süren savaşlar, halkın ekonomik gücünün çok zayıf olması ve devletin salgın hastalıklara karşı gerektiği gibi mücadele edememesi nedenleriyle cumhuriyet hükümetleri tarafından güçlü bir sağlık politikasının tespiti ve uygulanması büyük önem arz etmiştir.

Sağlık politikaları genelde iki seçenek halinde netleşmektedir. Bunlardan birinci seçenek, sağlığı toplumsal bir olgu, sağlık hizmetlerini toplumsal bir görev ve sorumluluk olarak gören, sağlıklı yaşam ve tıbbi bakımı ise doğuştan kazanılmış temel insanlık hakkı sayan politikadır. Bu politika, tüm temel haklarda olduğu gibi, sağlık hakkının da gereklerinin yerine getirilmesi sorumluluk ve görevini topluma, onun örgütlü gücü olan devlete verir. Sağlık hizmetlerini toplumsal dayanışmanın bir aracı olarak ele alır ve hizmetlerden yararlanmada eşitliği öngörür. İkinci seçenek ise, sağlığı bireysel bir olgu olarak gören, dolayısıyla da sağlık hakkının gereklerini toplumsal bir görev olarak ele almayan, bu hakkın yerine getirilmesini tamamen piyasanın arz ve talep kurallarına bırakarak, insanların bu haktan fırsatları oranında yararlanmasını öngören, sağlık hizmetlerine de kar aracı olarak bakan politikadır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Recep AKDUR; “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Sağlık Politikaları”, **Bilanço 1923-1998**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999), s.391.

Sağlık hizmetlerinin birinci derecede bir devlet görevi olarak ele alınışının başlangıcı TBMM ile olmuştur. TBMM 02 Mayıs 1920’de kabul ettiği 3 sayılı yasa ile, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletini kurarak, sağlık hizmetlerini ayrı bir bakanlıkça yürütülen, asli bir devlet görevi haline getirmiştir.

Yıllardır süregelen savaşların ve ekonomik sıkıntıların da etkisiyle sağlık konusunda tam bir sefalet yaşayan ülkede Balkan savaşları ve I. Cihan Harbi döneminde sağlık problemleri had safhaya ulaşmıştır. Öyle ki o dönemde Gülhane Tıp Okulunun başında bulunan Dr.Wieting acı gerçeği şöyle vurgulamıştı; “Düşman ateşi hiçbir zaman bulaşıcı ve salgın hastalıklar kadar yıpratıcı olamıyordu”¹⁹⁸

Sağlık problemlerinin çözümü maksadıyla öncelikle yetersiz sağlık personeli sayısının artırılması ve sağlık harcamaları için tahsis edilen kaynağın artırılması hedeflenmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1925 yılı bütçesinin % 2,21’i sağlık harcamalarına ayrılmıştır.

Dönemin halk sağlığını tehdit eden en önemli hastalıkları; kolera, veba, tifüs, tifo, çiçek, difteri, bulaşıcı menenjit, dizanteri, kızıl, şarbon, kızamık, cüzam, sıtma, frengi, verem ve trahom’dur.¹⁹⁹

Trahom ile mücadele amacıyla 1925 yılında “Körler memleketi” denilen Adıyaman ve Malatya’da birer Trahom hastanesi ve dispanseri açılmıştır.²⁰⁰

09 Mart 1925 tarihinde Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti bütçesinin meclisteki müzakereleri sırasında Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey; “*Son senelerde ardı arkası kesilmeyen cidallerle (muharebe) vücutların*

¹⁹⁸ Orhan ÖZKAN, “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, **Atatürk dönemi ekonomi politikaları ve Türkiye’nin ekonomik gelişmesi semineri**, Ankara Üniv.Yayınları, Ankara, 1982, s.204. (1920-1921 yıllarında Antalya yöresindeki 200 bin nüfusun 172 bini sıtmalılı idi, bazı yörelerde sıtmadan ölen sayısı doğanların iki katını aşmıştır)

¹⁹⁹ **Atatürk Çağında Sağlık Hizmetleri ve Eğitiminde Gelişmeler**, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, No:27 s.53.(1925 yılı itibariyle Güney ve Güneydoğu’da yaşayanların % 70’i trahomluydu)

²⁰⁰ **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağ.Sos.Yar.Bak.lığı Yayınları, Ankara 1973 s.25. (Trahom ile yapılan mücadele 1935’li yıllara gelindiğinde meyvesini vermiş ve hasta sayısı % 2’lere düşürülmüştür)

yıpranmış olması neticesidir ki, millet vücutça pek düşkün bir hale gelmiştir. Buna en büyük delilimiz, bu sene sıtmanın milleti kasıp kavurmuş olmasıdır.” İfadeleriyle bulaşıcı hastalıkların halk sağlığını nasıl etkilediğini açıkça ortaya koymuştur. Sözlerinin devamında halkın hastalıklardan korunması amacıyla öncelikle personel yetersizliğinin giderilmesi ve halkın bilgilendirilmesi gerektiği hususları üzerinde durmuştur.

Önemli salgınlardan biri olan sıtma ile mücadele etmek amacıyla da 26 Nisan 1926 tarihinde hekimlerin hizmet öncesi 3 ay Sıtma Enstitülerinde staj yapması (826 sayılı kanun) ile 29 Mayıs 1926 tarihinde Sıtma mücadelesi (839 sayılı kanun) kanunu çıkarılmıştır.²⁰¹ Sağlıklı bir nesil yetiştirmek ve halkın sağlığını korumak maksadıyla eldeki tüm imkânlar seferber edilmiştir.

5. HÜKÜMETİN İSTİFASI

TBMM 1927 yılı yazında seçimlerin yenilenmesine karar verdikten sonra tatil kararı almıştır.²⁰²

Seçim sonrası oluşturulan III. dönem TBMM'nin 01 Kasım 1927'de yeniden göreve başlamasıyla birlikte İsmet Paşa, anayasa gereğince hükümetin istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.²⁰³

²⁰¹ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXIV, s.217-230.

²⁰² TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XXXIII, s.512.

²⁰³ TBMM Zabıt Cerideleri III.Dönem, c.III, s.12.

İKİNCİ BÖLÜM

IV. İNÖNÜ HÜKÜMETİ (02 KASIM 1927 – 25 EYLÜL 1930)

1. KURULUŞU,

01 Kasım 1927 günü Cumhurbaşkanlığı seçimini müteakip Mustafa Kemal tarafından İsmet Paşa yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

TBMM Riyaset-i Celilesine

01.11.1927

İntihabat-ı umumiye dolayısıyla İsmet Paşa Hazretleri'nin riyasetindeki icra vekilleri heyetinin istifa ettiğini ve başvekâlete tekrar Malatya Mebusu İsmet Paşa Hazretleri'ni tayin ettiğimi arz ederim efendim.

Reisicumhur

Gazi Mustafa Kemal²⁰⁴

İsmet Paşa'nın kabinesinin onaylandığına dair tezkere 02 Kasım 1927 günkü oturumda mecliste okunmuştur.²⁰⁵

Hükümet 05 Kasım 1927 tarihinde 269 kabul oyu ile güvenoyu almıştır.²⁰⁶

²⁰⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.I, s.3.

²⁰⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.I, s.12.

2. PROGRAMI,

Hükümet Programı 05 Kasım 1927 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından mecliste okunmuştur.²⁰⁷

“Muhterem efendiler; hükümetin takip edeceği umumi siyaset üzerinde mufassal beyanat ile sizi tasdi etmek lüzumlu olmadığı zannındayım. Bilhassa bu günlerde noktai nazarlarımıza ve hattı hareketlerimizi kafi derecede gösteren mutedil vesilelerle beyanatımızdan sonra senelerden beri takip ettiğimiz umumi siyasetimizde esas itibariyle bir tereddüt bulunmadığı teslim buyrulur.

Ben bugün ancak bazı noktalara temas ederek siyasetimizin basit bir çerçevesini arz etmek niyetindeyim. Biliyorsunuz ki muhterem efendilerim, dahili siyasette biz, her şeyden evvel vatandaşlar için hür, rahat ve endişesiz, kendi işlerine bütün tasavvurlarını ve gayretlerini hasretmeye müsait bir emniyet ve huzur taraftarıyız. Senelerden beri bu hususta elde ettiğimiz neticelerin, vatandaşlarımızın memnuniyet ve menfaatlerini en iyi bir şekilde temin ettiği ümidindeyiz.

Şark vilayetlerimizin bazı mıntıkalarında büyük irticai hareketlerin kati akametinden sonra bazı meyüsane şakavetler (Eşkıyalık) devam etti. Bu şakavetleri cumhuriyetin nimet ve ıslahatında hususi menfaatlerini haleldar görenlerin son gayreti addetmekten ve geniş hudutları iltica ve avdet için istifade edebilir zannetmekten mütevellit addedebiliriz. Bir taraftan hudutları beynelmilel kavaidin (Kaidelerin) icabeti dâhilinde bertaraf için muhili sükûn olmayacak bir amil halinde getirmek için sarf ettiğimiz ciddi ve müstahkimane (Sağlamlaştırıcı) gayretlerin semereler ümit ettirmesi diğer taraftan, halkın cumhuriyetin nimetlerini idrak ederek bizzat tahrikâta mukavemet eylemesi ve aynı zamanda cumhuriyetin maddi kuvvetinin maddeten dahi tezelzül

²⁰⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.I, s.23.

²⁰⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.I, s.22-24.

ettirilemeyeceğinin (Sarsılmayacağı) mükerrer tecrübelerle anlaşılması, şekavetten ümit besleyenlerin bütün aksamı (Kısımlar) vatandaki huzur ve nizama ram olacaklarına (İtaat edeceklerine) şüphe bırakmamaktadır. İlave etmeliyim ki; bu eşkiyayı takip için mahalli zabıta kuvvetlerinden ve mahalli garnizonlardan başka kuvvet istimaline mecbur olmadık.

Şark Vilayetlerimizin bazı manatıkı (Bölgeleri) dediğimiz zaman bunun vasi (Geniş) bir mıntıka manasında alınmamasını tasrih etmek isterim.

Bu, Genç, Lice, Palu, Hınıs gibi dört beş kazaya münhasır olan bir sahadır. Şark vilayetlerimizin bütün mamureleri ve bütün sahaları huzur ve asayiş içindedirler. Alelumum memleketimizin huzur ve asayiş için misal olmak üzere derim ki; hükümeti bilhassa teçhiz ettiğiniz tahriri sükûn salahiyetini kullanmağa, istiklal mahkemelerini yeniden intihaba lüzum görmediğiniz mart ayından beri hemen hiç kullanmağa lüzum görmedik.

Kezalik memlekette idarenin nasıl en uzak köşelere kadar saat gibi işlediğine misal olmak üzere son tahriri nüfus teşebbüsünü de gösterebilirim. Muhterem halkımızın kendi hükümetini kendi iradesinin izhar (Gösterme) ve tatbiki addettiğini, muvasalatı bizim arzumuzdan ve ihtiyacımızdan bu kadar eksik olan bu büyük memlekette, bir günde fennin en yeni usulleriyle tahriri nüfusa imkân vermekle ispat etmiştir.

Yüksek salahiyeti, beynelmilel bir mevkii haiz olan istatistik müdiri umumiyemiz münhasıran kendi intihap ettiği usullerini memleketin her tarafında seyahat ve ittihazı tedabir ederek tatbik edebilmiş ve Türkiye Nüfusunun on dört milyona yakın olduğunu gayri kabili itiraz bir sıhhatle ilan etmeye muvaffak olmuştur.

Gelecek devrei mesuliyetimizde de memleketin huzur ve asayişini ve adliyenin hâkim ve her müşkülü halleder vaziyetini muhafaza etmeyi birinci vazifemiz addedeceğiz.

Harici siyasetimizin istikrar ve istikametini her tarafta anlaşılakta olduğunu ümit ediyorum. Teessüs etmiş dostluklara riayet ve vefa

göstermekle yeni dostlukların teessüs edebilmesini (Yerleşmesini) telif etmek dürüst bir siyaset için mümkün olduğunu ispat etmiş bulunuyoruz. Beynelmilel âlemde bugün gizi endişeye düşürecek müstacel ve mühim bir mesele karşısında bulunmuyoruz. Geniş hudutların muhilli emniyet (Emniyeti ihlal) olmaması için dostane teşriki mesai ve vatandaşlarımızın henüz bazı yerlerde fiilen tahsil olunmayan emlak ve hukukunun ve beynelmilel kavait dâhilinde muteber ve mahfuz tutulması hariciyemizin bu gün bilhassa meşgul olduğu meselelerdir. Beynelmilel ihtilafatın (Anlaşmazlık) mahiyet ve tabiatına göre icabında hakem vasıtasıyla tesviye edilmesine teşebbüs etmekten hali kalmıyoruz.

Muhterem efendilerim; hükümetin nafia işlerine (Bayındırlık işleri) bilhassa ehemmiyet vermekte olduğunu bilmem tasriye (Açıklama) lüzum var mıdır? Cumhuriyetin ilk gününden itibaren başlıca vazifesi, imar ve umran olduğunu idrak etmekte teahhür etmedi (Geri kalmadı). Önümüzdeki sene Nafi bütçesini otuz iki milyon göreceksiniz. Bizim ihtiyaçlarımıza göre henüz nakıs bulduğumuz bu rakam bu günkü haliyle de Türk milletinin nasıl bir sulh ve umran unsuru olduğunu ifade eder ümidindeyim.

Bütçeden tedarik olunabilecek vasıtaları, gelecek seneler için de müdafaai memleket yanında bilhassa imarı memlekete tahsis etmek fikrindeyiz. Ümit ederim ki bu sene yalnız altı istikamette işleyen şimendifer gelecek senelerde daha başka istikametlerde işlemesine ve Nafianın bilhassa su işlerinde ve diğer imar yollarında da faaliyet göstermesine imkân bulacağız.

İktisadi faaliyetlerimizi evveleminde ve bilhassa memleketin iktisadi açığını kapamak hedefine temerküz ettirmeye çalışacağız. Derhal teşkil edeceğimiz âli iktisat meclisinin gerek bu hususta ve gerek hayat pahalılığında hükümete fenni birçok delaletler yapabileceğini kuvvetle ümit ediyorum.

Efendilerim; idarei umumiyyede mümkün olduğu kadar tasarrufa riayet ile elde edilecek vesaitin muhtaç olduğumuz yeni ve müsmir işlere hasrını

iltizam ediyoruz. Burada teferruatla işlerine temas ettiğim her vekâletiniz her sene nihayeti yalnız umuru vekâleti tedvir ettiğini (Idare etmek) değil, o sene zarfında yeni ve ileri bir iş yapmış olduğunu da söyleyebilecek bir vaziyettedir. Atideki idaremizde dahi her senenin her şubei devlette ileri ve yeni bir hatve (Adım) temin etmesi mesaimizin ve tarzı tefekkürümüzün esasını teşkil ettiğini cesaretle ifade edebilirim.

Muhterem efendilerim; yeni sene bütçesinde bütün bu tasavvuratımızın ifadesini bulacaksınız. Bütçenin hakiki varidata istinat etmesi için biz çok gayret ve dikkat sarf ettik. Büyük Meclisin hakiki bir bütçe vücuda getirmek için kendisi bizzat emin oluncaya kadar takayyüt (Çabalamak) ve müzaharet (Arkadan yardım etme) göstermesine bilhassa arzı ihtiyaç ederiz.

Devlet bankasına ait kanun layihalarını bu sene büyük meclise takdim edeceğiz. Bir seneye kadar bir zaman zarfında da Cumhuriyet bankasının küşadı (açılışı) müyesser olacağını ümit ediyoruz. Hazinesin kudreti ve maliyenin sarsılmaz bir halde muhafazası için büyük meclisin bütün memlekette hissölunacak alakayı mahsusasından istiane ederiz. Kaçakçılık ve her nevi suistimalata karşı mücadeleyi sn hadde kadar artırmak kararında olan hükümet müzaharetinize mazhar olursa hem bu mücadeleyi başaracağına, hem de elde edeceği semerelerin hazineye yeni kudret ve vüsat vereceğine kanidir.

Yeni hükümeti teşkil ederken bazı vekâletlerin tevhidini de ihzari olarak teemmül ettik. Cumhuriyetin kuvvetlerinde emir ve kumanda bir Erkânı Harbiyei Umumiyyede birleştirilince idari ve siyasi cihazlarının da bir vekâlet makamında müteaddit müsteşarlarla birleşmesini en müsmir (Hayırlı) teşkilat zannediyoruz. Bahriye vekâleti bu teşkilat içine kalp ve mecz edilmekle bahri ordunun müdafaai memleket ve millet mecmuasındaki vazaif ve vesatini daha iyi tanzim ve teçhiz edeceğimizi ümit ediyoruz. Ticaret ve ziraat vekâletlerinin İktisat Vekâleti namı altında tevhidini ise fikri tasarruf ile beraber halin ihtiyacına uygun olacağını düşünüyoruz.

Muhterem efendilerim; esasları ve daha vasi teferruatı malum olan bu beyanatım tasvip buyurulur ve yeni hükümeti teşkil eden aza tasvip ettiğiniz programı tatbika kifayetli görülürse, biz de bu esasları şevk ve gayret ve ciddi ümidi muvaffakiyet ile takip ve tatbik edebiliriz. Bu aziz vatanın mukadderatında müessiri asli olan reylerinize tayini esami ile arzı ihtiyaç ederiz efendilerim.”

05 Kasım 1928 tarihinde meclisin açılışı münasebetiyle başvekil İsmet Paşa tarafından, hükümetin icraatları ve müteakip dönemde yapılması planlanan uygulamalar izah edilmiştir. Bu kapsamda; *”Yeni Türk harflerinin halka biran evvel öğretilmesi amacıyla millet mektepleri teşkilatı kurulacağı, ilkokulun yaygınlaştırılması amacıyla bugüne kadar özel idareler tarafından yürütülen çalışmaların neticesinde, geliri yeterli olmayan bölgelerde gelişme sağlanamadığı, bazı bölgelerde ise fazlalıklar bulunduğu, bu işin Maarif vekâleti yetkisine alınarak tek elde planlama ve uygulamanın takip edilmesi prensibini benimsedikleri, kuraklık nedeniyle zarar gören vatandaşların zararlarının karşılanması için çaba harcadığı, bunda da başarılı olunduğu, yol kanunu çerçevesinde bugüne kadar ki icraatların yetersiz olduğunun görüldüğü, arzu edilen hedefe ulaşılabilmesi amacıyla yeni bir program hazırlanacağı ve yakından takip edileceği belirtilmiştir.* Başvekil İsmet Paşa’nın beyanatını müteakip yapılan oylamada, hükümet, oylamaya iştirak eden 257 mebusun tamamının kabul oyunu almıştır.²⁰⁸

03 Haziran 1929 tarihinde meclisin faaliyet yılının sonlarına yaklaşması münasebetiyle Başvekil İsmet Paşa tarafından yapılan izahatta; *”Dış siyasette sorunların bir bir çözüldüğü, artık karşılıklı menfaatlere dayalı ticari ilişkilerin geliştirilmesine gayret ettikleri, ilişkilerde dürüst ve samimi hareket edildiği, huzurun devam ettirilmesine gayret edildiği, iç siyasette ekonomik kalkınma hususundaki faaliyetlerinin şevkle sürdürüldüğü, zirai alandaki atılımlara devam edileceği belirtilmiş ve meclisten güvenoyu istenmiştir.”*

²⁰⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.26-29.

Yapılan oylama neticesinde oylamaya iştirak eden 247 vekilin tamamının itimadına mazhar olunmuştur.²⁰⁹

09 Kasım 1929 tarihinde meclisin yeni çalışma yılına başlaması münasebetiyle Başvekil İsmet Paşa tarafından yapılan izahatta; “Dış siyasette ilişkilerin her geçen gün yapılan anlaşmalarla geliştirildiği, dahili siyasette vatandaşların artık cumhuriyete ve devlete olan güvenlerinin arttığı, sağlanan huzur ortamında ekonomik durumlarını geliştirme çabası içinde oldukları, zirai alandaki faaliyetleriyle köylüyü zenginleştirmeye gayret ettikleri, topraksız köylüye toprak dağıtımına başlandığı, Şark vilayetlerinden itibaren başlanan faaliyet kapsamında bugüne kadar 90 bin dönüm arazinin dağıtıldığı, ekonomide olumlu gelişmeler yaşandığı ve artık yeni vergilere ihtiyaç duyulmadığı, Türkiye’nin borçlarını muntazaman ödediği belirtilmiş ve meclisten güvenoyu istenmiştir. Yapılan oylama neticesinde eden oylamaya iştirak eden 260 vekilin tamamının itimadına mazhar olunmuştur.²¹⁰

3. BAŞBAKAN VE BAKANLARIN BİYOGRAFİLERİ

Hükümet üyelerinin fotoğrafları ve kabine değişiklikleri listesi EK-C olarak sunulmuştur.

a. Başvekil;

➤ **İsmet (İnönü) Paşa, (Malatya Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)**

III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XII, s.314-315.

²¹⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XXXXIII, s.15-17.

b. Dâhiliye Vekili;

➤ Şükrü Kaya, (Muğla Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)

09 Mart 1883 İstanköy doğumludur. Babası Mustafazade Mahmut Rüştü Bey, Annesi Hatice Bisan Hanımdır. Evli 2 çocuk sahibidir.

İlk ve rüştiye öğrenimini İstanköy'de tamamlamıştır. Galatasaray lisesini müteakiben hukuk mektebinden 1908'de mezun olmuştur. 1912'de Paris Hukuk Fakültesini bitirmiştir.

1913 – 1914 arası mülkiye müfettişliği, daha sonra sırasıyla Bulgarlarla Ahali Mübadelesi muhtelit komisyonu üyeliği, İzmir'deki Rum tehcirinin teftişi, büyük devletler baş tercümanları heyet üyeliği, Muhacirin müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, 04 Ocak 1917'de birinci sınıf mülkiye müfettişliğine atanmış, Ocak 1918'de bu görevinden istifa etmiş ve İzmir'e dönmüştür.

İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin harici işlerine bakmakla görevlendirilmiş ancak Şubat ayında tutuklanarak, 10 Haziran 1919'da 67 arkadaşı ile Malta'ya sürgün edilmiştir. Buradan Eylül ayında 16 arkadaşı ile firar ederek, İtalya ve Almanya üzerinden Anadolu'ya geçmiştir.

1. Lozan Konferansına danışman sıfatıyla iştirak etmiş, burada Ahali Mübadelesi, Ekalliyetler, Mukaddes emanetler, Hilafet hukuku ve Aşarı Atika görüşmelerine katılmıştır. 1922'de İzmir belediye başkanlığına seçilmiştir.

II. dönem meclisinde Dâhiliye, Muvazene-i Maliye, Kanuni Esasi, Hariciye ve Adliye komisyonlarında görev almış, hariciye komisyonu başkanlığı yapmıştır.

30 Ağustos 1924 – 22 Kasım 1924 arasında Ziraat Vekilliği, 22 Kasım 1924 – 03 Mart 1925 arasında Hariciye Vekilliği yapmıştır. Ödün vermez bir devrimcilik karakterine sahiptir.²¹¹

²¹¹ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.616. (1927 – 1938 yılları arasında Dahiliye Vekilliği yapmış olup, Cuma tatili hakkında, ürünlerin ve ihracatın himayesi hakkında kanun teklifleri vermiştir. Çeşitli makaleleri, bilim ve edebiyat alanında

c. Hariciye Vekili;

➤ **Tevfik Rüştü (ARAS), (İzmir Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından, III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

d. Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekili;

➤ **Mustafa Abdülhalik (RENDİ), (Çankırı Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir

Yeni hükümet kurulurken Bahriye Vekâletine herhangi bir atama yapılmamış, Müdafaa-i Milliye Vekâletinin bahriye işlerini vekâleten yürütmesi uygun görülmüştür. Bu durum Bahriye Vekâletinin kaldırılacağına bir işaretiydi. 31 Ekim 1927 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yeni hükümet ile ilgili bir haberde Bahriye Vekâletinin ilga edilerek tekrar Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlanacağı belirtilmiştir.

Bahriye Vekâletinin kaldırılması konusundaki hükümetin 04 Aralık 1924 tarihli kanun teklifi²¹² encümenlerden gelen mazbatalarla birlikte mecliste 09 Ocak 1928'de okunmuş, teklif 16 Ocak 1928 tarihinde kabul edilmiştir.²¹³

çevirileri, iktisadi mezhepler tarihi, Yunan masalları adlı yapıtları yayınlanmıştır. 3, 4 ve 5'inci dönemlerde Muğla'dan milletvekili seçilmiştir. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra siyaseti bırakmıştır. 10 Ocak 1959'da hayatını kaybetmiştir.)

²¹² TBMM Zabıt Cerideleri III.Dönem, c.I, s.169.

²¹³ TBMM Zabıt Cerideleri III.Dönem, c.III, s.6. (Kanun şu şekildedir.

"Madde 1; Bahriye Vekaleti teşkiline dair 29 Kanunievvel 1340 tarihli kanunun birinci maddesi hükmü ile ilga edilmiş ve Bahriye umuru Müdafaa-i Milliye Vekaletine devrolunmuştur.

Madde 2; 1927 sene-i maliyesi Bahriye Vekaleti bütçesi sene-i maliye nihayetine kadar mer'idir.

Madde 3; Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4; Bu kanun ahkâmını icraya, icra vekilleri heyeti memurdur.

III. İsmet Paşa hükümetinde Bahriye Vekili olan İhsan (ERYAVUZ) bey Yavuz gemisinin onarımı işinde görevi suistimal suçundan Divanı Âli'ye verilmiş²¹⁴, Divanı Âli'de 2 yıl ağır hapis ve iki yıl memuriyetten uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır.²¹⁵

e. Adliye Vekili;

➤ **Mahmut Esat (BOZKURT), (İzmir Mebusu), (01.11.1927 – 21.09.1930)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey 21 Eylül 1930 tarihinde istifa etmiş, yerine yeni bir atama yapılmamıştır. İstifasına ilişkin Cumhuriyet gazetesindeki haberde; *“Onun istifası İsmet Paşa’yı bir kat daha kuvvetlendirdi, her sözü her hareketi, her işi ile İsmet Paşa kabinesine zaaf veren bu vekilin çekilmesi Başvekili ağır bir yükten kurtardı. İsmet paşa bugün dünden kuvvetlidir.”*²¹⁶

İsmet Paşa ile aralarındaki görüş ayrılığı ve özellikle bir kısım İstanbul basının Mahmut Esat Bey aleyhindeki yayınlarının istifasında etkili olduğu değerlendirilmektedir. (*)

f. Nafia Vekili;

➤ **Behiç (ERKİN), (İstanbul Mebusu), (01.11.1927 – 15.10.1928)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

²¹⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.III, s.196.

²¹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.III, s.174-175.

²¹⁶ Cumhuriyet, 22 Eylül 1930, s.1.

(*) Milletvekilliğini ölünceye kadar sürdüren Mahmut Esat Bey, soyadı kanunu ile “BOZKURT” soyadını almıştır. 1930’da Adliye Vekilliği görevinden istifa ettikten sonra bir süre Üniversitelerde hocalık yapmıştır. 21 Aralık 1943 tarihinde vefat etmiştir.

15 Ekim 1928 tarihinde Nafia Vekili Behiç Bey sağlık durumu nedeniyle istifa etmiş, yerine Kütahya Mebusu Recep (PEKER) bey getirilmiştir.²¹⁷

➤ **Recep (PEKER), (Kütahya Mebusu), (15.10.1928 – 25.09.1930)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

1928 yılında Cumhuriyeti Halk Fırkası meclis grubu başkanlığına getirilmiştir.²¹⁸

g. Maliye Vekili;

➤ **Saraçoğlu Şükrü, (İzmir Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)**

1886 İzmir/Ödemiş doğumludur. Babası Saraç Mehmet Tevfik Usta, annesi Şerife Hanımdır. Evli 3 çocuk babasıdır. (Hüseyin Aydın, Ahmet Yılmaz, Fatma)

Ödemiş ilkokulunu ve Rüştîyesinin ardından 1906'da İzmir idadisini bitirmiştir. Daha sonra mülkiye mektebine gitmiş, 1909'da buradan mezun olmuştur. Aynı yıl Aydın ili maiyet memurluğuna atanmış, bu görevi sırasında aşar muharrirliği ve özel öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca aynı zamanda idare meclisi müstantikliği görevini de yürütmüştür.

1912'de İzmir İttihat ve Terakki Ticaret Okulu müdürlüğü görevine getirilmiş, Ocak 1914'te burslu olarak Belçika'ya gönderilmiş, ancak savaşın başlamasıyla İzmir'e dönmüştür.

Mayıs 1915'te öğrenimini tamamlamak üzere İzmir ili hesabına İsviçre'ye gönderilmiş, Cenevre Üniversitesi Siyasi ve İktisat bölümlerini

²¹⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.II, s.19.

²¹⁸ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.572. (1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası genel katipliği yapmış, 1934'ten sonra İnkılap tarihinin okul programlarına alınmasını sağlamıştır. Ankara, İstanbul üniversite ve yüksek okullarında, Harp Akademisinde bu dersi okutup, kitabını yazmıştır. Saraçoğlu kabinesinde İçişleri bakanlığı yapan PEKER, 07 Ağustos 1946'da başbakan olmuş, 09 Eylül 1947'de bu görevi bırakmıştır. 1948'de siyasetten çekilen Recep PEKER, 3, 4, 5, 6 ve 7. dönemlerde Kütahya'dan, 8nci dönemde İstanbul'dan milletvekili seçilmiştir. 02 Nisan 1950'de İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.)

bitirerek 1919'da yurda dönmüştür. Öğrenciliği sırasında Cenevre Türk Talebe Cemiyetini kurmuş ve başkanlığını yapmıştır. İzmir'in işgali üzerine Kuşadası'nda Milli Mücadeleye katılmış, Nazilli'deki efeler cephesine iştirak etmiştir. Bu arada İzmir'den Meclis-i Mebusan'a seçilerek İstanbul'a gitmiş, ancak meclisin dağılmasıyla İzmir'e dönmüştür.

II. dönem meclisinde Hariciye, Muvvazenei Maliye ve Ticaret komisyonlarında görev almıştır.

1926'da Yunan hükümeti ile görüşmeleri yürüten Mübadele komisyonunda Türk heyetine başkanlık yapmıştır.²¹⁹

h. İktisat Vekili (Ziraat ve Ticaret Vekili);

➤ **Mustafa Rahmi (KÖKEN), (İzmir Mebusu), (01.11.1927 – 29.05.1929)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

09 Ocak 1928 tarihinde İsmet Paşa tarafından yapılan ve 29 Kasım 1927 tarihli Ziraat ve Ticaret Vekâletlerinin birleştirilerek İktisat Vekâletinin kurulmasına dair kanun teklifi mecliste okunmuştur.²²⁰ Kanun teklifinde;

“Esbab-ı Mucibe,

Ticaret ve Ziraat vekâletlerinin iştigal ede geldikleri vezaifi asliye haddizatında memleketin hayat-ı iktisadiyesi üzerinde müessir bulunan aynı mahiyeti haiz muamelattan madud bulunmaktadır. Mahiyet-i esasıyesi itibariyle, yekdiğeriyle tedahül eden bu muamelatın ayrı ayrı vekâletler tarafından tedvirinden ise bir vekâlet tarafından idaresi mucib-i menfaat ve

²¹⁹ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.443. (1931 – 1938 yılları arasında Adliye, 1938 – 1939 yıllarında Hariciye vekilliği yapmış, 09 Temmuz 1942'de başbakan olmuştur. 01 Kasım 1948 – 22 Mayıs 1950 arasında TBMM başkanlığı yapmıştır. 3, 4, 5, 7 ve 8nci dönem meclislerinde İzmir'den milletvekili seçilmiştir. 27 Aralık 1953 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.)

²²⁰ **TBMM Zabıt Cerideleri**, III.Dönem, c.II, s.9.

muhassenat görülmektedir. Bu ütaniyenin temin-i husulü ile beraber bütçede tasarruf icrası da tevhid hususunda haiz-i tesir bulunmuştur.

Vekâletlerin tevhidine rağmen mevzu-ı işgalattan pek çok müteferrih olması dolayısıyla iki müsteşarlık ihdasına ihtiyac-ı kat'i bulunduğu anlaşılmıştır.

Binaenaleyh bu babda tanzim kılınan layihanın iktisab-ı kanuniyet eylemesine müteferri muamelenin ifası arz olunur efendim.

Kanun teklifi 16 Ocak 1928 günü görüşülmüş ve meclis tarafından kabul edilmiştir.²²¹

Ziraat ve Ticaret vekilliklerinin İktisat Vekâleti adı altında birleştirilmesini müteakip Mustafa Rahmi Bey iktisat vekili olarak görevini sürdürmüştür.²²²

İsmet Paşa'nın 23 Mayıs 1929 tarihi itibarıyla ajandasına kaydettiği şu not; *"Gazi çağırdı.... Gazi çiftliğini gezdirdi, sulamaları gösterdi. Rahmi Bey'den şikâyet etti, tebdilini ve Şakir Bey'i kararlaştırdık, Rahmi Bey iş Bankasına aza olacak."* Mustafa Rahmi Bey'in görev değişikliğine ilişkin sebebi izah etmektedir.²²³

➤ **Şakir (KESEBİR), (Edirne Mebusu), (29.05.1929 – 25.09.1930)**

1889'da Köprülü'de doğmuştur. Babası Ahmet Refik (Vefik) Bey, annesi Safiye Hanım'dır. Evli, iki çocuk babasıdır.

11 Temmuz 1910'da Mülkiye mektebini bitirmiş, yedek subay okuluna girerek 22 Temmuz 1911'de teğmen diploması almıştır. 23 Temmuz 1911'de Kosova Vilayet Maiyet Memurluğu ile devlet hizmetine girmiştir. Bu memuriyeti sırasında çeşitli kazalarda kaymakam vekilliği yapmış, Karadağ

²²¹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.II, s.49-50.

²²² Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.439. (3, 4, 5, 6, 7 ve 8'inci dönem meclislerinde İzmir milletvekilliği yapmış, 07 Temmuz 1952'de hayatını kaybetmiştir.)

²²³ İsmet İnönü, Haz.Ahmet DEMİREL, Defterler (1919 – 1973), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001 (İsmet İnönü'nün ajandasına kaydettiği notlar) s.126.

sınır olaylarını, Kuzey Arnavutluk olaylarını soruşturma memurluğunda Arnavutluk Islah heyetinde başkatiplik görevlerinde bulunmuştur. Cihan harbi sırasında Kafkasya'daki işgal bölgesinin idaresi görevi ile Artvin, Acara, Arvanos ve Ardahan bölgesinde görev almıştır. İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın IV. dönemine mebus olarak katılmıştır.

TBMM'nin II. dönemine Çatalca'dan milletvekili olarak seçilmiştir. Dâhiliye, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye, Bayındırlık, Divanı Muhasebat, Memurin Muhakemat, Tetkiki Hesabat ve Muvazenei Maliye komisyonları üyeliklerinde bulunmuştur.²²⁴

İktisat Vekili Mustafa Rahmi Bey'in sağlık sebebiyle istifasıyla boşalan vekâlete Edirne Mebusu Şakir Bey tayin edilmiştir.²²⁵

i. Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili;

➤ **Dr. Refik (SAYDAM), (İstanbul Mebusu), (01.11.1927 – 25.09.1930)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

III. dönem meclisine İstanbul'dan milletvekili olarak seçilen Refik Bey, İsmet Paşa tarafından teşkil edilen IV. kabinede Sıhhiye vekilliği görevine devam etmiştir.

03 Mayıs 1929'da bakanlar kurulunca mesleki incelemeler yapmak üzere Amerika, İngiltere ve Almanya'ya gönderilmiştir.²²⁶

²²⁴ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.207–209.

²²⁵ **TBMM Zabıt Cerideleri**, III.Dönem, c.XII, s.136.

²²⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:2, s.154–155. (26 Eylül 1930'da kurulan V. İsmet Paşa hükümetinde de Sıhhiye Vekilliği görevini sürdüren Refik Bey, IV ncü dönem TBMM'ye İstanbul Milletvekili olarak yeniden seçilmiş, müteakiben 04 Mayıs 1931'de oluşturulan VI. İsmet Paşa kabinesinde sıhhiye vekilliği görevini korumuştur. 15 Temmuz 1931'de ilk kez toplanan Sağlık Şurasına başkanlık yapmıştır. V. dönemde tekrar İstanbul Milletvekilliğine seçilmiş, 01 Mart 1935'de kurulan İsmet Paşa kabinesinde Sıhhiye vekili olarak yer almıştır. 25 Ekim 1937'de İsmet Paşa'nın istifasıyla vekillik görevi son bulmuştur.

Osmanlı'nın son dönemindeki sağlık sorunlarının tümünü bizzat yaşayan, Balkan harbinde Hadımköy hastanesinde kolera felaketini gören, Mustafa Kemal ile aynı karargâhta bulunan Dr. Refik Bey İnönü Hükümetlerinde istikrarlı bir şekilde aynı görevde kalarak sağlık politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

j. Maarif Vekili;

➤ **Mustafa Necati (UĞURAL), (İzmir Mebusu), (01.11.1927 – 01.01.1929)**

III. İnönü Hükümetinde de görev aldığından III. İnönü Hükümeti bölümünde biyografisi incelenmiştir.

Mustafa Necati görevi süresince öncelikle Teşkilat Kanunu olmak üzere Milli eğitimdeki yasal düzenlemeleri yapmış ve icraatlarına kanuni bir zemin oluşturmuş ayrıca bu şekilde kurulan sistemin uzun yıllar devam etmesine imkân sağlamıştır.

Vekil olduğu müddetçe, sadece okul çağındaki çocuklarla değil, okul dışında kalmış çeşitli nedenlerle eğitim görememiş insanların da temel kültür ve eğitim almaları için çaba harcamıştır. Halk dershaneleri uygulaması ile binlerce insana vatandaşlık bilgisi ve asgari temel kültür kazandırılmaya çalışılmıştır.

Maarif Vekili Mustafa Necati Bey (01 Ocak 1929 günü) geçirdiği apandisit ameliyatı sonrası kurtarılamayarak vefat etmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de kurulan Bayar hükümetinde Dâhiliye vekilliğine ve CHP genel sekreterliğine getirilmiş, VI ncı dönem TBMM seçimlerinde İstanbul Milletvekili olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 25 Ocak 1939'da başbakanlığa atanmıştır. Bu görevde iken 08 Temmuz 1942'de İstanbul'da ölmüştür.

Sağlık Bakanlıkları sırasında sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına, başta bugün adıyla anılmakta olan Hıfzıssıhha Müessesesi olmak üzere sağlık kurumları kurulmasına gayret ettiği gibi başbakanlığında da halkın II. Dünya Savaşının olumsuz etkilerinden korunmasına çalışmıştır.)

➤ **İsmet (İNÖNÜ), (Malatya Mebusu), (01.01.1929 – 02.03.1929)**

Mustafa Necati'nin 01 Ocak 1929 tarihinde vefatıyla boşalan Maarif Vekâletliğini İsmet Paşa'nın vekâleten yürütmesi kararı alınmıştır.²²⁷ İsmet İnönü tarafından 02 Mart 1929 tarihine kadar vekâleten yürütülen maarif vekilliğine bu tarihte İzmir Mebusu Vasıf Bey asaleten atanmıştır.

➤ **Vasıf (ÇINAR), (İzmir Mebusu), (02.03.1929 – 08.04.1929)**

1892 Yılında Girit'te doğan Vasıf Bey, eski Söke Kaymakamı Abdullah Hulusi Bey'in oğludur. Vasıf Bey 1910'da İzmir İdadisinden, 1916'da İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. 1915 – 1918 yıllarında İzmir Özel Şark Mektebinin yönetiminde ve öğretmenliğinde bulunmuştur. İzmir Türk Ocağının açılmasında önemli görevler üstlenmiştir. Mondros Mütarekesinden sona İzmir'in işgaline karşı halkı örgütlemeye çalışmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nda Hacim Muhittin Çarıklı ile birlikte Batı Cephesi'nin kurulmasında büyük emeği geçen, bölge halkını işgale karşı mücadeleye davet eden, konuşmalarıyla İzmir'e doğru gazetesinde yazdığı başyazılarla halkın mücadele gücünü ayakta tutmaya çalışan Vasıf (ÇINAR) Bey, Kurtuluş Savaşı sonrasında TBMM'ye girmiştir. Bu dönemde mecliste yaptığı ateşli konuşmalarla dikkati çekmiş, Tevhidi Tedrisat Kanununun çıkmasından sonra Milli Eğitim Bakanlığı görevine getirilmiştir. Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun önemi bir uygulayıcısı olmuş, 8,5 ay süren Milli Eğitim Bakanlığı'nın ardından Prag ve Budapeşte elçiliği, Moskova Büyükelçiliği görevlerinde bulunmuştur.

Vasıf Bey, 01 Ocak 1929 tarihinde ölen Mustafa Necati Bey'den boşalan İzmir Milletvekilliğine seçilmiştir.²²⁸

²²⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VII, s.6.

²²⁸ Serkan AKÇA; "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf ÇINAR ve Faaliyetleri" *Gazi Üniv.Sos.Bil.Ens.Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2002, S.216 (IV'ncü dönem seçimlerinde TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak tekrar girmiş, ardından Roma Büyükelçiliğine, burada iki yıl kaldıktan sonra, tekrar Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. Vasıf Bey soyadı kanunu ile Çınar soyadını almıştır. Onun son görevi Moskova Büyükelçiliği olmuştur. 02 Haziran 1935 tarihinde vefat etmiştir.)

02 Mart 1929 tarihinde Maarif işlerinin müstakilen bir vekil tarafından idaresine imkân bırakmak üzere İsmet Paşa Milli Eğitim Bakanlığı Vekili görevinden istifa etmiş, Maarif Vekilliğine İzmir Milletvekili Vasıf Bey tayin edilmiştir.²²⁹

Vasıf Bey düşüncelerinin kabinede kabul edilmemesi nedeniyle 08 Nisan 1929 tarihinde bu görevden istifa etmiştir.

09 Nisan 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinin "Vasıf Bey Niçin Çekildi?" başlıklı yazısında Vasıf Bey'in Maarif Vekilliğinden ayrılma sebebi hakkında şunlar yazılmıştır.²³⁰ *"Vasıf Bey'in çekilmesi sırf bir prensip meselesinden ileri gelmiştir. İlk tedrisatın tamamen İdari Umumiye'ye devrini isteyen Vasıf Bey bu teklifinin heyeti Vekile'de muvaffakiyetsizliğe uğraması ve bunu takiben sanayi mektepleri ihtiyacatı için idarei hususiyetler varidatından yüzde iki alınması lehindeki teklifinin de BMM'e takdimi takarrur etmişken Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in itirazı üzerine reddolunmasından müteessiren istifa etmiş ve istifanamesinde, bunları esbabı mucibe olarak zikretmiştir."*

➤ **Cemal Hüsnü (TARAY), (Gümüşhane Mebusu), (08.04.1929 – 16.09.1930)**

1893'te Kop'ta doğmuştur. Babası Hacı Ahmet Zade Hüseyin Hüsnü Efendi, annesi Zehra Hanım'dır. İlköğrenimini Bulancak'ta, ortaöğrenimini Üsküp ve İstanbul Sultanisinde tamamlamıştır. Yüksek öğrenim için Belçika'ya gitmiş, ancak savaşın başlaması üzerine Lozan Üniversitesine devam etmiştir.

08 Kasım 1921'de Dışişleri bakanlığı iç yazışmalar katipliğine atanmış, 1922'de Paris Mümessilliğinde ikinci katip olmuştur. 1923'te geri dönmüş ve 1923 – 1925 yılları arasında Ziraat Bankası genel müdür yardımcılığı

²²⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.IX, s.2.

²³⁰ Cumhuriyet, 09 Nisan 1929, s.1.

yapmıştır. Bu görevi sırasında TBMM II. dönem ara seçimleri sonucunda Gümüşhane'den milletvekili seçilmiştir.

Mecliste ticaret komisyonu üyeliği ve sözcülüğü yapmıştır.²³¹

Vasıf beyin istifası üzerine Maarif Vekilliğine Gümüşhane Mebusu Cemal Hüsnü Bey atanmıştır.²³²

Cemal Hüsnü Bey'in Bern Büyükelçiliğine atanması nedeniyle 16 Eylül 1930 tarihinde boşalan Maarif Vekilliği görevine yeni bir atama yapılmamış, Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Refik Bey'in Maarif Vekilliğini vekâleten yürütmesi kararlaştırılmıştır.²³³

4. SİYASİ AÇIDAN IV. İNÖNÜ HÜKÜMETİ

a. Hükümet Döneminde Meydana Gelen Siyasi Olaylar;

1927 yılı seçimlerinden önce Cumhuriyet Halk Fırkası yönetmeliğinin değiştirilerek milletvekili adaylarının belirlenmesi işi Mustafa Kemal'e bırakılmış ve müteakiben tek parti olarak seçimlere giren Cumhuriyet Halk Fırkası, seçimlerden noksansız olarak başarıyla çıkmış, bağımsız hiçbir aday seçimi kazanamamıştır.²³⁴

Cumhuriyet Halk Fırkasının nizamnamesinin 88. maddesindeki "*Grup'ta müzakere edilerek kabul olunan kararlara Gruba mensup tüm azalarca itaat olunur. Grup müzakeresinde ekalliyete kalanlar ekseriyet kararına tabi olur*"²³⁵ hükmünün ve mebusların tümünün parti mensuplarından oluşmasının etkisiyle IV. dönem İnönü hükümetinin meclis içerisinde önemli bir muhalefet

²³¹ **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM II. Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları No:3, s.365–366. (Ocak 1938'de Brüksel ortaelçiliğine, Ağustos 1939'da Varşova Büyükelçiliğine, Kasım 1941'de Tahran, Ocak 1945'de Roma büyükelçiliklerine atanmıştır. III ncü dönemde Gümüşhane, V. dönemde Bolu milletvekili olarak görev almıştır. 11 Şubat 1975'te vefat etmiştir.)

²³² **TBMM Zabıt Cerideleri**, III.Dönem, c.X, s.45.

²³³ **TBMM Zabıt Cerideleri**, III.Dönem, C.XXI S.3

²³⁴ **Cumhuriyet**, (06 Eylül 1927), s.1. (*intihabat her yerde bitti ve kâmilan fırka namzetleri mebus oldular.*" *Haberi yer almıştır.*)

²³⁵ Mete TUNÇAY, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, İstanbul, 1989), s.143.

ile karşılaşma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bu durum ileride Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındaki önemli etkenlerden bir olarak ortaya çıkmıştır.

1927 yılında gerçekleştirilen CHF kurultayı yeni bir yüzük kabul etmiştir. İktidarın CHF'de olması itibariyle ve hükümetin takip ettiği siyasetin belirlenmesinde partinin rolü göz önünde bulundurularak, kabul edilen tüzüğün ana temalarının belirtilmesinde fayda görülmektedir.

Tüzüğün gerekçe bölümünde partinin kuruluş amaçlarının ve ilkelerini açıklığa kavuşturacağından bahsedilmiş, ayrıca hazırlanan tüzükle partinin cumhuriyetçi, halkçı, ulusçu olduğunun ve devletle dinin kesin olarak birbirinden ayrılmasından yana bulunduğunun açık olarak belirtileceği bildirilmiştir.

Parti tüzüğü; Cumhuriyetin korunması, dinin siyasetten ayrılması, Türk dilinin ve Türk kültürünün, ulusal bütünlüğü sağlayıcı araçlar olarak geliştirilmesi konularında kesin bir tutum belirlemiştir. Parti tüzüğünden ayrı olarak Mustafa Kemal de parti başkanı olarak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride; CHF'nin cumhuriyetçi, laik, halkçı ve ulusçu olduğu belirtilmiş, ulusun ekonomik çıkarını geliştirmenin çok büyük bir önemi olduğunu vurgulanmıştır. Ayrıca bütün yasaların çıkarılmasında ve uygulanmasında bu ilkelere uyulacağı eklenmiştir.²³⁶

b. Siyasi Boyutlu Kanun, Tüzük, Karar ve Yönetmelikler

Teşkilatı Esasiye Kanununda değişiklik yapılması; İsmet Paşa ve 120 arkadaşı tarafından verilen kanun teklifinin kabulü ile 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda laikliğe aykırı maddeler tamamen çıkarılmıştır.

²³⁶ Emre KONGAR, 21.Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, 30.Basım, İstanbul 2002, s.116.

10 Nisan 1928 tarihinde kanunun değiştirilen maddelerinin eski ve yeni halleri şu şekildedir;

Eski Hali

Madde 2; Türkiye Devleti'nin *dini, Din-i İslam'dır*. Resmi dili Türkçe'dir. Makarnı Ankara Şehridir.

Madde 16; Mebuslar meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif (Yemin Etmek) olunurlar;

"Vatan ve Milletin saadet ve selametine ve milletin bila kayd-ü şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma *Vallahi*"

Madde 26; Büyük Millet Meclisi *ahkam-ı şeriyenin tenfizi (infazı)*, kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harp ilanı, muvazene-i umumiye-i maliye ve devletin umum hesab-ı kat'i kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukat darbı, inhisar ve mali taahhüdü mutazammın (tazmini kabul edilen) mukavelet ve imtiyazatın tasdik ve feshi, umumi ve hususi af ilanı, cezaların tahfif (Haffletilmesi) veya tahvili (değiştirilmesi), tahkikat ve mücazat-ı kanuniyetinin te'cili, mahkemelerden sadır olup kat'iyyed kesbetmiş olan idam hükümetinin infazı gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder.

Madde 38; Reisicumhur intihabı akabinde ve meclis huzurunda şu suretle yemin eder;

"Reisicumhur sıfatile Cumhuriyetin kanunlarına ve hakimiyet-i Milliye esaslarına riyaet ve bunları müdafaa Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemal-i şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasr-ı nefis etmekten ayrılmayacağıma *vallahi*"

Yeni Hali

Madde 2; Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir. Makarnı Ankara Şehridir.

Madde 16; Mebuslar meclise iltihak ettiklerinde şu şekilde tahlif olunurlar;

"Vatan ve Milletin saadet ve selametine ve milletin bila kayd-ü şart hâkimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma *namusum üzerine söz veririm.*"

Madde 26; Büyük Millet Meclisi kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, devletlerle mukavele, muahede ve sulh akdi, harp ilanı, muvazene-i umumiye-i maliye ve devletin umum hesab-ı kat'i kanunlarının tetkik ve tasdiki, meskukat darbı, inhisar ve mali taahhüdü mutazammın mukavelet ve imtiyazaatın tasdik ve feshi, umumi ve hususi af ilanı, cezaların tahfif veya takviki, tahkikat ve mücazat-ı kanuniyetinin te'cili, mahkemelerden sadır olup kat'iyyed kesbetmiş olan idam hükümetinin infazı gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder.

Madde 38; Reisicumhur intihabı akabinde ve meclis huzurunda şu suretle yemin eder;

"Reisicumhur sıfatile Cumhuriyetin kanunlarına ve hakimiyet-i Milliye esaslarına riyaet ve bunları müdafaa Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesai, Türk devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemal-i şiddetle men, Türkiye'nin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasr-ı nefis etmekten ayrılmayacağıma *namusum üzerine söz veririm.*"

Türk Vatandaşlığı Kanunun Çıkarılması; IV. İnönü Hükümeti döneminin önemli kanunlarından biri olan kanun Türkiye vatandaşlığına yeni düzenlemeler getirmiştir. 22 Mayıs 1928 tarih ve 1312 sayılı kanun ile; Türk anne-babadan doğan, Türkiye’de doğum da ana babası ya da bunlardan biri vatansız olan, Türkiye’de veya yabancı memlekete evlilik haricinde Türk anadan doğan veya Türk babadan olanlar rüştlerini kazandıktan üç sene içerisinde Türk vatandaşı olabilme hükümleri getirilmiştir. Kanunun diğer maddelerine göre; Türkiye’de doğan ecnebi çocuğu Türk’tür. Rüştüne erdikten sonra ana babalarının tabiyetine altı ay içinde geçebilecektir. Türkiye’de 5 yıl oturanlar ve reşit olanlar Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığına geçebilir. İstisnai durumlarda 5 yıl ikamet şartı aranmayacaktır. Vatandaşlıktan içişleri bakanlığı ve bakanlar kurulu kararı ile kişinin başvurusuyla, askerlik hizmetini yapmak şartıyla çıkılabilir. Vatandaşlıktan atılanlar sınır dışı edilirler.²³⁷

Türk Vatandaşlığı kanunu ile Osmanlı Devletinde kapitülasyonların da etkisiyle dini ve ticari ayrıcalıklar kazanmak isteyenler için istismarlar yapmanın gelenek halini aldığı tabiyet konusu milli ve bağımsız bir devlette olması gerektiği gibi düzenlenmiştir.

Türk Harflerinin Kabulü ve uygulanması; Alfabe konusu Osmanlı döneminde de üzerinde çok tartışılan bir husus olmuş, çeşitli çözüm yolları üzerinde durulmuşsa da kalıcı bir netice elde edilememiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte tartışmalar zaman zaman devam etmiş ve nihayet 20 Mayıs 1928 tarihinde Belnelmilel Erkamın kabulüne dair kanun teklifi görüşmeleri sırasında meclis gündemine gelmiştir. Mebuslardan Hasan Fehmi Bey’in “Daha önce takvimi kabul etmiştik. O zaman bu rakamlar niye kabul edilmedi, beynelmilel harfler ne zaman kabul edilecek?” şeklindeki sorusuna Maarif Vekili Mustafa Necati Bey; “Konunun incelendiğini, hurufat meselesinin medeniyet âleminin kabul etmiş olduğu esaslar dâhilinde halledileceğini bu

²³⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XI, s.46-48.

konuda hükümetin suhuletle hareket ettiğini, onun için uzun süre beklenilmeyeceğini” belirtmiştir.

Latin harflerine geçmek için ilk hazırlıklar 1926 yılında Bakü’de toplanan Türkoloji Kongresinden sonra başlatılmış ve bu konuda Mustafa Kemal ilk talimatı vermiştir. 1928’de yeniden hızlandırılan çalışmalarla başvekaletin emri üzerine 29 Mayıs 1928 tarihinde 14 kişilik Dil Encümeni kurulmuş, encümen 09 Temmuz 1928 tarihinde ittifakla Latin alfabesine geçilmesi konusunu benimsemiştir.

Başvekil İsmet Paşa yeni Türk harfleri ile ilgili kanunun meclis görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada; *“Türk harfleri kanununun layihası mevzuu üzerinde söyleyeceklerim açık ve kısadır. Büyük reisicumhur hazretlerinin işaret buyurdıkları gibi Türk harfleri ile büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir. Biz buna samimiyetle ve vicdani bir itimatla inanıyoruz. Teşebbüs esasen milleti cehaletten kurtarma teşebbüsüdür. Tecrübelerimizle memleketin her tarafında gördük ki; Türk alfabesi ile bu milletin okuma – yazma mücadelesine girmesi her tarafta büyük bir açılma, büyük bir kolaylık vermiştir.”* İfadelerini kullanmıştır.²³⁸

1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun yapılan meclis oylaması sonucu kabul edilerek 03 Kasım 1928 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kanunun gerekçesinde şu ifadeler yer almıştır; *“Türk dili şimdiye kadar bünyesine uymayan Arap harfleri ile yazılıyordu. Arap sistemi bir taraftan lisanımızın muhtaç olduğu sedalı harfleri ihtiva etmiyor, diğer cihetten Türk halkının hakkıyla telaffuz edemediği bir takım seslere malik bulunuyordu. Bu yüzden Türk çocuğu ana dilini yazabilmek için uzun zaman muayyen kalıpları bellemek ıztırarında kalıyor, hayali zihinde mevcut olmayan bir kelimeyi doğru yazmak veya okuyabilmek için uzun uzadıya Arap ve Acem sarf kaidelerini bilmesi lazım geliyordu. Bu halin meydana getirdiği zorluklar*

²³⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.7-8.

*herkesçe malumdur. Medeni bir yazının muttarit bir imlaya sahip olması iktiza ettiği halde eski yazı ile buna imkân bulunmuyordu. Buna bir de Arap harflerinin Türk matbaacılığını nasıl ilerlemekten alıkoyduğunu, telgraf gibi medeni vasıtaları kullanmakta milletimizi beyhude masraf ve zorluklara sürüklediği ilave olunursa, eski harf sistemimizi değiştirmek zarureti meydana çıkar.*²³⁹ Kanun gerekçesinde de açıkça ifade edildiği gibi hem teknik olarak Türk diline uymayan bir sistem terk ediliyor hem de medeniyetin getirdiği yeniliklere daha çabuk adapte olabilmek için hızlı ve kolay öğrenilebilen, modern dünyanın da kullandığı bir sistem tercih edilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanununun kaldırılması; Şeyh Said İsyanının bastırılması maksadıyla III. İnönü hükümetince çıkarılan ve iki yıl süreli olan kanunun süresi 1927'de iki yıl daha uzatılmıştır. Zararlı görülecek faaliyetleri men etmek üzere hükümetin eline çok büyük yetkiler veren, basın da dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerini sıkı yönetim altında tutan bu kanun 04 Mart 1929 yılında tekrar uzatılmayarak yürürlükten kalkmıştır. Türkiye'nin olağanüstü şartlardan normal hukuki düzene geçişinde önemli bir aşama kaydedilmiştir. Meclis Genel kurulunda İsmet Paşa tarafından kanunun uygulandığı dönemde yapılan işlere sağladıkları kolaylıkları anlatan bir konuşma yapılmıştır. Konuşma III ve IV. dönem İnönü hükümetlerinin siyasi, adli ve sosyal icraatlarının kısa bir özeti olarak değerlendirilebilir.

"Takrir-i Sükûn Kanununun şüerliği bu gün bitti. Hükümetimiz kanunun yenilenmesini istemiyor. Bu karara hükümet, devlet başı olan büyük Reisicumhur'un irşadı ve öğüdü ile varmıştır. Bu memlekette Cumhuriyet vatandaşlığının pürüzsüz engelsiz yerleşmesi büyük Reisicumhur'un idali olduğu çok kez söylenmiş, her zaman görülmüştür. Takrir-i Sükûn Kanununun nasıl konduğunu, bu kanunla geçen dört yılda neler olduğunu kısaca hatırlatmayı yarın için öğretici bir vesile saydım.

²³⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.7-11.

Kanun, dört yıl evvel Cumhuriyeti istemeyen bütün amillerin Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya varacak, aşkın tecavüzlerine karı konmuştu. Tehlike kapının eşişine gelinceye kadar sabreden Büyük Meclis Cumhuriyeti kurtarmak için keskin ölçülerin zamanı geldiğine hükmetti. Geniş bir seferberlikle vatandaşların Cumhuriyet müdafaasına çağırılmasına izin verdi. Bir buçuk yıldan beri büyük zaferin temiz çalışma yaşayışını kendine zehir edenlere karşı millet kızgın bir seğirdimle Reisicumhur'un çağırmasına koştu. Büyük Meclis aynı zamanda kendi İstiklal Mahkemelerini kurdu ve hükümete Takrir-i Sükûn Kanununu verdi.

Fakat Cumhuriyet aleyhtarlarının hazırlıkları şimdiye kadar sezilenden çok daha fazla olduğu da en kapalı gözlemlere çarpmıştı. Hatta bu meclisin göğsünde bu milletin en pahalı evladına karşı kötü kast hazırlanacak derecede dumanlı gözler, karanlık vicdanlar meydana çıktı. Bu hesapların sorgusu iki sene sürdü. İki sene sonra Büyük Meclis Cumhuriyet müdafaasını münhasıran adliyeye bıraktı. Yalnız Takrir-i Sükûn Kanununun hükümete verdiği salahiyetleri daha iki sene için yeniledi.

Geçen dört yılda yüzyıla sığmayacak iyi işler yapılmıştır. Geçen senelerde adliyede kabul edilen yeni kanunları ve adliye teşkilatındaki yüksek terakki eserlerini öğrenerek ve güvenerek hatırlayabiliriz. Bunun gibi Türk kadınının içtimai esaretten kati olarak kurtulması hadisesi de bu zamana rastlar.

Dinin, devletten ve siyasetten uzaklaştırılması da geçen devirde tamamlanmıştır. Vatandaş mabedinde kendi itikadı ve vicdanı ile serbest bırakılmış, onun arık ve temiz imanı bu dünyanın işlerinden kurtarılmıştır.

Türk harfleri de bu devirde konuldu. Derhal öğrenen yüz binleri bir tarafa bırakalım bu gün millet mekteplerinde ana dilini öğrenmeye çalışanlar

*kadın-erkek bir milyonu geçiyor. Bu sayı tereddüdü olanları uyandıracak başlı başına bir delildir.*²⁴⁰

Başbakan İsmet Paşa, Cumhuriyetin korunması da dâhil olmak üzere, kadın haklarından harf inkılâbına kadar her adımda Takrir- Sükûn Kanununun payı olduğu vurgulamıştır. Bu dönemde yapılan işler ve İsmet Paşanın konuşması, Türkiye’de inkılâp hareketlerine karşı belli bir muhalefetin olduğu ve bu muhalefetin de ancak sert tedbirlerle aşılabildiğini ortaya koymaktadır.

*Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunun Çıkarılması; IV. İnönü hükûmeti dönemine kadar 1879 tarihli “Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye” kanunu kullanılmaktaydı, çağdaş bir görünümünden uzak olan bu kanun yerine 09 Ocak 1929 tarihinde Bakanlar kurulundan geçen 04 Nisan 1929 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey kanun gerekçesi ile ilgili mecliste şu açıklamayı yapmıştır;*²⁴¹

“Türkiye Cumhuriyeti’nin hal-i hazırda mer’i usulü muhakemat-ı cezaiye kanunu 1879 tarihinde Fransız usul-i cezaiye kanunundan iktibas edilmiş ve o gün bu gün birçok tadillere maruz kalmıştır. Esas itibariyle mutlakiyet devrinin arta kalan asarından bulunan bu kanun müstenidatı bulunan nazariyatların eksikliği hasebiyle ayakta durmayacak ve muasır Türk Cumhuriyeti’nin ceza muhakemelerine asri hukukiyatın istilzam ettiği matlup istikameti vermeyecek bir hale gelmiştir denilebilir.

Gerek bu gibi sebeplere ve gerek yeni Türk rejiminin istilzam ettiği hukuki manaya göre yeni bir kanun yapmak zarureti işbu layihanın bir an evvel Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin tasdikine arza saik olmuştur.”

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey’in de ifade ettiği üzere laik Türkiye Cumhuriyetinin hukuki yapısını da laik sisteme uygun hale getirmesi yönünde atılmış önemli bir adımdır.

²⁴⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.IX, s.19-21.

²⁴¹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.X, s.14-23.

Kanun 426 maddeden ibaret olup, 20 Nisan 1929 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁴²

İcra ve İflas Kanunun Çıkarılması; 18 Nisan 1929 tarihinde mecliste oylanarak kabul edilen İcra ve İflas Kanunu, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey başkanlığındaki komisyon tarafından İsviçre İcra ve İflas Kanunun Türkiye'ye uyarlanması sonucu şekillenmiştir.

Meclise havale edilen kanunun gerekçesinde; “esas özelliği işlerin mahkemeye düşmeden önce halledilmesini sağlayan maddeler içermesi ve işlerin uzamadan halledilebilmesini sağlayacak düzenlemeler getirmesi” şeklinde belirtilmiştir.²⁴³

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey Kasım 1928'de yaptığı bir açıklamada; “İcra İflas usulü, Muhakematı Cezaiye, Deniz Ticareti Kanunlarının iddia edildiği gibi eski kanunların değiştirilmesi şeklinde değil, reisicumhur hasretlerinin Millet Meclisinin küşadındaki nutuklarında işaret buyurdukları vechile baştanbaşa yeniden hazırladıklarını, İcra ve İflas Kanununun İsviçre'den, Cezayi Muhakemat ve Deniz Ticareti Kanunlarının Almanya'dan alındığını belirtmiştir.²⁴⁴

Yukarıdaki önemli düzenlemelerden başka; Şark Vilayetlerinde yürütülen faaliyetlerin koordinasyonu maksadıyla, askeri ve mülki idare arasındaki ilişkileri de düzenleyen 27 Kasım 1927 tarih ve 1164 sayılı “*Umumi müfettişlik teşkili hakkındaki*” kanun mucibince Elazığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Van vilayetlerini ihtiva etmek üzere bir umumi müfettişlik teşkil edilmiştir. Müfettişliğin vazife ve salahiyetlerine dair talimatname 5858 sayılı bakanlar kurulu kararnamesi 05 Aralık 1927 tarihinde yayınlanmıştır.²⁴⁵

²⁴² Kavanin Mecmuası, c.7, s.259-326.

²⁴³ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.X, 54ncü Birleşim 136 numaralı ek

²⁴⁴ Hâkimiyeti Milliye, 21 Kasım 1928, s.1.

²⁴⁵ Sicili Kavanini (1336 – 1928), C.12, s.787-788. (25 Aralık 1927 tarih ve 5977 sayılı karamame ile Umumi Müfettişliğin ünvanı “1. Umumi Müfettişlik” olarak değiştirilmiştir. – s.792.)

12 Mayıs 1928 tarihinde 1246 sayılı *Türkiye’de “Gençlik teşkilatının Türk vatandaşlarına hasrı hakkında Kanun”* kabul edilmiştir. Kanunun gerekçesinde; *“Her memlekette izcilik ve keşşaflik teşkilatı gençliğin mülki ve askeri vatan hidematına ihzara hadim milli müesseselerden olduğu halde memleketimizde şimdiye kadar bu işlerin murakabesine müstenit olacak bir kanun mevcut olmaması yüzünden İstanbul ve İzmir gibi ecnebilerin çokça bulunduğu şehirlerde, ecnebi mektepleri talebesi arasında bu kabil teşkilat vücuda getirmekte ve bundan mada mektepler haricindeki ecnebi gençleri arasında da böyle teşkilat vücuda getirilmek teşebbüsleri görülmektedir. Milli birlik ve dirlik noktainazarından çok tehlikeli olan bu hareketleri şimdiden önüne geçmek kati bir vacibedir. Merhut beş maddelik kanun layihası bu maksatla tanzim olunmuştur.”*

Bu kanunla; okullarda veya okul haricinde izcilik vb.adlarla teşkilat kurma ve üye olma hakkı sadece Türk vatandaşlarına verilmiş, yabancıların bu tür faaliyetleri yasaklanmıştır. Ayrıca kuruluşları ve faaliyetleri de Maarif Vekâleti iznine tabi kılınmıştır.²⁴⁶

1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile ilk defa Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Böylece 1926’ya kadar miras hakkı dahi tanınmayan, toplumda varlığını etkili bir şekilde hissettirebilme imkânı bulamayan Türk kadınına, çok kısa bir sürede layık olduğu hakları iade edilmiştir. Kanunun Türk kadınına sağladığı bu imkân, Türkiye’de modern toplum anlayışının ve demokrasinin yerleşerek gelişmesi açısından önemli bir adımdır.

c. Hükümetin Dış Siyaseti ve Uluslararası İlişkileri

IV. İnönü Hükümeti döneminde dış ilişkilerde, mütekabiliyet (karşılıklı eşitlik), milli bütünlüğün korunması ve istikbalin teminatı için karşılıklı güven ve emniyetli ortamın tesisi, ülkenin modernleşmesi için gelişmiş ülkelerin

²⁴⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.IV, s.96-97.

desteğinin sağlanması, dengeli ve hiçbir ülkeye ekonomik, askeri veya siyasi bağımlı hale dönüşmeyecek şekildeki hassasiyetler aynen muhafaza edilmiştir.

IV. İnönü Hükümeti döneminde; geçmişte Lozan'da çözüme kavuşturulamayan sorunların halline öncelik verilmesinden dolayı geliştirilemeyen ilişkilere ağırlık verilmiştir.

Türkiye'nin dış siyasetine ilişkin olarak temel felsefeyi Mustafa Kemal'in 1928'de meclisin ikinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada bulmak mümkündür. Mustafa Kemal bu konuşmasında;

Efendiler, harici siyasetimizde dürüstlük, memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiar-ı hareketimize kılavuz olmaktadır. Esaslı ıslahat ve inkişafat içinde bulunan memleketimizin hem kendisinde, hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz. Bu samimi arzudan mülhem olan harici siyasetimizde memleketin masuniyetini, emniyetini, vatandaşların haklarını herhangi bir tecavüze karşı bizzat müdafaa edebilmek kudreti de bilhassa gözde tuttuğumuz noktadır. Kara, deniz ve hava ordularımızı bu memlekette sulhu ve emniyeti masun bulunduracak bir kuvvette muhafazaya bunun için çok ehemmiyet veriyoruz. Cumhuriyet hükümeti, milletler arasında emniyet misakları akdi için hususi gayret göstermektedir. Bize teklif olunan Kellog Misakı'na^() iltihak için de aynı samimiyetle muvafakatimizi bildirdik.²⁴⁷ İfadeleriyle güvenlik, memleketin inkişafı gibi temel hedefleri bir kez daha vurgulamıştır.*

Hükümet yurt içinde girişilen inkılâp hareketlerinin başarılı olması için istikrarlı ve karşılıklı güvene dayalı bir dış siyasetin izlenmesi gerekliliğine

(*) "ABD ve Fransa arasında doğan yakınlaşma sonucu ortaya çıkan Briand – Kellog Anlaşması olarak adlandırılan bu anlaşma; Harbin Milli Siyaset aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesine dair anlaşmadır. Anlaşmayı ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya ve Türkiye imzalamıştır. 27 Ağustos 1928'de imzalanan anlaşmaya Türkiye 08 Temmuz 1929'da imza koymuştur.

²⁴⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.I, s.342-343.

inandığından, dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu kapsamda Yunanistan ile ortaya çıkan sorunlar fazla büyütülmemiş, sorunların iç politika malzemesi olarak kullanılmamasına özen göstermiş ve göçmenler sorununun iki tarafın da zararına olmayacak şekilde çözüme kavuşturulmasıyla karşılıklı iyi niyet dönemine girilmiştir.

Siirt Mebusu Mahmut Bey, Kasım 1928'de Türkiye'nin dış siyasine ilişkin yaptığı bir değerlendirmede; *"Türk dış siyasetinin şark ya da garp siyaseti olarak tanımlanamayacağını ve bu tasnifin yanlış olduğunu, Türk dış siyasetinin sulh, sükûn ve emniyet siyasetini takip ettiğini"* belirtmiştir.²⁴⁸

Ülkelere bazında ilişkilerin genel seyri şu şekilde gelişmiştir; *İtalya ile ilişkiler*; Mondros sonrasında Anadolu'yu işgal eden devletler arasında yer alan İtalya, hak iddia ettiği bölgelerdeki Yunan işgalinin özellikle İngilizler tarafından desteklenmesi sonucu, müttefikleriyle anlaşmazlığa düşerek savaşımadan işgal ettiği yerleri terk etmiştir. Ancak İtalya'nın milli amaç haline getirdiği eski Roma İmparatorluğu'nun bulunduğu coğrafya olan Akdeniz ve Ege'yi ele geçirme hayali sona ermemiştir. Bu durum Türkiye için muhtemel bir tehdit olarak görülmekteydi.

İtalya ile yaşanan sorunlardan biri de Adalar sorunudur. Lozan'da üzerinde herhangi bir karar bulunmayan ancak Türk sahillerinden üç mil mesafe dâhilinde bulunan 14 adanın bir kısmında hem İtalyanlar, hem de Türkler hak iddia ediyorlardı. İki taraf arasındaki görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine Türk ve İtalyan hükümetlerinin mutabakatı neticesinde, konunun dostane bir şekilde çözümü amacıyla Lahey Adalet divanına götürülmesine karar verilmiştir. Haziran 1929'da yapılan duruşmalar sonunda, konu Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmış ve 14 adanın İtalyanlara ait olduğu hükmü verilmiştir.²⁴⁹

²⁴⁸ Hâkimiyeti Milliye, 08 Kasım 1928, S.1

²⁴⁹ Cihan YAMAKOĞLU, **Mahmut Esat Bozkurt**, s.34. (bu 14 ada; Antalya, Fenike, Kaş ve Fethiye'nin karşısındaki beş adalar, küçük adalar (iki adet), Meis ve Kelos adalarıdır. 2nci dünya harbinden sonra bu adalar da dahil olmak üzere tüm ege adaları Yunanistan'a verilmiştir.)

İtalya ile yapılan anlaşmalar şunlardır;

23 Kasım 1927'de imzalanan "Seyyar Ticaret Memurları Anlaşması"²⁵⁰

30 Mayıs 1928 tarihinde "Bitaraflik, uzlaşma ve adli tefsiye" anlaşması imzalanmış, söz konusu anlaşma meclis tarafından da onaylanmıştır.²⁵¹ Anlaşma ile; iki ülke arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların uzlaşma ve yargı yoluyla çözülmesi, çıkabilecek problemlerin Lahey Adalet Divan'ına başvurulması öngörülmüştür.

1365 sayılı kanunla kabul edilen "İadei Mücrimin (Suçluların iadesi) Anlaşması"²⁵²

1394 sayılı kanunla kabul edilen "Adli Himaye ve Adli Makamların Hukuk ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Müzahareti ve Adli Kararların Tenfizi Anlaşması"²⁵³

1537 sayılı kanunla kabul edilen "Türk – İtalya Tahkimnamesi"²⁵⁴

1788 sayılı kanunla kabul edilen "Konsolosluk Mukavelesi"²⁵⁵

Yukarıdaki anlaşmalardan da anlaşılacağı üzere İtalya ile karşılıklı müzakere yolu açık tutularak ve anlaşmalar imzalanarak Türkiye'ye yönelik muhtemel bir eyleme karşı barışçıl yollarla çözüm aranmış ve bunda başarılı olunmuştur.

Fransa ile İlişkiler; Mondros sonrasında Anadolu'yu işgal eden ülkelerden olan Fransa, Maraş ve Antep direnişleri sonrası zor duruma düşmüş, Batı cephesinde Yunan ordusuna karşı kazanılan zaferlerden sonra Türkiye ile 1921 yılında Ankara anlaşmasını imzalayarak işgale son vermiştir. Daha sonraki dönemlerde Fransa ile ortaya çıkan sorunların önemli bir

²⁵⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.IV, s.272-274. (Mecliste 22 Mayıs 1928 tarihinde görüşülerek onaylanmıştır.)

²⁵¹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.74-75.

²⁵² TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.90-92.

²⁵³ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VIII, s.40, 42-43.

²⁵⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XIV, s.22, 25.

²⁵⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.26, s.124, 127.

bölümü mali konularla ilgili olmuştur. Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda 1928'de Paris'te imzalanan anlaşma sonrasında 1929 ekonomik buhranı sonucu Türkiye borçların ödenmesi konusunda sıkıntıya düşmüş ve bu durum Fransa – Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Hükümetin büyük önem verdiği demiryolları konusunda Fransızların elinde bulunan Adana – Mersin demiryolunun millileştirilmesi konusunda yaşanan sıkıntılar 22 Haziran 1929'da Ankara'da imzalanan anlaşma neticesinde Türkiye'nin lehine sonuçlanmıştır. Fransa ile yapılan anlaşmalar şunlardır;

1309 sayılı kanunla kabul edilen "Seyyar Ticaret Memurları" sözleşmesi²⁵⁶

1670 sayılı kanunla kabul edilen "İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain" anlaşması²⁵⁷

Suriye'nin mandateri olarak Fransa ile Hatay konusundaki sorun, varlığını IV. İnönü hükümeti döneminde devam ettirmiştir.

İngiltere ile ilişkiler; 1926 yılına kadar büyük sorunların yaşandığı İngiltere ile Musul meselesinin Türkiye aleyhine çözümünü müteakip, dünyada yaşanan yeni gelişmeler çerçevesinde Almanya ve İtalya tehditlerine karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilen İngiltere ile ilişkilerin normalleştirilmesine ve geliştirilmesine gayret gösterilmiştir. İngiltere ile 1674 sayılı kanunla kabul edilen "Ticaret ve Seyrüsefain" anlaşması imzalanmıştır.²⁵⁸

Sovyetler Birliği ile ilişkiler; Rusların Türk toprakları ve Boğazlar üzerindeki emelleri nedeniyle uzun süre gergin olan ilişkiler, Bolşevik ihtilali sonrasında ortaya çıkan iktidarın uyguladığı siyaset çerçevesinde normalleşmeye başlamıştır. Bolşevik iktidarının siyasetindeki değişikliğe

²⁵⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.IV, s.277.

²⁵⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XVIII, s. 311.

²⁵⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XVIII, s.40, 42-43.

hedeflerindeki değişiklikten ziyade ülkenin kendini yeniden toparlamak istemesi etkili olmuştur.

Sovyetler Birliği ile imzalanan anlaşmalar şunlardır;

1396 sayılı kanunla kabul edilen “Hududun tarafeyninde bulunan meralardan her bir taraf ahalisinin istifadesine dair” anlaşma²⁵⁹

1398 sayılı kanunla kabul edilen “Sınırlarda meydana gelecek anlaşmazlıkların çözümüne dair sözleşme”²⁶⁰

1566 sayılı kanunla kabul edilen ve 17 Aralık 1929’da imzalanan protokolle süresi dolan 1925 tarihli dostluk ve tarafsızlık anlaşması iki yıl daha uzatılmıştır.²⁶¹

Yunanistan ile ilişkiler; Mondros sonrasında, İngiltere’nin desteğiyle Türk toprakları üzerindeki emellerini uygulamaya koyan Yunanistan ile Milli Mücadele sonrasında da sorunlar bitmemiş ve özellikle mübadele konusunda yaşanan sıkıntılar gerginliğin devam etmesine neden olmuştur. Söz konusu gerginlik 10 Haziran 1930 tarihinde iki ülke arasında imzalanan Mübadele anlaşması ile sona erdirilmiştir. Anlaşmaya göre; İstanbul’daki Rumlarla, Batı Trakya’daki Türkler bulundukları yerlerin vatandaşları sayılacaklar, mübadil Müslümanların bıraktıkları mallar Yunan hükümetine, mübadil Rumların bıraktıkları mallar ise Türk hükümetine geçecektir.²⁶² Anlaşma sonrasında Türk – Yunan ilişkilerinde yumuşama havası sürecine girilmiş, bu durum Türkiye’nin Balkan ülkeleriyle işbirliği imkânlarını da artırmıştır.

Bulgaristan ile ilişkiler; Birinci Dünya Harbi sırasında aynı tarafta yer alan Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler karşılıklı iyi niyet ortamında sürdürülmüş, 1925’te imzalanan dostluk anlaşması 06 Mart 1929’da

²⁵⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VIII, s.65, 70.

²⁶⁰ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VIII, s.55-56, 62.

²⁶¹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XVI, s.401 42, 55.

²⁶² Cemal AVCI, III.Dönem TBMM’nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.189.

geliştirilerek, “Tarafsızlık, uzlaşma, adli tesviye ve hakem anlaşması” imzalanmıştır.²⁶³ bu anlaşma ile taraflar 1925 anlaşmasına aykırı düşebilecek siyasi, ekonomik hiçbir anlaşmaya girmemeyi kabul etmişler, ayrıca herhangi bir devletin saldırıya uğraması durumunda diğerinin tarafsız kalması taahhüt edilmiştir.

İran ile ilişkiler; İran ile ilişkiler sınır problemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sınır problemleri; Türkiye’de özellikle Ağrı bölgesindeki aşiretlerin devlet güçlerine karşı yürüttükleri isyan ve ayaklanmalar sırasında İran’da yaşayan bir kısım akrabalarından yardım almaları veya güvenlik kuvvetlerinin takibinden kaçmak amacıyla İran topraklarını kullanmaları şeklinde gelişmiştir. Bu problemlerin çözümü amacıyla 22 Nisan 1926’da güvenlik ve dostluk anlaşması imzalanmış, bahse konu anlaşma 15 Haziran 1928 tarihinde imzalanan bir ek protokol ile geliştirilmiştir. Bu protokol 1363 sayılı kanunla meclis tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁴ Protokolün önemli bir yönü de; iki taraftan birinin saldırıya uğraması durumunda, diğerinin savaşı önlemeye çalışacağı ve iktisadi işbirliği için süratle harekete geçeceği taahhüdünün verilmesidir.

Afganistan ile ilişkiler; Milli Mücadele döneminde Türkiye her türlü desteği vermeye gayret eden Afganistan ile mevcut iyi ilişkiler sürdürülmüş ve 1362 sayılı kanunla kabul edilen Dostluk ve işbirliği anlaşması 25 Mayıs 1928 tarihinde imzalanmıştır.²⁶⁵

Yukarıdaki ikili ilişkiler dışında; Meksika (25 Mayıs 1927), Brezilya (08 Eylül 1927), Uruguay (04 Ocak 1929) ve Suudi Arabistan (03 Ağustos 1929) ile Dostluk Anlaşması, Macaristan (05 Ocak 1929) ve İsviçre (09 Aralık 1928) ile Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Anlaşması, Almanya (16 Mayıs 1929,) ve İspanya (28 Nisan 1930) ile Hakem ve Ulaşma Anlaşması, İsviçre (05 Ağustos 1928) ve Çekoslovakya (05 Ocak 1928) ile İkamet Sözleşmesi,

²⁶³ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XII, s.85-86, 89.

²⁶⁴ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.84-86.

²⁶⁵ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.74, 81-83.

Belçika (28 Ağustos 1928), Çekoslovakya (1927), Estonya (12 Mart 1928), Hollanda (25 Temmuz 1928), Letonya (28 Mayıs 1928), Romanya (11 Haziran 1929), Danimarka (31 Mayıs 1930), Finlandiya (12 Ağustos 1928) ile Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.²⁶⁶

IV İnönü hükümeti döneminde birçok ülke ile ilişki kurularak çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bunların büyük bölümü karşılıklı dostluk ve ticaret anlaşmalarıdır. Dünyanın uzak ülkeleri de dâhil olmak üzere birçok ülke ile kurulan bu temaslar ile Türkiye'nin saygınlığının artırılmasına katkıda bulunulmuştur.

İkili anlaşmaların dışında dünya devleti olmanın gereği olarak daha önceki hükümetlerin de uyguladığı şekilde uluslararası çok taraflı anlaşmalara da imza konularak Türkiye'nin uluslararası arenadaki yerinin pekiştirilmesine ve genel konjonktüre uyum sağlamasına gayret gösterilmiştir.

Bu kapsamda; 15 Aralık 1928 tarihinde 1369 sayılı *“Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun”* Lozan Anlaşmasının 100. maddesinin de gereği olarak mecliste kabul edilmiştir. Kanunla; Afyon üretimi ve tüketimi hükümet tarafından kontrol altına alınmıştır.²⁶⁷ 04 Mayıs 1925 tarihinde Cenevre’de toplanan beynelmilel konferansta kabul olunan *“Muhnik, müsemmin veya buna münasib gazların ve bakteriyolojik vesaitin harpte istimalinin men’i hakkındaki protokol’ün tasdikine dair kanun”* 07 Ocak 1929 tarihinde 1380 sayı ile mecliste kabul edilmiştir.²⁶⁸ 19 Ocak 1929 tarihinde 1384 sayılı *“Devletler arasında harbin milli siyaset akti olarak istimalinden feregati mütezamının muahedeye Türkiye Cumhuriyeti’nin iştiraki hakkında kanun”* kabul edilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.V, s.19.

²⁶⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VI, s.53-55.

²⁶⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VII, s.18-20.

²⁶⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.VII, s.60-62.

d. Hükümetin Eğitim, Kültür ve İç Siyaseti

Hükümetin iç siyasette önemle üzerinde durduğu konulardan biri hiç kuşkusuz eğitim politikaları olmuştur. III. İnönü Hükümetinde olduğu gibi IV. İnönü hükümetinde de Maarif Vekilinin değiştirilmeyerek Mustafa Necati'nin aynı göreve devam etmesi, hükümetin eğitim siyasetinde herhangi bir değişikliğe gitmeden geçmiş dönemdeki esaslar üzerinde devam ettiğini göstermektedir. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey Aralık 1928'de Hakimiyeti Milliye gazetesine verdiği beyanatta; *".... İnkılâbın yeni safhasında cumhuriyetin maarif ve terbiyei umumiye teşkilatına büyük vazife hisseleri teveccüh etti. Sebbeden (Devam eden) mesai neticesinde elde edilen hasıllar beni teşkilatımızın inkılâbın tevdi ettiği vazifeleri başaran bir kuvvet olmak yoluna girdiğini söyleyebilmek yoluna getirmiştir."* Şeklindeki ifadeleriyle teşkilatının çalışmalarıyla, hükümetin genel siyasetine ayak uydurabilecek ve verilen görevleri layıkıyla yapabilecek yeterlilikte olduğunu ispat ettiğini belirtmiştir.²⁷⁰

Hükümetin temel hedefi halkın cehaletinin ortadan kaldırılması ve yeni nesillerin çağın gerektirdiği eğitim imkânlarına sahip olacak şekilde yetiştirilmesidir. Ülkenin, arzu ettiği modern devletlerin seviyesine ulaştırılmasında eğitimin öneminin farkında olan iktidar, geçmiş dönemlerde olduğu gibi yurtdışından da getirttiği uzmanlar vasıtasıyla eksiklerin tespitine ve elindeki imkânlar çerçevesinde giderilmesine gayret etmiştir.

Türkiye'ye davet edilen yabancı uzmanların da önerilerini dikkate alan hükümet tarafından, 1928 yılında orta mektepler konusunda çalışmalar yapmak maksadıyla Çin'de de eğitimin geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapan Alman eğitimci M.Buyye davet edilmiş ve bir rapor hazırlattırılmıştır.²⁷¹

Türk eğitim sistemi hakkında bir rapor hazırlattırılan John Dewey'in önerisi doğrultusunda teşkilatlanmış ve 1927'de faaliyete geçen halk

²⁷⁰ Hakimiyeti Milliye, 21 Aralık 1928, s.1.

²⁷¹ Hâkimiyeti Milliye, "Türkiye'de Maarifin Geçirdiği İnkılâp", 22 Aralık 1928, s.2

dershaneleri²⁷² 1928 yılında hükümet tarafından yapılan bir düzenleme ile “Millet Mektepleri” olarak çalışmalarını sürdürmüştür.²⁷³

Millet mekteplerinin çalışmalarında elde edilen sonuç;

Dönem	Ders Gören	Başarı Gösteren	Diğer öğrenim görenlerle toplam
1928 – 1929	1.045.500	526.881	597.010
1929 – 1930	544.534	245.663	262.423

(İstatistik Umum Müdürlüğü, **Kültür İstatistikleri 1935 – 1936**, Ankara 1937, s.4-5.)

Harf inkılâbının yapılmasını müteakip başlatılan okuma yazma seferberliğiyle, millet mektepleri, halk evleri, okuma odaları açılmıştır. Gazetelerin yeni harflere geçmesi konusunda maddi destek sağlanmıştır.²⁷⁴

Millet mektepleri yeni harflerin kabulüyle birlikte en geniş yaygın eğitim faaliyeti sağlayan kurumlardan biri olmuştur. Millet mektepleri talimatnamesinin^(*) birinci maddesinde “Türkiye Halkını okuyup yazmaya muktedir bir hale getirmek ve ona hayat ve maişetinin istilzam ettiği ana bilgileri kazandırmak” ifadesiyle kanunun amacı açıkça belirlenmiştir.

Eğitimin yaygınlaştırılması hususundaki hassasiyet çerçevesinde öğretmen sayısındaki eksikliğin giderilmesine de büyük önem veren Maarif

²⁷² Sicili Kavanini (1336 – 1928), c.12, s.828. (Hükümet tarafından 28 Mayıs 1928 tarih ve 6704 sayılı “Halk Dershaneleri ve Konferansları Nizamnamesi” yayınlanmıştır.)

²⁷³ Cemal AVCI, III.Dönem TBMM’nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s.112. (Millet Mektepleri talimatnamesi Maarif Vekaletince hazırlanıp Şura-yı Devlete sunulmuş, 08 Kasım 1928 tarihinde hükümete sevk edilmiş, 11 Kasım 1928 tarihinde hükümet tarafından kabul edilerek 24 Kasım 1928 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır.)

²⁷⁴ AVCI, Cemal, a.g.e, S.116-117

^(*) Sicili Kavanini 1928 – 1934, C.13, s.231. (Hükümet tarafından yapılan bir düzenleme neticesinde Millet Mektepleri Talimatnamesi 22 Eylül 1929 tarih ve 8410 sayı ile bakanlar kurulunda kabul edilmiş ve yayınlanmıştır.)

Vekili Mustafa Necati Bey, Kasım 1928'de bir İtalyan gazeteciye verdiği demeçte; 1924 yılı itibariyle mezun olan öğretmen sayısı 2.826 iken 1928 itibariyle bu sayının 4.851 olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁵

1927 yılından itibaren mesleki okullar Maarif Vekâleti bünyesine alınmıştır. Bu dönemde güzel sanatlar eğitime de önem verilmiş, çeşitli dallarda öğretmen yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir.²⁷⁶

IV. İnönü Hükümeti dönemi Eğitim İstatistikleri aşağıda gösterilmiştir.

Cinsi		Yıllar		
		1927 1928	1928 1929	1929 1930
İlkokul	Okul	6.043	6.600	6.562
	Öğretmen	15.194	15.718	15.308
	Öğrenci	461.985	477.569	469.071
Ortaokul	Okul	78	78	82
	Öğretmen	791	815	982
	Öğrenci	19.858	23.225	25.398
Lise	Okul	42	49	51
	Öğretmen	594	510	578
	Öğrenci	3.819	4.168	4.746
Yüksek Öğrenim	Okul	18	18	17
	Öğretmen	451	515	502
	Öğrenci	3.918	3.827	3.682

Kaynak; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923 – 1998, Ankara 1999

Eğitimin en temel aracı olan alfabe konusunda gerçekleştirilen atılımlar okuma yazmanın kolaylaştırılması ve Türkiye'nin çağdaş eğitime kavuşması amacının yanı sıra Arap harflerinin Türk diline uygun olmamasından

²⁷⁵ Hâkimiyeti Milliye, 12 Kasım 1928, s.1.

²⁷⁶ ESKİ, Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati, s.5-6.

kaynaklanan yazım ve okuma güçlüklerini ortadan kaldırmayı amaç edinmiştir.

IV. İnönü Hükümeti döneminde eğitim alanında;

Maddi imkânsızlık içindeki çocukların devlet tarafından okutulması ve bu çocukların borçlarını mezun olduktan sonra devlete hizmet ederek ödemelerini sağlamak amacıyla Mayıs 1928’de “Meccani Leyli Talebenin Mecburi Hizmetine Dair Kanun” çıkarılmıştır.²⁷⁷

Bütçeleri yeterli olmayan vilayetlerdeki eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla 01 Haziran 1929 tarihinde 1522 sayılı “Bütçelerinde maarife muhtas (tahsis edilmiş) varidatı maarif hizmetlerine kâfi gelmeyen vilayetlerin 1929 mali senesi masarifi hakkında kanun” kabul edilmiştir.²⁷⁸

12 Haziran 1929 tarih ve 8138 sayılı Yüksek Mühendis Mektebi Nizamnamesi bakanlar kurulunda kabul edilmiş ve 18 Ağustos 1929’da yayınlanmıştır.²⁷⁹

Hükümet eğitimin yanı sıra kültür alanında da faaliyetler yürütmüştür. Maarif Vekili 1928 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada; kültür konusuna temas ederken; Konya ve İzmir’deki müzelerin iftihar kaynağı olduğunu, Ankara’daki müze binasının etnografya müzesi olarak düzenleneceğini, gençliğin milletimizin mazideki hayatını ve büyük inkılâbın nasıl ve ne gibi şartlar içinde yapıldığını öğreneceğini ifade etmiştir.²⁸⁰

Güzel sanatlar konusunda 1926 yılında Sanayi-i Nefise şubesinin kurulmasını müteakip 1927 yılında Sanayi-i Nefise mektebinin başına ressam bir yönetici atanmış, tezyini sanatlar bölümü dekoratif sanatlar bölümüne dönüştürülmüş ve ilk defa kız öğrenciler mektebe kabul edilmiştir.

²⁷⁷ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.4, s.35-39.

²⁷⁸ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XII, s.221.

²⁷⁹ Sicili Kavanini (1928 – 1934), C..13 s.295. (Yüksek Mühendis mektebi; Mebani ve şehircilik, su işleri mühendisliği, yol ve demiryolu mühendisliği gibi teknik mesleklere ait eğitim vermek üzere kurulmuştur.)

²⁸⁰ ESKİ, Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati, s.128.

Mesleki eğitimin geliştirilmesi amacıyla yurtdışından 65 uzman getirilmiş, 1927 – 1928 döneminde yurt dışına 133 öğrenci gönderilmiştir.²⁸¹

Yurt dışına öğrenci gönderilmesine 1928 – 1929 öğretim yılında da devam edilmiş, bu çerçevede 80 öğrenci Fransa, Almanya, Belçika, Çekoslovakya ve İsveç'teki teknik okullara gönderilmiştir.²⁸²

IV. İnönü Hükümeti döneminde iç siyasette diğer bir husus meclis içi ve dışındaki muhalefet ve bunların örgütlenmesi konusudur. 1924 – 1925 yılları arasında toplam 7 ay faaliyet imkânı bulabilen başarısız ve inkılâplar için zararlı olduğu görülen (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) muhalefet tecrübesinden sonra 1930 yılına kadar herhangi bir parti kurma teşebbüsü olmamıştır.

Cumhuriyet Halk Fırkasının nizamnamesindeki hükümler ve meclisin tamamıyla Cumhuriyet Halk Fırkası kontrolünde bulunmasından kaynaklanan meclisteki muhalefetsizlik, IV. İnönü Hükümetin çalışmalarında bir avantaj gibi değerlendirilse de, bu durum neticeleri itibariyle incelendiğinde, yaşanan sosyal ve ekonomik sorunların çözülememesi nedeniyle toplumda oluşturduğu rahatsızlık giderek büyümüş ve adeta hükümetin sonunu hazırlamıştır.

IV. Dönem İnönü Hükümetinin yapacağı işler ve çıkaracağı kanunlar hakkında mecliste yeterli bir tartışma ortamı oluşmamıştır.

1927 – 1928 yıllarında Orta Anadolu'da büyük boyutlara varan kuraklık sonucunda tarımsal üretimin azalması ekonomiyi olumsuz etkilemiş,²⁸³ bunun üzerine bir de 1929 dünya ekonomik buhranının ortaya çıkması sıkıntıların had safhaya ulaşmasına neden olmuştur. 1930'lara geldiğinde devam eden sıkıntılar karşısında halkın tepkisinin artmaya başlaması,

²⁸¹ ESKİ, *Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati*, s.148.

²⁸² *Hâkimiyeti Milliye*; "Türkiye'de Maarifin Geçirdiği Inkılâp", (22 Aralık 1928), s.2.

²⁸³ İlhan TEKELİ – Selim İLKİN, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin iktisadi politika anlayışları*, (Ankara 1977), s.43.

sıkıntıların sorumlusu olarak görülen hükümet icraatlarının mecliste eleştirilmemesi, bir muhalefet partisinin önemini yeniden ortaya çıkarmıştır. Mustafa Kemal'in 1930'da söyledikleri bunun ispatıdır.

“Tek partili bir mecliste özellikle o parti, hadise ve vak’aların ulaştırdığı bir reisin kurduğu teşekkül olunca, o teşekküle dayanan hükümeti mesuliyet esasına dayanan ciddi bir denetleme imkânsız olur. Ben inkılâp yapmışım, bir devlet kurmuşum. Hadiseler ismimi, şahsımı, kanunlarla, meclisle olaylarla karıştırmış, milletin itimadı var. Böylece devam edip gidiyor. Fakat bu doğru bir gidiş değildir. Bundan sonrası ne olacak? Samimi bir denetleme kurulmadıkça hükümet de ve işbaşında bulunanlar da şuur altlarında saklı, gizli ve hususi emel ve heveslerini devletin hakiki ihtiyaçlarından ayıramazlar. Hükümeti ve hükümet adamlarını hatadan ve bu hatalar yüzünden devleti zararlardan korumak için bir muhalif partiye ihtiyaç açıktır. Başladığımız inkılâbı tamamlayalım, en büyük emelim, devlet başkanlığından çekilip partinin başına geçmek ve orada milletin selamet ve yükselmesi namına fikir ve prensip mücadelesi yapmaktır.”²⁸⁴

Mustafa Kemal'in muhalefetsizliğin verdiği rahatsızlıkla yeni arayışlara girilmesi düşüncesi açıkça ortadadır. bu durumu İsmet Paşa hatıralarında şu şekilde anlatmıştır.²⁸⁵

“1925'ten (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan) 29'a gelinceye kadar İstiklal Mahkemesi kalkmış, Takrir-i Sükûn kalkmış, bunların hepsi kalktıktan sonra az zamanda yine nüfuz suiistimali, memleketin, idarenin şikâyetleri, etrafımızda bulunan, daha doğrusu Atatürk'e yakınlık iddia eden birçok insanların hallerinden, hareketlerinden şikâyet yapılması almış yürümüştü. Kâfi derecede zaman geçmiş, şimdi tedbir bulma devrindeyiz. İlk hatıra gelen Atatürk'ün bulduğu tedbir yeni bir fırka teşkil etmek olmuştur.”

²⁸⁴ Abdi İPEKÇİ; “Atatürk ve Cumhuriyet”, *Milliyet*, 02 Kasım 1970, s.3. (Abdi İpekçi'nin hazırladığı Kılıç Ali Röportajı)

²⁸⁵ İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar*, İstanbul 1987, c.II, s.226.

Mustafa Kemal yeni bir parti kurulmasını meclisin hükümet icraatlarını daha etkin bir şekilde denetleyebilmesi ve çok partili sisteme geçişin zeminini hazırlayabilmek amacıyla istemektedir. Böyle bir partinin kurulması için güvenilir kişi olarak, daha önce başbakanlık da yapmış olan Paris Büyükelçisi Fethi Beyi düşünmüştür.

“01 Ağustos 1930’da CHF’nın devletçilik prensiplerini bir tarafa bırakan ve liberal bir sistem esasına dayanan “Serbest Cumhuriyeti Fırkası” Fethi (Okyar) Bey başkanlığında kurulmuştur.”²⁸⁶

Mimar mühendis Kazım Tahsin Bey tarafından 29 Ağustos 1930 tarihinde Edirne’de Türk Cumhuriyet, Amele ve Çiftçi Fırkası kurulmuş ancak nizamnamesinin 4. maddesinde “fırka Bolşevizm ve komünizm gibi teşekkülleri kat’iyen ret ve telin eder” hükmü bulunmasına rağmen Komünist eğilimli olduğundan faaliyetlerine hükümetçe izin verilmemiştir.²⁸⁷

Nizamnamesinde, cumhuriyetçi, siyasi, milliyetçi, iktisadi ve müstakil bir parti olduğu ve genel merkezinin Edirne’de bulunduğu yazılıdır.

Yine nizamnamesinde, Türk işçi ve çiftçisini sermayedarlara karşı müdafaa etmek, zorba ve tefecilerin elinden kurtarmak ve sosyal hatta bu sınıfa da bir yer kazandırmak partinin gayeleri olarak yer almıştır.

Hükümetin çok fazla önem verdiği huzur ve sükûnun sağlanması çabalarına rağmen III. İnönü Hükümeti döneminde olduğu gibi IV. dönemde de şark vilayetlerinde ayaklanmalar devam etmiştir. Bu dönemde meydana gelen ayaklanmalar şunlardır;

Bicar Tenkil Harekâtı (07 Ekim – 17 Kasım 1927); Şeyh Said ayaklanması sırasında ayaklanmaya iştirak edenlerin bir kısmı arazinin

²⁸⁶ Naki Cevat AKKERMAN, *Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 38. (Partinin kurulmasından sonra, iktidardan memnun olmayanlar bu partiye geçmiş, hatta programında olmadığı halde bu partiyi dini maksatlar için kendilerine alet edenler de olmuş ve 23 Aralık 1930’da Menemen’de patlak veren bir irtica hareketi sırasında yedek subay Kubilay’ın kafası mürteciler tarafından kesilmiştir. Partiyi kuranlar 17 Kasım 1930’da partiyi dağıtmaya mecbur olmuşlardır.)

²⁸⁷ AVCI, III.Dönem TBMM’nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931), s.84.

kendilerine sağladığı avantajı da kullanarak Bicar Bölgesi (Silvan'ın kuzeyi)'ne sığınmışlar ve müteakiben civardaki köylere baskınlar yapmakta, eşkıyalıklarını devam ettirmekte idiler. Bunlara iştirak eden ve Urfa'dan Cizre'ye kadar olan bölgede hareket eden diğer bir kısım eşkıya grubu ordu birliklerine zarar vermekte ve gün geçtikçe güçlenmekte idiler. Halkın hükümete olan güveninin giderek zayıflaması can ve mal güvenliklerini temin etmek endişesiyle asilere temayüllerinin artması üzerine devletin otoritesini yeniden tesis etmek üzere harekât kararı alınmıştır. Harekat sonucunda 280 köy temizlenmiş ve 2 bin eşkıya etkisiz hale getirilmiştir.

Ali Resul Ayaklanması (22 Mayıs – 03 Ağustos 1929); Eruh ilçesi Lodi bucağı bölgesindeki Jilyan aşiret reisinin tutuklanmasına mukavemet edilmesi ve müteakiben kendilerine kötü muamele edileceğinden çekinen 15 köyün ayaklanması sonucu başlamış, harekât sonucu eşkıyalar etkisiz hale getirilmiştir.

Tendürek Harekâtı (14 – 27 Eylül 1929); Kanunlara bağlı kalmak şartıyla İran'dan hududumuza girerek bölgede yaşamını sürdüren Şeyh Abdulkadir'in bölgedeki köyleri talana ve hükümet aleyhtarlığına başlaması üzerine harekât yapılmış ve eşkıyalar etkisiz hale getirilmiştir.

Savur Tenkil Harekâtı (20 Mayıs – 09 Haziran 1930); Savur'daki hükümet karşıtı eşkıyalar yapılan operasyonlar neticesinde tenkil harekâtı sonrası etkisiz hale getirilmiştir.

Zeylan Ayaklanması (20 Haziran – Eylül başı 1930); Erciş'in 20 Km. kuzeyindeki Zeylan bucak merkezini ve jandarma karakolunu basan 200–300 kişilik bir grup, daha sonra Erciş'e saldırmış ancak düzenlenen harekât sonrası ayaklanma bastırılmıştır.

Oramar Ayaklanması (16 Temmuz – 10 Ekim 1930); Silahlı kuvvetler bir yandan Zeylan, Çaldıran, Ağrı bölgelerinde çıkan ayaklanması bastırmaya çalışırken, diğer yandan Diyarbakır, Silvan, Sason, Lice, Çapakçur, Garzan, Muş bölgelerinde de şekavetle birleşik Kürtçülük kışkırtmaları devam ediyordu. Barzani'ye bağlı 500 kişilik bir grup Ağrı bölgesindeki ayaklanmaya

destek vermek, bu bölgeye tahsis edilen askeri gücün bir kısmının Oramar'a kaydırılmasını sağlamak, memlekette Kürtlük kışkırtması yapmak ve asayişsizliği artırmak için Oramar'a saldırmıştır. Yapılan harekât neticesinde eşkıyalar etkisiz hale getirilmiştir.

Hükümet dönemindeki ayaklanmalara ilişkin harita EK-D olarak sunulmuştur.

28 Aralık 1929 gün ve 8692 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 1930 bahar ayında Ağrı'ya karşı büyük bir hareket yapılması kararlaştırılmış, ancak Gnkur.ın teklifi üzerine 08 Mayıs 1930 tarihinde Bakanlar Kurulunun aldığı karar neticesinde hareket Eylül ayına ertelenmiştir. 14 Eylül 1930 tarihinde Gnkur.Bşk.lığınca yayınlanan tebliğde; Ağrı Tedip Harekatı, eşkıyanın kesin yenilgisi ile son bulmuş ve bir hayli lider etkisiz hale getirilmiştir.²⁸⁸

Hükümet tarafından halkın ve devlete muhaliflerin kazanılmasına yönelik olarak 13 Mayıs 1929 tarihinde "Kabahatlerin affı ve bazı cürümlerin takibat ve cezalarının tecili hakkında kanun" adıyla bir af yasası çıkarılmıştır.²⁸⁹

Söz konusu kanunla, şapkayı bahane ederek huzursuzluk çıkaranlar da dâhil olmak üzere geniş bir kesimin hoşgörüsü kazanılmaya çalışılmıştır.

1930 yılına gelindiğinde Şark'taki bölgesel ayaklanmalar devam etmekte ve bahar aylarında genel bir halk ayaklanması yapılacağı söylentilerinin artması üzerine İçişleri Bakanlığınca doğu illeri ve güvenlik güçlerine gönderilen bir talimat ile bölgelerinde iddia edildiği gibi bir ayaklanma ihtimalinin teyidi istenmiştir.

Beyazıt, Mardin, Muş, Elazığ, Urfa, Hakkâri, Diyarbakır, Van, Siirt valiliklerinden gönderilen raporlarda özetle; genel bir ayaklanma söylentisinin son dönemde arttığı ancak iddiaların gerçekleşme ihtimalinin zayıf görüldüğü,

²⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, ATASE Yayınları, s277-338.

²⁸⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XI, s.48-49.

halkın kışkırtmalara karşı hassas olduğu, başlayacak bölgesel bir ayaklanmanın kışkırtmaların da tesiriyle tüm şark bölgesine yayılma ihtimalinin göz ardı edilemeyeceği belirtilmiştir.

Şark vilayetlerindeki güvenlik güçlerinin bağlı olduğu 1. Genel Müfettişlik tarafından gönderilen raporda; bölgede genel bir ayaklanmanın % 20 ihtimal dâhilinde bile olmadığı, ancak söylentilerle genel bir hava oluşturulmak istendiği, bu tip haberlerin niteliği itibarıyla daha çok halkın his ve eğilimlerini hükümet aleyhine çevirmek ve bu suretle uygun bir fırsatta bu halkın kışkırtılmasını mümkün kılabilmek amacına yöneltilmiş olduğu değerlendirilmiştir. Değerlendirmeyi müteakip; ayaklanmaların devam etmesinin sebeplerinin ise; Bölgede çok az kuvvet bulunması, karakolların zayıf ve çok noksan olması, kıtaların dağınık olması, baştan önemsenmeyerek yeterli kuvvet tahsis edilmesi ve ordunun özel harp tekniklerini bilmemesi olduğu belirtilmiştir.

1930'lu yıllarda yapılan bu değerlendirme ve tespitler göz önüne alınarak; 1983'te başlayan ve 1990'lı yıllara kadar PKK terör örgütünün nispeten başarı sağladığı dönemdeki uygulamalar ile kıyaslandığında geçmişte yapılan hataların tekrar ettiği ve tarihten gereken derslerin alınmadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. 1993'te Güvenlik güçlerinin geldiği nokta ve olayların önlenmesi konusundaki izlenen siyasetin hataları 1930'larda olduğu gibi tespit edilmiş ve doktrin değişikliğine gidilerek terörün tırmanması engellenmiştir. 1930'larda edinilen tecrübelerin sonraki nesillere aktarılamaması nedeniyle 1983'lerde benzer hadiseler karşısında aynı hatalar yapılmış ve bu nedenle yüzlerce Türk genci hayatını kaybetmiştir.

IV. İnönü Hükümeti döneminde de bir önceki dönemde olduğu gibi dinin kamu ve sosyal hayattaki olumsuz etkilerinin ve laik sistemle uyuşmayan yönlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda yukarıdaki hukuki düzenlemeler bölümünde de ayrıntılı olarak izah edildiği üzere Anayasa'daki dine atıf yapan maddeler çıkarılarak, laik düzene geçiş noktasında bir adım daha atılmıştır.

Hükümetin, uygulamalarından da anlaşılacağı üzere, din konusundaki yaklaşımı; dinin devlet hayatını değil, fert ile yaratıcısı arasındaki ilişkileri düzenleyen bir oldu olduğu, yüzyılların alışkanlıklarının toplum ve devlet hayatındaki olumsuz etkilerinin süratle ortadan kaldırılması gerektiği şeklindedir.

e. Hükümet ve Basın

Dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in aşağıdaki beyanatının, hükümetin basına yönelik genel yaklaşımını yansıttığı değerlendirilmektedir.

“Matbuat hürriyeti, vatandaşlar hürriyetinin fevkinde (üstünde) değildir. Her vatandaş ef'alinden (Eyleminden) kanun huzurunda nasıl hesap vermek mecburiyetinde ise, basın da aynı vaziyettedir. Bilhassa demokratik cumhuriyette, aksi halde inkılâpların mukaddes bir armağan olan hürriyeti matbuat (basın hürriyeti), mütecevizlerin (saldırganların) şantajcılarının melceği (dayanağı) olurdu.

Hürriyeti matbuat tecavüz hakkı mı demektir? Vatanımızda fileleri müsamaha olur, hesap vermez, mümtaz (imtiyazlı) bir sınıfı mı kabul edilmeli? Matbuat hürriyeti böylelerin ellerinde şantaj silahı olarak mı bırakılmalı? Cumhuriyet, fazilet olduğuna göre Türk vatanında hesapsız bırakılabilecek bir fert, bir teşkil yoktur. Fazilet ve hürriyet yoluyla, nahak (haksız) taarruzlarla, tecavüzlerle birleşemez. Hesabını vermek şartıyladır ki basın her şeyi yazabilir. Cumhuriyet kanun ve mahkemeleri millet namına hakkı ve fazileti beklemektedir.

Zannedilmesin ki demokrasilerin, cumhuriyet rejimlerinin tenkitlerden fikirlerden korkusu vardır. Cumhuriyetler, tenkitlerin, fikirlerin mahsulüdür. Bunlardan doğdular. Bunlarla yaşabilirler. Riyadan, müdahaneden (menfaati için birini yüzüne karşı övme), yalnız ahmaklık lezzet bulur. Sukuttan yalnız zulüm ve istibdat hoşlanır”²⁹⁰

²⁹⁰ YAMAKOĞLU, Mahmut Esat Bozkurt, s.15-16.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere ülkenin milli birliği ve bütünlüğünün korunması hassasiyeti dışında basına karşı bir tavır konulmamış, aksine basının olumlu fikir ve eleştirilerinden istifade edilmiştir.

Muhalf basın konusunda Erik Jon Zürcher şu değerlendirmeyi yapmıştır; *“Liberal ya da sosyalist muhalefeti benimseyen bütün gazete ve dergiler 1925’te kapatılmıştı. Bu tarihten itibaren ortada sadece hükümet denetimindeki gazeteler görünüyordu. Bunun bir istisnası, soldu bir gazeteci ve üstelik Mustafa Kemal ile Fethi’nin eski arkadaşı Arif (ORUÇ)’un 1929 – 1930’da yayınladığı Yarın gazetesiydi. Yarın’ın İsmet (İNÖNÜ)’nün ekonomi siyasetini şiddetle eleştirmesine izin verilmiş ve böylece gazete Serbest Cumhuriyet Fırkası’na bir örnek oluşturmuştur.”*²⁹¹

Yirminci yüzyılın başlarındaki teknik ve ekonomik şartları da göz önüne alarak 1923 – 1928 yılları arasında yayın yapan süreli yayınların sayısına bakıldığında küçümsenemeyecek seviyede olduğu görülecektir. Hasan DUMAN’ın “Osmanlı – Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828 – 1928)” adlı eserinde 1923 – 1928 yılları arasında Türkiye’de yayın hayatını sürdüren 672 süreli yayın tespit edilmiştir.²⁹²

f. Hükümetin Ekonomi, Tarım, Ulaşım, Enerji ve Sağlık Politikaları

İktidar tarafından, Türkiye’nin içinde yaşadığı yıllar ile geleceğinin siyasi ve ekonomik emniyeti, Türk milletinin zenginlik ve varlık içinde yaşaması ancak “Milli Ekonomi” bakımından güçlenmek ve ilerlemekle mümkün görülmüştür.

Cumhuriyet hükümetlerini 1928 yılına kadar zorlayan önemli etkenlerden biri de Lozan Anlaşması’ndaki gümrük tarifelerinin belirlenmesi konusundaki bağlayıcı hükmüdür.^(*) Bu hükmün 1928’de sona ermesi ile

²⁹¹ Erik Jon ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yay., (İstanbul, 1996) , s.263.

²⁹² Hasan DUMAN, *Osmanlı – Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteleri (1828 – 1928)*, C. II, s.1185 – 1186.

(*) Anlaşma hükmüne göre gümrük tarifeleri 1928 yılına kadar 1916 seviyesinde tutulacaktır.

birlikte hükümet tarafından 1929 yılı için düzenlenen yeni tarifeler 1929 Dünya ekonomik buhranı nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır. Gümrük tarifelerindeki kontrolsüzlük, ithalatın artmasına rağmen hükümetin bundan yeterince gelir elde edememesine ve yerli üreticilerin korunamamasına neden olmuştur.

Milli kaynakların yetersiz olması nedeniyle ekonomik kalkınma hamlelerinin finansmanı için yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmasına rağmen kapitülasyonların kaldırılması ve imtiyaz sahiplerine (milli ekonominin kurulması ve geliştirilmesi amacıyla) çıkarılan idari engeller yabancı sermaye çevreleri için Türkiye'nin cazibesini azaltıyordu.

1923'ten sonra ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla özel sektörün kalkındırılması hedeflenmiş, 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel teşebbüse geniş hareket imkânları ve devlet desteği sağlanması amaçlanmıştır.

III. İnönü hükümetince de uygulanan milli ekonominin güçlendirilmesi ve yerli girişimcilerin korunması konusundaki siyaset, IV. İnönü hükümeti döneminde de takip edilmiştir. Bu kapsamda;

28 Mayıs 1929 tarih ve 1466 sayılı kanunla sanayi müesseselerine prim ödenmesi kararı alınmış,

Faaliyetleri bakımından, bulundukları çevre ve ülke için faydalı görülen şirketlerin hisselerinin bütçe kanunları veya maliye tarafından satın alınması veya bu şirketlere iştirak edilmesi ve avans verilmesi için hükümete yetki veren 1526, 1524, 1713 ve 1709 numaralı kanunlar,

01 Mayıs 1929 tarih ve 1140 sayılı kanunla deniz ticareti düzenlenmiş, 15 Mayıs 1929 tarih ve 866 sayılı kanunla kara ve deniz ticareti ile ilgili kanunların tatbikat alanları düzenlenmiştir.

08 Haziran 1929 tarih ve 1499 sayılı kanunla gümrük tarifeleri yeniden belirlenmiş ve milli pazarın, yerli üretimin rakipsiz müşterisi olması hedeflenmiştir.

22 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı kanunla; hükümete “kambiyo, nukut (Nakitler), esham (hisse senetleri), tahvilat (Tahviller-borç senetleri) alım satımı ve memlekette ihracının tanzim ve tahdidi ve Türk parası kıymetinin korunması için karar alınması” yetkisi verilmiştir.²⁹³

16 Haziran 1930 tarih 1705 sayılı kanunla ihraç ürünlerinin kalitelerinin korunması amaçlanmış ve uyulması gereken kurallar belirtilmiştir. Hükümete, ülkenin iç ve dış ticaret menfaatlerini korumak için, hükümet tarafından tespit ve ilan olunacak vasıf ve şartlara uygun olmayan ürünlerin satış ve ihracının yasaklanması, buna muhalif hareket edenlerin mahkeme kararıyla hapis veya para cezasıyla cezalandırılması yetkisi verilmiştir.

21 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanunla Cumhuriyet Merkez Bankası 15 milyon sermaye ile kurulmuştur. Bankanın başlıca vazifeleri; memlekette kısa vadeli kredi ve iskonto fiyatını tespit etmek için mükerrer iskonto yapmak, döviz alıp satmak, para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek, hükümetle müştereken evrakı nakdiye istikrarını temin etmek olarak belirlenmiştir.

Merkez bankası cumhuriyet maliyesinin ilk bağımsızlık ve cumhuriyetin milli ekonomi siyasetinin temelini oluşturmaktadır.

Yukarıdaki düzenlemelerden de anlaşıldığı üzere 1930 yılına gelindiğinde hükümet yaşanan ekonomik sorunların çözümünde daha etkili ve müdahaleci bir tavır benimsemiş ve paranın değerini korumaya, ithalatı kısımaya yönelik önlemler almaya başlamıştır. Bu tedbirler neticesinde 1929 yılında 101 milyon lira olan dış ticaret açığı, 1930 yılında yaklaşık 4 milyon lira fazla vermiştir.²⁹⁴

1929'da yaşanan dünya ekonomik bunalımının etkileri Türkiye'de kısa sürede görülmüştür. Türk ekonomisinin işleyişi büyük ölçüde dış ticaretin akışına bağlı olduğundan, ihraç mallarının fiyatlarının hızla düşmesi

²⁹³ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XVI, s.36-37.

²⁹⁴ İstatistik Göstergeler (1923 – 1998), Devlet İstatistik Enstitüsü yayınları, Ankara 1999

sonucunda döviz bunalımı baş göstermiştir. Türk Lirasının değer kaybetmesi, fiyatların düşmesi, ticaret kredilerine son verilmesi, köylülerin borçlarını ödeyemez hale gelerek mallarını satmaya başlamasına, ticaret sektöründe iflasların artmasına, işsizliğin büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. 1929'un sonunda ilk önlemler alınmaya başlanmış ve gümrük vergilerini arttıran yeni bir dış ticaret rejimi uygulamaya konmuştur. Bu şekilde koruyucu bir dış ticaret politikasına yönelinmiştir.²⁹⁵

Hükümetin ekonomik alanda önündeki önemli sorunlardan biri olan Osmanlı borçları hakkında Lozan'da, borçların imparatorluktan toprak almış varis devletler arasında paylaşılması esası üzerinde anlaşma sağlanmıştır. 18 Nisan 1925 tarihinde borçlar hakkında Cemiyeti Akvam meclisinin belirlediği hakem nihai karara varmış ve buna göre Osmanlı imparatorluğunun toplam 161.303.833 altın liralık borcunun 107.528.461 altın lirası Türkiye'ye yüklenmiştir. Borcun hangi para cinsinden ödeneceği (Kuponlar Meselesi) konusundaki anlaşmazlık 13 Haziran 1928 tarihli Paris'te imzalanan anlaşma neticesinde çözümlenmiştir. Bu anlaşma ile Duyun-ı Umumiye idaresinin imtiyazları hukuken de ortadan kaldırılmış ve Türkiye'deki varlığı son bulmuştur. 1929 yılında 1.435.000 sterlin ödenmiş, ancak dünya ekonomik buhranının Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi ödeme planının Türkiye'nin ödeme gücünü aşmasından dolayı Mart 1930'da borçların yeniden düzenlenmesi konusunda hükümetin teklifi ile görüşmeler başlatılmıştır.²⁹⁶

1930 yılı itibariyle bütçenin % 18'i borçların ödenmesine tahsis edilmiştir.

²⁹⁵ Sosyalizm ve Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, c.11, s.1914

²⁹⁶ Şükrü SARAÇOĞLU; "Borçlar Meselesinin Halli", *ÜLKÜ dergisi*, Haziran 1933 (Mart 1930'da başlatılan müzakereler 14 Kânunuevvel 1932 tarihinde sağlanan mutabakat neticesinde, yıllık taksitler 700.000 liraya ve ana borç 107.528.461 altın lirasından 8.578.343 liraya indirilmiş ve 23 Nisan 1933 tarihinde alacaklıların temsilcileriyle Türkiye Cumhuriyetini temsilen Şükrü SARAÇOĞLU arasında Paris'te bir anlaşma imzalanmıştır.)

Hükümetin önemli hassasiyetlerinden biri, hiç kuşkusuz dış borç meselesidir. İsmet Paşa'nın 1930 yılına kadar, şartların zorlamasına rağmen dışarıdan borç alma yöntemini tercih etmemesi, Osmanlı'nın dış borçlar nedeniyle yaşadığı olaylardan gereken dersi çıkardığını göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti, milleşme dışında ilk defa olarak 14 Haziran 1930 tarihinde dış borç almıştır.²⁹⁷

Türkiye nüfusunun çok büyük bir bölümünün tarımla uğraşması nedeniyle hükümet tarafından tarımdan elde edilen gelirlerin artırılmasına gayret edilmiş, yapılan düzenlemelerle tarım sektörünün üzerindeki yükün hafifletilmesi ve tarımın geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çiftçinin üzerinde külfetli bir yük olan ve ülkenin önemli bir gelir kalemini oluşturan Aşar vergisinin kaldırılmasıyla 1924 yılı itibariyle 40 milyon olan vergi gelirleri, 1929 yılında 19 milyona gerilemiştir.²⁹⁸ Bu gelişme mali yönden çok büyük sıkıntı içinde bulunan Cumhuriyet hükümetinin, vatandaşlarının mutluluğu için yaptığı büyük bir fedakârlıktır.

IV. İnönü hükümeti döneminde de köylüye verilen destek devam ettirilmiş ve ucuz kredi temin edebilmeleri için zirai kredi kooperatiflerinin kurulmasına yardımcı olunmuştur. Bu kooperatiflerin hukuki dayanağı 28 Mayıs 1929 tarih ve 1470 sayılı kanunla düzenlenmiştir.²⁹⁹ Kanuna göre kooperatifler, irat Bankasının izniyle, iktisat vekâletinin onayıyla açılabilir. Ortak sayısı köy için 30, şehir için 60 kabul edilmiştir. Kooperatiflere vergi ve pul gibi konularda muafiyet getirilmiştir.

Köylünün Ziraat Bankası aracılığıyla desteklenmesine devam edilmiştir. Bu kapsamda verilen kredi miktarları şöyledir.³⁰⁰

²⁹⁷ Ali KAYA; "Duyun-u Umumiye'den IMF'ye Borçlanma Politikaları ve Açmazları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, S.8, Mayıs – Haziran 2002, s.142. (ABD'den 10 milyon lira dış borç alınmıştır)

²⁹⁸ Sebahattin ÖZEL; "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, s.240.

²⁹⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XII, s.113, 117.

³⁰⁰ Neşet Halil ATAY, *Büyük Meclis ve İnkılâp*, TBMM Yayınları, Ankara 1933, s.95.

YILI	1927	1928	1929	1930
MİKTARI (MİLYON TL)	9,9	18,6	13,7	22,9

09 Mayıs 1928 tarih ve 1234 sayılı Hayvan Sağlık Zabıtası hakkındaki Kanunla hayvan sağlığının denetlenmesi sağlanmıştır.³⁰¹ 16 Haziran 1930'da 1703 sayılı merinos koyunlarının tevzii hakkındaki kanun³⁰² çıkarılarak çiftçilere yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Ayrıca özellikle Doğu Anadolu'daki topraksız köylünün topraklandırılması için 02 Haziran 1929 tarihinde "Doğu Anadolu'da Muhtaç Çiftçilere Arazi Tevziine Dair Kanun"³⁰³ kabul edilmiştir.

Yukarıdaki kanun ve uygulamalar, "Köylü milletin efendisidir" ifadesindeki felsefenin uygulamaya dönüştüğünü ve hükümetin köylüyü mağdur etmemek için elinden yaptığını göstermektedir.

IV. İnönü Hükümeti döneminde Tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içerisindeki yeri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Milli Gelirin Sektörel Bazda Gelişimi

Milyon TL.							
Yıl	GSMH	Tarım	Diğer Sektörler	Tarım Payı (%)	Diğer Sektör Payı (%)	GSMH Artışı (%)	Tarım Artışı (%)
1927	3.909,6	1.546,2	2.363,4	39,5	60,5	-13,0	-30,9
1928	4.341,3	1.842,4	2.498,9	42,4	57,6	11,0	19,2
1929	5.278,2	2.626,5	2.651,7	49,8	50,2	22,0	42,6
1930	5.393,9	2.525,1	2.868,8	46,8	53,2	2,0	-3,9

Kaynak; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923 – 1998, Ankara 1999

Daha önceki hükümetlerce de benimsenen ulaşım politikasında herhangi bir değişikliğe gidilmemiş, belirlenen hedeflere ulaşabilmek amacıyla çalışmalar devam ettirilmiştir. Ulaşım politikasının en önemli

³⁰¹ Resmi Gazete, 14 Mayıs 1928

³⁰² Resmi Gazete, 19 Haziran 1930

³⁰³ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XII, s.205, 257.

ayağını oluşturan demiryolları konusunda 31 Aralık 1927 yılı itibariyle gelinen durum şu şekildedir.³⁰⁴

Hat	İnşa Yılı	İşleten	Uzunluğu (Km.)
Ankara – Bağdat	1871–1903	Hükümet	1.378
Ankara – Kayseri – Ereğli	1923	Hükümet	381
Samsun – Sivas	1925	Hükümet	133
Erzurum – Hudut	1916	Hükümet	356
Yenice – Nusaybin	1922	Şirket	632,5
İzmir Kasaba ve temdidi	1864	Şirket	703,2
Aydın	1856	Şirket	610,3
Şark	1870	Şirket	337,1
Mudanya – Bursa	1882	Şirket	42
İlica – Palamutluk	1924	Şirket	28,4
Samsun – Çarşamba	1926	Şirket	37

Önceki dönemlerde olduğu gibi IV. İnönü Hükümeti döneminde de enerji alanındaki çalışmalar inançlı, azimli bir biçimde ve sistemli olarak sürdürülmüştür. Ülkenin önemli enerji kaynaklarından Zonguldak Havzasındaki fosil yakıtın üretimi 1930’lu yıllara kadar yıllık yarım milyon ton dolayında kalmış, 1930 yılında üretim nispeten hızlı bir gelişme göstermeye başlamıştır.

Hükümet sağlık politikası çerçevesinde halk sağlığının korunması ve sağlık personelinin nicelik ve niteliğinin artırılmasına gayret etmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlatılan bulaşıcı hastalıklarla mücadele seferberliği çerçevesinde sağlık hizmetlerinin tüm bölgelere ulaştırılması amacıyla sağlık personelinin hem sayısını hem de niteliğini artırma yolları

³⁰⁴ İstatistik Yıllığı (1929), II.C., İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1929, s.37

aranmıştır. Ayrıca mevcut sağlık personelinin özlük haklarında çeşitli iyileştirmeler yapılarak ve mecburi hizmet uygulamalarıyla nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kırsal kesimlere sağlık hizmetlerinin götürülmesine çalışılmıştır.

Sağlık personelinin sayısının artırılması ve toplumun dini ve ahlaki inançlarından dolayı kadınların hemcinslerince muayene ve tedavilerinin yapılması amacıyla kadınlara hekimlik yolu açılmış ve ilk olarak 1927 yılında 7 kadın doktor mezun olarak sağlık ordusuna katılmıştır.³⁰⁵

Yıllara Göre Sağlık Personeli;

Yıl	Hekim	Diş hekimi	Hemşire	Sağlık Memuru	Ebe
1928	1 078	-	130	1 059	377
1929	1 090	-	164	1 189	397
1930	1 182	-	202	1 268	400

Kaynak; DİE, İstatistik Göstergeler, 1923 – 1998, Ankara 1999

1925 yılı Sıhhat ve muaveneti içtimaiye vekâleti bütçesi görüşmelerinde Sivas Mebusu Halis Turgut Bey, Vekâletin 567 doktor kadrosuna karşılık 300–400 civarında doktor bulunduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶ IV. İnönü Hükümeti dönemine gelindiğinde sağlık personeli konusunda ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Ancak ülkenin 1927 yılı itibarıyla 13,5 milyonluk nüfusu dikkate alındığında daha alınacak çok yol olduğu da aşikârdır.

1928 yılında 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair kanun çıkarılarak sağlık personelinin yetki ve sorumlulukları belirlenmiş ve hizmet disiplin altına alınmıştır.

³⁰⁵ Mahzar OSMAN, *Sıhhat Almanakı*, (Yayınevi bilinmiyor) İstanbul 1933, s.59.

³⁰⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem, c.XV, s.285.

1930 yılına kadar çeşitli alanlarda yapılan devrimler sağlık konusunda atılacak çağdaş adımlara da uygun ortam hazırlamaya başlamıştır. 1930 yılında sağlık hizmetleriyle ilgili olarak çıkarılan “Belediye Kanunu” (1580 sayılı kanun) ve “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” (1593 sayılı kanun) günün ihtiyaçlarından çok bugün bile büyük değer taşıyan örneklerdir.³⁰⁷

Belediye kanununda; modern şehirciliğin gereği olan tüm altyapı kişiye ve çevresine yönelik koruyucu ve acil sağlık hizmetleri ile sosyal tesisler yapılması ve korunması belediyelere görev olarak verilmiştir. Umumi Hıfzıssıhha Kanununa, halkın sağlığını korumak için belediye hizmetleri ile ilgili maddeler konulmuştur. Bu kanun ile koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri ayrı ayrı ele alınmış ve halk sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıkların (Sıtma, verem, trahom vb.) tedavisinin ücretsiz yapılması sağlanmıştır.

5. HÜKÜMETİN İSTİFASI

IV. İsmet Paşa hükümeti üyeleri arasında anlayış ve karşılıklı anlayış ortamının kaybolması nedeniyle hükümetin istifa edeceği yolundaki söylentiler Nisan 1930’dan itibaren basında yer almaya başlamıştır.³⁰⁸ Bu söylentilerin akabinde Ali Fethi Bey’e Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurdurulması ve bu partinin, hükümeti, genel politikası ve bazı bakanları hedef alan eleştirilerinin artması, 16 Eylül 1930’da Maarif Vekili Cemal Hüsnü (TARAY)’ın, 21 Eylül’de Adliye Vekili Mahmut Esat (BOZKURT) Bey’in istifalarına rağmen yerlerine yeni vekillerin atanmaması kabinenin istifa edeceği tahminlerini güçlendirmiştir. Nitekim 25 Eylül 1930 tarihinde İsmet Paşa istifasını Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya sunmuştur.³⁰⁹

³⁰⁷ Orhan ÖZKAN; “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, *Atatürk dönemi ekonomi politikaları ve Türkiye’nin ekonomik gelişmesi semineri*, Ankara Üniv.Yayınları, Ankara, 1982, s.200.

³⁰⁸ Naim SÖNMEZ; “Siyasi Açıdan Cumhuriyet Hükümetleri (1923 – 1946)”, *Ankara Üniv.Türk İnkılap Tarihi Ens.Doktora Tezi*, Ankara 1993, s.183.

³⁰⁹ TBMM Zabıt Cerideleri, III.Dönem, c.XXI, s.30.

İstifanın sebebine ilişkin Cumhuriyet gazetesindeki yazıda; ortaya bir muhalif partinin çıkması ve bu partinin hükümetin takip ettiği siyasetin bazı noktalarına oldukça şiddetli hücumlar yönelmesi, İsmet Paşa'nın yeni parti kurulmasıyla ortaya çıkan siyasi durum karşısında Reiscumhur'u serbest bırakmak istemesi ve kuvvetli bir hükümet gereğinin, istifada rol oynadığı belirtilmiştir.³¹⁰

³¹⁰ Cumhuriyeti, 28 Eylül 1930, s.1.

SONUÇ

Türk milleti, Milli Mücadele ile kendisini tarih sahnesinden silmek isteyen Düvel-i Muazzama'ya karşı askeri başarıyı elde etmiş ve istikbalini garanti altına alacak devrimlere başlamıştır. İşte bu devrimlerin önemli bir bölümü III ve IV. İnönü Hükümetlerince gerçekleştirilmiştir.

Milli Mücadele sonrasında, yokluklar içerisindeki halktan, ulusal bilince sahip, güçlü bir toplum ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmış, güçlü bir devlet kurmak maksadıyla bir araya gelen Türk aydınlarının oluşturdukları iktidarın temel hedeflerinden biri de inkılâp kanunlarıyla modern demokrasinin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması olmuştur.

İnkılâp Kanunları, Cumhuriyet reformlarının hukuki ayaklarını oluşturan, bir bakıma girişilen reform hareketlerine hukuki meşruiyet temin eden unsurlar ve modernleşme tarihinin en önemli köşe taşlarıdır.

Cumhuriyet yönetimi devlet kuruculuğunda hukuki sorunlara büyük önem vermiştir. Yapılan devrimlerin araçları devlet ve hukuk düzenidir. Ulusu yaratmak, kalkınmayı sağlamak, toplumu geliştirmek için gerekli itici güç devletten gelmektedir. İnkılâplar modern devlete Osmanlı İmparatorluğundakinden değişik içerikli bir meşruiyet kavramı vermiştir. Büyük Millet Meclisi'nin 20 Ocak 1921'de kabul ettiği yeni Türk devletinin ilk ve geçici anayasası olan "Teşkilat-i Esasiye" kanunu bu yeni meşruiyetin içeriğini "*hâkimiyet bila kayd-ü şart milletindir*" şeklinde tanımlanıyordu. Bu yeni içerik evrensel nitelikli ve belirli bir coğrafi bölge ile ilişkisi olmayan İslam ülkelerinin yerine coğrafyaya bağlı ve belirli sınırların içine yerleştirilmiş ulusçuluk anlayışını öngörüyordu. Böylece kişisel vatandaşlık haklarına saygılı modern Türk devleti kurulmuştu.

Bu dönemin iktidar yapısı, çağdaş medeniyet seviyesinin gerektirdiği toplumsal sistemin de yeterince gelişmemiş olmasından dolayı otoriter ve merkezîyetçi bir anlayışa sahiptir. Hükümet organlarının birbiriyle bütünleşmiş

oluşu Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin ana özelliğiydi. Hükümetlerin bu otoriter anlayışları yasalar çerçevesinde kullanılmıştır. III. İnönü hükümet tarafından uygulamaya konular 2 yıl boyunca faaliyetlerini sürdüren İstiklal Mahkemelerini, bütün kurum ve kuralları yerleşmiş bir hukuk devletinde yasaları uygulayan olağan birer adalet organı olarak değerlendirmek elbette mümkün değildir. Fakat bu tür uygulamalar büyük inkılâpların yapıldığı dönemlerde yerleştirilmek istenen rejimi, düzeni savunan bir tür koruyucu kalkan görevi üstlenen olağanüstü mahkemelerdir.

III. İnönü Hükümeti devrinin en önemli siyasi neticesi; Cumhuriyet rejimi ile kabul edilen yeni yönetim biçiminin gerektirdiği altyapıyı sağlayacak, sosyal yaşamı ve devletin kurumlarını düzenleyen hukuki değişikliklerin yapılmasıdır. Devrim niteliğindeki bu düzenlemelerin Takrir-i Sükûn kanununun sağladığı geniş yetkilerle donanmış hükümet tarafından yapılması toplumda oluşabilecek muhalefetin etkisizleştirilmesinde etken olmuştur.

IV. İnönü hükümeti döneminde siyasi alanda çıkarılan kanun ve uygulamalara bakıldığında “laikleşme ve millileşme” özellikleri belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen inkılâpların güvenceye alınması, gerçekleştirilecek inkılâpların ise zemininin hazırlanması gayretleri devam ettirilmiştir.

III ve IV. İnönü Hükümetleri, iç siyasette huzur ve sükûnun sağlanmasının yanı sıra tavizsiz ve kararlı uygulamalarıyla yeni kurulan devletin tüm kurum ve kuruluşlarıyla iktidarının ve saygınlığının toplum tarafından kabulünü sağlamıştır. Dönemin şartları dikkate alındığında yüzyıllardır süregelen yönetim anlayışı köklü bir değişim geçirmektedir. Bu değişimden olumsuz etkilenen siyasi ve ekonomik menfaatlerini yitüren kesimler (gayri Müslimler, dini kurumlar, şeyhler, ağalar ve beyler) halkı provoke etmekte ve cumhuriyet iktidarı aleyhinde kışkırtmaktadır. Provokasyonlarında genellikle dini kullanılmaktadırlar. Dinin siyasete alet edilerek cumhuriyet kurumlarının ve iktidarın zayıflatılması çabalarına karşı

ödünsüz ve sert bir tutum sergilenmiş ve devletin laikleşmesi için gerekli adımlar belirli bir program dâhilinde atılmıştır. Anayasa değişikliği ile dini kavramların anayasadan çıkarılması, medeni kanun, harf inkılâbı, kılık kıyafet düzenlemeleri gibi adımlar bu bağlamda atılan adımlardır.

Hukuk alanında gerçekleştirilen bütün inkılâp hareketlerinde laikliğe uygunluk, modern çağın gereklerine cevap verme ve kullanılan dilin Türkçe olması ilkeleri aranmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, milli, laik ve modern bir devlet olabilmek için öncelikle hukuk kurallarının bu ilkelere uygun hale gelmesi gerektiğini gerçekleştirdiği çalışmalarla göstermiştir.

Cumhuriyetin gereği olarak laikliğin kurumsallaşmasını temin etmek amacıyla çıkarılan kanunlar ve uygulamalarla dinin kamusal hayata yansıyan yönlerinin ortadan kaldırılmasına gayret edilmiştir.

IV. İsmet Paşa Hükümeti döneminde gerçekleştirilen harf inkılâbı neticesinde bugün geriye doğru bakıldığında harf inkılâbının kesin başarı sağladığı ve kültür devrimine uygun ortamın sağlanmasına yardımcı olduğu açıkça görülmektedir.

Özellikle IV. İnönü Hükümeti döneminin sonlarına doğru yapılan yasal düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere (Af yasası, Takrir-i Sükûn Kanunun kaldırılması gibi), devletin ve iktidarın, İnkılâpların toplum tarafından kabulü noktasında halka olan güveninin arttığını göstermektedir. Bu güven sonucunda, olağanüstü yönetim anlayışından uzaklaşılarak, sosyal hukuk düzeninin gerekleri yerine getirilmeye başlanmıştır.

Hükümet ve devlet ilişkileri açısından önemli noktalardan biri de Nusret KÖYMEN'in ülkü dergisinin (Temmuz 1936) 41. sayısındaki "Kemalizm ve Politika Bilgisi" başlıklı yazısında ifade ettiği üzere, parti ile devletin birleşmesidir. Parti organlarının üyeleri aynı zamanda devletin de önemli kademelerini işgal ediyordu. Bu kaynaşma siyasi oluşumun tamamlanması ve siyasi bilincin yerleşmesine katkıda bulunan etkili bir adım olarak ortaya çıkmıştır.

Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır ki, o da; partinin ve ülkenin hedefleri konusunda tam bir uzlaş ve mutabakat mevcuttur. Hükümetlerin icraatlarının hedefleri ile devletin, aydınların ve toplumun, Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarılması noktasında birleşen hedefleri, parti – devlet kaynaşmasını pekiştirmiştir.

Hükümetler tarafından takip edilen dış politikada savaşlardan bitap düşmüş bir ülkenin barışa olan özlemini ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal'in önderliğinde gelişen Türk dış politikası uluslararası sorunların çözümünde barışı, adaleti ve karşılıklı anlayışı arayan, ancak her türlü tehdide karşı hazırlıklı olunması gerekliliğinin bilincinde gelişmiştir. Maceradan uzak, akılcı yöntemler takip edilmiştir.

Ülkenin modernleşmesi amacıyla uygulamaya konulacak inkılâpların başarıya ulaşması için istikrarlı bir güven ortamının mevcudiyeti zorunluluğunun farkında olan hükümet, iç ve dış güvenliğin muhafazası konusunda hassas davranmış ve bu kapsamda öncelikle sınırlarla ilgili ihtilafların uzlaşmacı bir tavırla çözülmesini sağlamıştır. Müteakiben de barış ve huzurun istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesini sağlamak amacıyla iyi niyetli girişimlerle sıcak komşuluk ilişkileri tesis etmeye ve geliştirmeye gayret göstermiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklara rağmen barışın korunmasında önemli bir faktör olan güçlü bir savunma gücünün oluşturulması çalışmalarının yanı sıra ülkeye yönelik dış tehditlerin bertaraf edilmesinde, dışa bağımlılığa neden olmayacak, dengeli bir tarzda güçlü müttefikler arayışını sürdürmüştür.

Osmanlı döneminden yansıyan tecrübelerin de etkisiyle, dış siyasetin bağımsızlığının korunmasında, ekonomik bağımsızlığı koruma siyaseti önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Türkiye dış siyaseti ile dış ticareti arasında sürekli uyum sağlamaya çalışmıştır.

1925 – 1930 döneminde, geçmişteki askeri anlaşmaların Osmanlı üzerindeki olumsuzluklarının da etkisiyle askeri anlaşmalardan mümkün olduğu kadar uzak durularak dostluk ve bölgesel işbirliği anlaşmalarına ağırlık verilmiştir.

III ve IV. İnönü hükümetinin ekonomi siyasetinin temelini, Türkiye'nin iktisaden kendine yeterliliği, milli bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla sağlanabileceği felsefesi oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti devleti, milli iktisat faaliyetlerinin düzenleyicisi, kontrol ve denetçisi, koruyucusu olarak ortaya çıkmıştır.

Ekonominin temel kaynaklarından biri olan tarıma verilen önem neticesinde 1924 – 1929 dönemindeki yıllık ortalama % 15'e varan bir artış hızına erişilmiştir. Bu artışta hükümetlerin ekilebilir alanların genişletilmesine yönelik uygulamaları etkili olmuştur.

Hükümetler tüm olumsuzluk ve yokluklara rağmen ekonomik kalkınmayı sağlamak için kaynak arayışları çerçevesinde nispeten kolay bir yol olan dış borca tevessül etmemişlerdir. Bu da Osmanlı'dan edinen tecrübelerin de etkisiyle milli egemenliğin içte ve dışta korunması konusundaki hassasiyeti göstermektedir. Bu dönem ekonomi politikalarında piyasaların müdahalesiz işleyebildiği, ekonomik girişimciliği teşvik eden fakat bunu belirli bir mali disiplin içerisinde yapan bir çizgi takip edilmiştir.

III ve IV. hükümetlerce milli ekonominin kurulması ve güçlendirilmesi amacıyla uygulanan politikalara rağmen, özel sektör, teknolojik altyapı yetersizliği, işbirliklik gibi becerilerinin olmayışının da etkisiyle sağlanan teşvikleri Anadolu'dan göç eden azınlıkların ayrıcalıklarını ele geçirmek biçiminde bir yol izlemiş, ülkenin fakirliğinden yararlanarak kendilerini zenginleştirmeye çalışmışlardır. Daha önce azınlıkların ayrıcalığı olan yabancı şirketlerin ithalat acenteliği, temsilcilikleri gibi yatırım gerektirmeyen ve yüksek kar sağlayan işlere girişmişler, özellikle gıda maddeleri gibi talebi çok fazla olan malların Lozan'ın hükümlerinden faydalanılarak denetimsiz ithal edilmesi yolunu benimsemişlerdir. 1929 Dünya ekonomik buhranının da

olumsuz etkileri sonucu 1925 – 1930 dönemi ekonomi politikaları arzu edilen hedeflere ulaşılması açısından başarı elde edememiştir.

Hükümetler hukuki sorunlara büyük önem vermiştir. Otoriter bir dikta rejimi için her türlü uygun ortam ve imkan mevcutken, buna hiçbir zaman tevessül edilmemiş ve yapılan devrimlerin araçları olarak devlet ve hukuk düzeni kullanılmıştır. Hükümetlerin otoriter yapısı ideolojik bir yaklaşımdan değil, bir gereklilik olduğundandır.

III ve IV. İnönü hükümetleri döneminde takip edilen sağlık politikaları neticesinde bugün dahi etkisini sürdüren sağlık hizmet ve örgütünün temelleri atılmıştır. Öncelikle sağlık hizmeti sektöründeki personel noksanlığının giderilmesine ve hizmetin tüm vatan sathına yaygınlaştırılmasına yönelik tedbirler üzerinde durulmuştur.

1925–1930 dönemi ve sonrasındaki hükümetlerde İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından ısrarla başbakan olarak görevlendirilmesi, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün Türk siyasi yapısının modern demokrasi anlayışına ulaştırılması hedefine olan güçlü inançlarından olduğu değerlendirilmektedir. Çok partili sistemin bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün inisiyatifiyle 1945'te başlatılması ve süreci olumlu yönde etkilemesi bu inancın en bariz göstergelerindendir. Böylece yeterli olgunluğa eriştiği düşünülen Türk toplumuna, istikbalini belirleme ve yönlendirme inisiyatifi tamamen devredilmiştir.

1925 – 1930 dönemi siyasi iktidarları, Lozan'da kabul edilen azınlıklar dışındaki tüm halkı “Türk Milli Kimliği” çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Çıkarılan vatandaşlık kanunu ile hiçbir etkin ve dini ayrım gözetmemiştir.

Cumhuriyetin ve muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefinin, inkılâp kanunlarıyla temellerinin atıldığı 1925 – 1930 dönemi, Türkiye Cumhuriyetinin tarihi açısından çok önemlidir. Çünkü bu dönemde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yaşamda devrim olarak kabul edilen köklü değişiklikler yapılmıştır. Siyasi iktidarın Ankara'nın eline geçmesiyle birlikte, değişime ve gelişmeye

kapalı, dine dayalı geleneksel bir anlayıştan, bilime dayalı, ulusalcı bir anlayışa geçilmiştir bu şekilde son 200 yılda çeşitli şekillerde sömürülerek yok edilme noktasına getirilen bir halkın, dünyada yeniden layık olduğu yere ulaşmasını sağlayacak temeller atılmıştır. Bugün geldiğimiz nokta söz konusu dönemler ile kıyaslandığında; inkılâp kanunlarının başarılı olduğu, sosyal ve siyasi alandaki hedeflere büyük ölçüde ulaşıldığı, ekonomi alanında önemli aşamalar kaydedilmesine rağmen önümüzde aşılacak engeller olduğu değerlendirilmektedir. Ancak kültürel alanda meydana gelen değişimi bunlarla kıyaslamak mümkün değildir. Mustafa ÇALIK'ın "Siyasal Yazılar" adlı eserinde belirttiği üzere ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümün aynı tempoda kültürel alana yansması mümkün değildir. Kültürün oluşturulması, değişmesi ve gelişmesi, gelerek yeni ihtiyaçlara cevap verebilir bir zenginlik ve muhtevaya kavuşması ekonomiye göre çok daha uzun zaman gerektiren bir süreçtir.

ÖZET

04 Mart 1925 tarihinde İsmet Paşa tarafından kurulan III. İnönü hükümeti, Cumhuriyetin dördüncü hükümetidir. Bu dönemde iç siyasette belirleyici faktörler; başta Şeyh Said İsyanı olmak üzere doğudaki eşkıya ayaklanmaları, Özellikle İstanbul basını tarafından desteklenen muhalefet ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetleri ile çağdaşlaşma hedefi olmuştur. Dış siyasette ise; Lozan'dan arta kalan sorunların çözümü ve Türkiye'nin dünya devletleri arasında hak ettiği saygın yerini alması hedefi olmuştur.

III. İnönü Hükümeti döneminde; ayaklanmalar bastırılmış ve iç huzurun sağlanması konusunda büyük aşamalar kaydedilmiştir. Şeyh Said Ayaklanmasında etkisi olduğu değerlendirilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. İnkılâpların meşruiyeti kapsamında Takriri Sükûn Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin kaldırılması kanunu, Medeni Kanun, şapka giyilmesi kanunu gibi kanunlar kabul edilmiştir. Dış ilişkilerde; İngiltere ile Musul Meselesi, Fransa ile Duyun-ı Umumiye (Kuponlar) meselesi, İran ve Sovyetler Birliği ile sınır güvenliği konuları çözümlenmiştir. Özellikle batılı birçok ülke ile ticaret ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştır.

Hükümet seçimlerin yenilenmesi nedeniyle 01 Kasım 1927 tarihinde istifa etmiştir.

01 Kasım 1927 tarihinde İsmet Paşa tarafından kurulan IV. İnönü hükümeti, Cumhuriyetin beşinci hükümetidir. Bu dönemde iç siyasette; devletin laik sisteme dönüştürülmesine ve dinin kamudaki etkilerinin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik hukuki uygulamalar dikkat çekmiştir. Bu kapsamda; Anayasada değişiklik yapılmıştır. Huzur ortamının nispeten sağlanmasının da etkisiyle İstiklal mahkemeleri ve Takriri Sükûn kanunları yürürlükten kaldırılmıştır. Sosyal ve ekonomik sorunların çözümüne daha fazla ağırlık verilmiştir. Kuşkusuz Türk harflerinin kabulü, eğitimin

kolaylaştırılması ve toplumun okur-yazar oranının yükseltilerek bilinçlendirilmesi noktasında çok önemli bir adım olmuştur.

Dış ilişkilerde; geçmiş dönemlerde de olduğu gibi, milli bağımsızlığın muhafazası konusundaki hassasiyet korunarak batılı ülkelerle sıcak dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine gayret edilmiştir.

IV. İnönü hükümeti yeni bir muhalefet partisinin ortaya çıkması ve hükümet aleyhindeki memnuniyetsizliğin gittikçe artması nedeniyle 25 Eylül 1930'da daha güçlü bir hükümet kurulabilmesi amacıyla istifa etmiştir.

Hükümetler hukuki sorunlara büyük önem vermiştir. Yapılan devrimlerin araçları devlet ve hukuk düzenidir. 1925 – 1930 dönemi ile kıyaslandığında bugün geldiğimiz noktada; inkılâp kanunlarının başarılı olduğu, sosyal, siyasi ve kültürel alandaki hedeflere büyük ölçüde ulaşıldığı, ekonomi alanında önemli aşamalar kaydedilmesine rağmen önümüzde aşılacak engeller olduğu değerlendirilmektedir.

SUMMARY

The 3rd İnönü Government formed by General İsmet on March 4, 1925 was the 4th government of the Republic. Defining factors of the domestic politics during this term were the rebellions –chief among them was the Şeyh Said insurrection- in the east, activities of the Terakki Perver Party, an opposition supported especially by the press in İstanbul, and a modernization effort. Defining factors in foreign politics were the resolution to the disputed issues remaining after the Lausanne Treaty, and the determination of Turkey to take her deservedly prestigious place among world nations.

During the 3rd İnönü Government, the rebellions were defeated and great achievements were accomplished in terms of establishing internal stability. The Terakki Perver Party believed to have had a role in the Şeyh Said revolt was banned. New Laws such as the Laws Establishing Public Order, Forbidding Religious Schools, Wearing the Hat, and Civil Law were introduced within the context of justifying the revolutions. In foreign relations, disputed issues such as the Mousul matter with Britain, the payment of debts with France, the exchange of population with Greece, border security with Iran and the USSR were solved. Many trade and friendship treaties were signed, especially with western countries.

Government resigned on November 1, 1927 due to the renewal of elections.

The 4th İnönü Government formed by General İsmet on November 1, 1927 was the 5th government of the Republic. During this term, the secularization of the state and the implementation of laws to dissipate the effects of religion on state issues were most important in domestic politics. Within this context changes were made to the Constitution. With the effect of reaching partial stabilization, The Law of Establishing Public Order was retracted, and the İstiklal Courts were closed. Solving social and economic problems was given priority. The introduction of the new alphabet was absolutely a very important step forward in simplifying education and awakening the population through increasing the literacy ratio.

In foreign relations, there was an attempt to improve friendly relations with western countries by maintaining a sensitivity to national sovereignty, as there had been in the past.

Owing to the formation of a new opposition party and increasing dismay over the government, the 4th İnönü Government resigned on September 25, 1930 in order to allow the formation of a new government.

These governments attributed a great deal of importance to legal issues. Tools that the revolutions implemented were the state and legal systems. When compared with the 1925-1930 term, today it is seen that social, cultural, and political aims were realized, the revolution laws were successful, and although important progress has been made in the economy, we still have obstacles ahead to overcome.

KAYNAKÇA

AĞCA, Hüseyin; "Milli Mücadele Döneminde Liderlik ve Mustafa Necati", **Mustafa Necati Sempozyumu**, Ankara 1991

AKÇA, Serkan; "Cumhuriyet Dönemi Siyasetçilerinden Vasıf ÇINAR ve Faaliyetleri" **Gazi Ün.v.Sos.Bil.Ens.Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002

AKDUR, Recep; "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Sağlık Politikaları", **Bilanço 1923-1998**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

AKKERMAN, Naki-Cevat, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi Ankara 1950

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999

Atatürk Çağında Sağlık Hizmetleri ve Eğitiminde Gelişmeler, Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, No:27

Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Maarif Vekaleti Ana Programa Hazırlık Serisi A, No.1, İstanbul 1939

Atatürk İlkeleri Işığında Türk Eğitim Sistemi Bilimsel Toplantıları (18 – 20 Kasım 1981), TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1983

ATAY, Neşet Halil, **Büyük Meclis ve İnkılap**, TBMM Yayınları, Ankara 1933

ARSLAN, Ali; "İsmet İnönü'ye İstanbul Darülfünunu Fen Fakültesi tarafından Fahri Müderrislik unvanı verilmesi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.1, Yıl; 1 2002

AŞKAN, Tuncer, "Öğretim Birliği Yasası Tevhidi Tedrisat Kanunu", Öğretmen Dünyası Dergisi, S.231, Mart 1999

AVCI, Cemal, **III.Dönem TBMM'nin yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000

AYBARS, Ergün; "Türkiye'de Demokrasinin Temellerinin Atılması", Türkiye'de Demokrasi Hareketleri Konferansı, **Hacettepe Ün.v. Edebiyat Fak. Dergisi**, S.I, 1985

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, 1.C., İstanbul 2001

Tek Adam, Remzi Kitabevi, 11.basım İstanbul 2001

BARRY, Norman P, **Modern Siyaset Teorisi**, Çev.Mustafa ERDOĞAN

BAŞGÖZ ,İlhan - Howard E.Wilson, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara, 1968

Cumhuriyet Gazetesi

ÇALIK, Mustafa, **Siyasal Yazılar**, Cedit Yayınları, Ankara 1998

ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul 1998

Dahl, Robert, Demokrasi ve Eleştirileri, Çev.Levent KÖKER, TDV Yayınları, Ankara 1993

DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitapevi, Ankara 1993

DEMİR, Ahmet; "Atatürk Döneminde Türkiye'de Enerji Politikaları", **Atatürk dönemi ekonomi politikaları ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesi semineri**, Ankara Ün.v.Yayınları, Ankara 1982

DEMİRAL, Cafer, **Türkiye Cumhuriyeti'ni Yönetenler**, Türkiye Odalar Birliği Matbaası, Ankara 1973

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı, İstanbul 1994

DUMAN, Hasan, **Osmanlı – Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteleri (1828 – 1928)**, C. I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2000

DURŞUN, Davut, **Siyaset Bilimi**, Beta Basım, İstanbul, 2002

DÜSTUR, Tertip 3

ERGÜN, Mustafa; "Türk Eğitiminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.VI, Ankara, 1990

ESKİ, Mustafa, **Cumhuriyet Döneminde bir Devlet Adamı; Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 1999

GOLOĞLU, Mahmut; "Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Turhan Kitapevi, Ankara 1974

GÜL, Teoman, **Türk Siyasi Hayatında Recep PEKER**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 1998

GÜLMEZ, Mesut; "Cumhuriyet ve İnsan Hakları Eğitimi 1923 – 1948", **Bilanço 1923-1998**, C.II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

Hakimiyeti Milliye

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, İstanbul 1987

İNÖNÜ, İsmet, Haz.Ahmet DEMİREL, **Defterler (1919 – 1973)**, Yapı Kredi Yayınları, C.1.İstanbul 2001

İstatistik Yıllığı (1929), İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1929

İstatistik Göstergeler, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1999

IPEKÇİ, Abdi; "Atatürk ve Cumhuriyet", **Milliyet**, 02 Kasım 1970

KALAYCIOĞLU, Ersin; "Türkiye'de Siyasi Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi", **Bilanço 1923-1998**, C.I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

KALKANOĞLU, Semih, **İsmet İnönü, Din ve laiklik**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991

KAPANI, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniv.Huk.Fak.Yayınları, Ankara 1981

KARA, Mustafa, **Din, hayat ve sanat açısından tekkeler ve zaviyeler**, 3.Baskı, Dergâh yayınları, İstanbul 1990

Kavanin Mecmuası, C.7

KAYA, Ali; "Duyun-u Umumiye'den IMF'ye Borçlanma Politikaları ve Açmazları Üzerine Bir Değerlendirme", **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, S.8, Mayıs – Haziran 2002

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Siyasi Sistemler**, İmge Kitapevi, IV. Baskı, Ankara 1991

KILI, Suna, **1940-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Çağlayan Matbaası, İstanbul 1976

KOÇAK, Cemil; "Heyeti Mahsusalar", **Tarih ve Toplum Dergisi**, C. 9, Sayı 52, İletişim yayınları, Nisan 1988

KONGAR, Emre, **21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, 30.Basım, İstanbul 2002

KÖYMEN, Nusret; "Kemalizm ve Politika Bilgisi", **Ülkü Dergisi**, sayı 41, Temmuz 1936

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c.III, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988

MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990

Gazi Paşa'ya Suikast, 1. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1992

MÜDERRİSOĞLU, Ali, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, İstanbul

NADİ, Yunus; "Türkiye'nin Siyaseti", **Cumhuriyet**, 06 Ağustos 1925

"Yeni Kabine", **Cumhuriyet**, 05 Mart 1925

OKTAY, Cemil, **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, Alfa Basım Yayım, 1.baskı, Ağustos 2003

ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, c.I, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2001

OSMAN, Mahzar, **Sıhhat Almanakı**, İstanbul 1933

ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasi Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992

ÖZ, Esat, **Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasi Katılma 1923-1945**, Yetkin Yayınları, Ankara 1996

ÖZBUDUN, Ergun, **Siyasi Partiler**, Sevinç Matbaası, Ankara 1977

ÖZEL, Sebahattin; “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S.1, 2002

ÖZKAN, Orhan; “Atatürk Döneminde Sağlık Politikası”, **Atatürk dönemi ekonomi politikaları ve Türkiye’nin ekonomik gelişmesi semineri**, Ankara Üniv.Yayınları, Ankara, 1982

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1975

SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

SARAÇOĞLU, Şükrü; “Borçlar Meselesinin Halli”, **ÜLKÜ dergisi**, Haziran 1933

Sicili Kavanini (1336 – 1928), C.8

Sicili Kavanini (1927 – 1934), C.13

Sosyalizm ve Devrimler Tarihi Ansiklopedisi, C.11

SÖNMEZ, Naim; “Siyasi Açıdan Cumhuriyet Hükümetleri (1923 – 1946)”, **Ankara Üniv.Türk İnkılap Tarihi Ens.Doktora Tezi**, Ankara 1993

SÜREYYA, Ali; “Demiryolu Siyaseti”, **Ülkü Dergisi**, Şubat 1933

TANOĞLU, Ali, **İktisadi Coğrafya Enerji Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi yayınları, III.Baskı, İstanbul 1990

TBMM Zabıt Cerideleri, II.ve III.Dönem, (1925-1930 Dönemi).

TEKELİ, İlhan –Selim İLKİN, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin iktisadi politika anlayışları**, Ankara 1977

TEZİÇ, Erdoğan, **100 soruda Siyasi Partiler**, Gerçek yayınevi, İstanbul 1976

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İstanbul 1952

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1989

TUNÇAY, Mete, “75 yılda ne kadar çağdaşlaştık”, **Bilanço 1923-1998**, c.I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 3.Kitap, 1.Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995

TÜRKÖNE, Mümtaz’er, **Siyaset**, Lotus Yayınevi, İstanbul 2003

Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar, ATASE Yayınları, Ankara, 1973

Türk Parlamento Tarihi, TBMM II.Dönem (1923 – 1927), TBMM Vakfı Yayınları, No:3

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1958

YAMAKOĞLU, Cihan, **Mahmut Esat BOZKURT**, Türk Büyükleri Dizisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 831, Ankara

YAZGAN, Turan; “Türkiye’de Sendikal Hareketler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Ekim 1982

YÜCEKÖK, Ahmet N., **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara Üniv.Siy.Bil.Fak.Yay., Ankara 1987

ZÜRCHER, Erik Jon, **Modernleşen Türkiye Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul, 1996

EKLER

- EK – A** III.Dönem İnönü Hükümeti Kabinesi (2 Sayfa)
- EK – B** III.Inönü Hükümeti Dönemindeki Ayaklanmalar (1 Sayfa)
- EK – C** IV.Dönem İnönü Hükümeti Kabinesi (2 Sayfa)
- EK – D** IV.Inönü Hükümeti Dönemindeki Ayaklanmalar (1 Sayfa)

III. İnönü Hükümeti Kabinesi

Başvekil
İsmet İnönü

Dahiliye
Cemil UYBADIN

Hariciye
T.Rüştü ARAS

Müdafai Milliye
Recep PEKER

Adliye
M.E..BOZKURT

Bahriye
İhsan ERYAVUZ

Nafia-I
Süleyman Sırrı

Maliye-I
Hasan SAKA

Ticaret-I
M.Ali CENANİ

Maarif-I
H.S.TANRIÖVER

Sağlık
Refik SAYDAM

Ziraat
Sabri TOPRAK

Nafia-II
Behiç ERKİN

Maliye-II
M.A. RENDA

Ticaret-II
M.R.KÖKEN

Maarif-II
M.N.UĞURAL

✓ 04 Mart 1925 tarihinde güvenoyu almıştır.

III. İnönü Hükümeti Kabine Listesi

Bakanlık	Adı	Görev Tarihleri	Milletvekili	Yaşı	Mesleği
Başvekil	İsmet (İnönü)	04.03.1925 01.11.1927	Malatya	41	Asker
Dâhiliye Vekili	Cemil (UYBADIN)	04.03.1925 01.11.1927	Tekirdağ	42	Asker
Hariciye Vekili	Tevfik Rüştü (ARAS)	04.03.1925 01.11.1927	İzmir	42	Doktor
Müdafaa-i Milliye Vekili	Recep (PEKER)	04.03.1925 01.11.1927	Kütahya	36	Asker
Adliye Vekili	Mahmut Esat (BOZKURT)	04.03.1925 01.11.1927	İzmir	33	Hukukçu
Nafia Vekili	Süleyman Sırnı (Vefat)	04.03.1925 15.12.1925	İstanbul	51	Mühendis (Bürokrat)
" "	Behiç (ERKİN)	14.01.1926 01.11.1927	İstanbul	50	Asker
Maliye Vekili	Hasan (SAKA) (Sağlık Seb. istifa)	04.03.1925 13.07.1926	Trabzon	40	Mülkiyeli (Bürokrat)
" "	Mustafa Abdülhalik (RENDİ)	26.07.1926 01.11.1927	Çankırı	35	Mülkiyeli (Bürokrat)
Ticaret Vekili	Mehmet Ali (CENANİ) (Sağlık Seb.istifa ve yolsuzluk iddiaları)	04.03.1925 15.05.1926	Gaziantep	53	Mebus
" "	Mustafa Rahmi (KÖKEN)	17.05.1926 01.11.1927	İzmir	45	Hukukçu (Bürokrat)
Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili	Dr. Refik (SAYDAM)	04.03.1925 01.11.1927	İstanbul	44	Asker
Bahriye Vekili	İhsan (ERYAVUZ)	04.03.1925 01.11.1927	Osmaniye	48	Asker
Maarif Vekili	Hamdullah Suphi (TANRIÖVER) (Sağ.Seb.İst)	04.03.1925 19.12.1925	İstanbul	39	Bürokrat
" "	Mustafa Necati (UĞURAL)	20.12.1925 01.11.1927	İzmir	31	Hukukçu
Ziraat Vekili	Sabri (TOPRAK)	04.03.1925 01.11.1927	Saruhan	48	

III. İnönü Hükümeti Dönemindeki Ayaklanmalar

IV. İnönü Hükümeti Kabinesi

EK-C

Başvekil
İsmet İnönü

Dahiliye
Şükrü Kaya

Hariciye
T. Rüştü ARAS

Müdafai Milliye
M. A. RENDA

Adliye
M. E. BOZKURT

Maliye
Ş. SARAÇOĞLU

Sağlık
Refik SAYDAM

Nafia-I
Behiç ERKİN

İktisat-I
M. R. KÖKEN

Maarif-I
M. N. UĞURAL

Nafia-II
Recep PEKER

İktisat-II
Şakir KESEBİR

Maarif-II
Vasif ÇINAR

Maarif-III
C. H. TARAY

- ✓ Hükümet 05 Kasım 1927 tarihinde 269 kabul oyu ile güvenoyu almıştır

IV. İnönü Hükümeti Kabine Listesi

Bakanlık	Adı	Görev Tarihleri	Milletvekili	Yaşı	Mesleği
Başvekil	İsmet (İnönü)	01.11.1927 25.09.1930	Malatya	43	Asker
Dâhiliye Vekili	Şükrü Kaya	01.11.1927 25.09.1930	Muğla	44	Hukukçu
Hariciye Vekili	Tevfik Rüştü (ARAS)	01.11.1927 25.09.1930	İzmir	44	Doktor
Müdafaa-i Milliye Vekili	Mustafa Abdülhalik (RENDİ)	01.11.1927 25.09.1930	Çankırı	36	Asker
Adliye Vekili	Mahmut Esat (BOZKURT)	01.11.1927 21.09.1930	İzmir	35	Hukukçu
Nafia Vekili	Behiç (ERKİN) (Sağ.Seb.)	01.11.1927 15.10.1928	İstanbul	50	Asker
“ “	Recep (PEKER)	15.10.1928 25.09.1930	Kütahya	38	Asker
Maliye Vekili	Saraçoğlu Şükrü	01.11.1927 25.09.1930	İzmir	41	Mülkiyeli (Bürokrat)
İktisat Vekili	Mustafa Rahmi (KÖKEN) (Sağ.Seb.ve yetersizlik)	01.11.1927 29.05.1929	İzmir	46	Hukukçu (Bürokrat)
“ “	Şakir (KESEBİR)	29.05.1929 25.09.1930	Edirne	40	Asker
Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili	Dr. Refik (SAYDAM)	01.11.1927 25.09.1930	İstanbul	46	Asker
Maarif Vekili	Mustafa Necati (UĞURAL) (Vefat)	01.11.1927 01.01.1929	İzmir	33	Hukukçu
“ “	İsmet (İnönü)	01.01.1929 02.03.1929	Malatya	43	Asker
“ “	Vasıf (ÇINAR) (uyuşmazlık)	02.03.1929 08.04.1929	İzmir	37	Hukukçu
“ “	Cemal Hüsnü (TARAY)	08.04.1929 16.09.1930	Gümüşhane	36	Bürokrat

IV. İnönü Hükümeti Dönemindeki Ayaklanmalar

